

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Andrejs Vasks, Gunita Zariņa. Ķivutkalna pilskalns un kapulauks: jauni dati un jaunas problēmas ● *Guntis Vāveris.* Historiogrāfija par Rīgas pilsētas izbūvi laika posmā no 19. gs. otrās puses līdz 1914. gadam ● *Jānis Bērziņš.* Latviešu deputātu darbība provinciālpadomēs zemstes pašvaldības reformas projekta sagatavošanā (1905–1907) ● *Jerzy Grzybowski.* The Belarusian National Defence: the History of Its Establishment and Activity (1944–1945) ● Vēstures avoti ● Zinātnes dzīve ● Recenzijas ● In memoriam

---

2014

3

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA atbalstu

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” noslēdzis vienošanos par materiāla elektronisku publicēšanu ar “EBSCO Publishing”, kas piedāvā pasaulē visplašāko pilna teksta žurnālu un citu izdevumu apkopojumu. “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” pilnais teksts būs atrodams “EBSCO Publishing” atjaunotajā Akadēmiskajā datubāzē, kad datubāzes uzturētājs būs nokomplektējis jaunu ievietojamo izdevumu kolekciju.

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Dr. hist. MUNTIS AUNS, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Daugavpils Universitāte; Ph. D. METJU KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVŠ, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Dr. hist. LĪGA LAPA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. INETA LIPŠA, LU Latvijas vēstures institūts; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstena loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstena loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Dr. hist. h. c. LILITA VANAGA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. ANTONIJA VILCĀNE, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAĶE, Rovana Universitāte, ASV; Prof. Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Biznesa augstskola *Turība*

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. iet., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece Ināra Jēgere
Maketētāja Margarita Stoka

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

- Andrejs Vasks, Gunita Zariņa.* Ķivutkalna pilskalns un kapulauks: jauni dati un jaunas problēmas/
Andrejs Vasks, Gunita Zariņa. Ķivutkalns Hill-fort and Cemetery: New Data and New Problems. 5
- Guntis Vāveris.* Historiogrāfija par Rīgas pilsētas izbūvi laika posmā no 19. gs. otrās puses līdz 1914. gadam/
Guntis Vāveris. Historiography of the Construction of Riga between the Second Half of the 19th Century till 1914. 37
- Jānis Bērziņš.* Latviešu deputātu darbība provinciāl-padomēs zemstes pašvaldības reformas projekta sagatavošanā (1905–1907)/
Jānis Bērziņš. The Activities of the Latvian Deputies in the Provincial Councils in Drafting a Reform of *zemstvo* Local Government (1905–1907). 57
- Jerzy Grzybowski.* The Belarusian National Defence: the History of Its Establishment and Activity (1944–1945)/
- Ježijs Gžibovskis.* Baltkrievijas Nacionālā aizsardzība: dibināšanas vēsture un darbība (1944–1945) 93

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

- Uldis Neiburgs.* Latvijas Republikas Saeimas priekšsēža Paula Kalniņa 1944. gada 8. septembra deklarācijas par Latvijas valsts atjaunošanu un valdības izveidošanu/
Uldis Neiburgs. Declarations on the Renewal of the Statehood of Latvia and Formation of Government Made by the Chairman of the Saeima (Parliament) of the Republic of Latvia Pauls Kalniņš on 8 September 1944. 132

“Tā ir ksendza, nevis Latvijas Kompartijas CK sekretāra valoda.” Par ko 1946. gadā tika atcelts no amata Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas sekretārs Jānis Jurgens? (Avotu publikāciju un komentāru sagatavoja *Daina Bleiere*)/

“This is the Language of a Roman Catholic Priest, not of a Secretary of the CC of the Communist Party of Latvia.” Why was the Secretary of the Communist (Bolshevik) Party of Latvia Jānis Jurgens Dismissed in 1946? (Documents prepared for publication and commented upon by *Daina Bleiere*) 143

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE 157

RECENZIJAS/REVIEWS

Oľga Danglová. Výšivka na Slovensku. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2009 (aut. *Aija Jansone*) 185

IN MEMORIAM 190

AUTORI/AUTHORS 192

ZINĀTNISKIE RAKSTI

ĶIVUTKALNA PILSKALNS UN KAPULAUKS: JAUNI DATI UN JAUNAS PROBLĒMAS

Andrejs Vasks

Dr. habil. hist., LU Latvijas vēstures institūts, vadošais pētnieks, LU Vēstures un filozofijas fakultāte, profesors.

Zinātniskās intereses: Latvijas aizvēsture, arheoloģija, bronzas un senākais dzelzs laikmets.

E-pasts: andrejs.vasks@lu.lv

Gunita Zariņa

Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, vadošā pētniece.

Zinātniskās intereses: bioarheoloģija, paleodemogrāfija, paleodiēta.

E-pasts: zarina.gunita@gmail.com

Ķivutkalna vēlā bronzas – senākā dzelzs laikmeta pilskalns tika uzcelts tieši virs senāka kapulauka. Pilskalna uzcelšanas sākums tika datēts ar 9.–8. gs. pr.Kr. Kapulauka hronoloģijas noteikšanai trūka datējošu materiālu, tāpēc, vadoties no acīmredzamā fakta, ka kapulauks ir agrāks par pilskalnu, tā izmantošanas laiks tika attiecināts uz 2. gadu tūkstoša pēdējo ceturksni. 2008. un 2013. gadā 10 apbedījumu kauli tika datēti ar ¹⁴C metodi. Iegūtie rezultāti rādīja, ka apbedījumi ir daudz jaunāki, iekļaujoties laika posmā no 800. līdz 400. g. pr.Kr. Rakstā mēģināts skaidrot šādu kapulauka un pilskalna datējumu pārklāšanos, piedāvājot kompromisa variantu abu objektu datējumos. Veiktā stabilo izotopu analīze sniedz ieskatu arī apbedīto indivīdu diētā.

Atslēgas vārdi: Ķivutkalns, pilskalns, kapulauks, radioaktīvā oglekļa analīzes, hronoloģija, stabili izotopi, diēta.

IEVADS

Ķivutkalna pilskalns un kapulauks ieņem īpašu vietu ne vien Latvijas, bet visas Austrumbaltijas bronzas un senākā dzelzs laikmeta arheoloģisko pieminekļu vidū. Salīdzinot ar citiem, tas devis visbagātīgākos materiālus gan par nocietinātās dzīvesvietas izbūvi un saimniecību, sevišķi par bronzas apstrādi, gan arī par apbedīšanas

tradīcijām. Īpaši atzīmējams fakts, ka Ķivutkalns ir “divkāršs” piemineklis – sākumā pilskalna vietā bija kapulauks, bet vēlāk tam tieši virsū tika uzcelta nocietināta dzīvesvieta. Pats par sevi tas ir neparasts, pat unikāls gadījums, kad virs aizvēstures laikmeta kapulauka tika izveidots pilskalns.¹ Kapulauku pārkļājušais 1,6–3 m biežais kultūrslānis kā savdabīgs kupols pasargāja apbedījumus no atmosfēras un nokrišņu postošās iedarbības, tāpēc apbedīto skeleti vairumā gadījumu bija labi saglabājušies.² Svarīgi arī tas, ka kapulaukā bija saglabājušies visi apbedījumi (231 skeletkaps, 20 ugunskapi).³ Tāpēc kapulauku var uzskatīt par vienas bronzas laikmeta sabiedrības precīzu atspoguļojumu arheoloģiskā izteiksmē, kas savukārt paver plašas perspektīvas turpmākiem pētījumiem gan fiziskajā antropoloģijā, gan paleodemogrāfijā, gan konkrētās sabiedrības sociālās sistēmas skaidrošanā, kā arī citās cilvēku sabiedrību raksturojošās jomās.

Ķivutkalns atradās Daugavas lejtecē Doles salā uz smilšainas zemesmēles, ko veidoja Daugavas senais krasts un sena, mūsdienās grūti pamanāma attekas gultne. 1966. un 1967. gadā sakarā ar Rīgas spēkstacijas celtniecību Ķivutkalns Jāņa Graudoņa vadībā tika pilnībā izpētīts. Tagad šī vieta atrodas zem spēkstacijas ūdenskrātuves ūdeņiem netālu no turbīnu zāles. Lai gan par Ķivutkalna pilskalnu un it īpaši par kapulauku ir publicēti detalizēti pētījumi,⁴ nebija gluži skaidras abu šo pieminekļu hronoloģiskās attiecības. Skaidrs bija vienīgi tas, ka pilskalns ir vēlāks, bet kapulauks – agrāks. Balstoties uz radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) analīžu rezultātiem un artefaktu datējumiem, pilskalna pastāvēšana tika attiecināta uz 1. gadu tūkstoši pr.Kr.⁵ Par kapulauku ¹⁴C datu nebija, bet apbedījumos atrasto artefaktu bija maz un to hronoloģijas noteikšana bija iespējama visai plaša diapazonā. Līdz ar to kapulauka iekārtošanas sākuma un izmantošanas beigu laiks palika visai neskaidrs.⁶

Lai iegūtu precīzākus datus par kapulauka hronoloģiju, 2008. gadā tika atlasīti kaulu paraugi no pieciem,⁷ bet 2013. gadā vēl no pieciem apbedījumiem un nodoti Helsinku Universitātes Somijas dabas vēstures muzeja Hronoloģijas laboratorijai (*Laboratory of Chronology at Finnish Museum of Natural History, University of Helsinki*). Mērķis bija rast atbildi uz šādiem jautājumiem: 1) kad

kapulauks izveidojies, 2) cik ilgu laiku tas izmantots, 3) kad pārtraukta apbedīšana, 4) cik ilgs laiks pagāja līdz brīdim, kad kapulauka teritorijā sākās nocietinātas dzīvesvietas izbūve. Rezultāti vismaz vienā ziņā bija pārsteidzoši – tie rādīja, ka kapulauks ir par vairākiem gadsimtiem jaunāks, nekā iepriekš tika uzskatīts. Turklāt šie desmit apbedījumu datējumi bija pat jaunāki par dažiem pilskalna ogļu paraugu datējumiem. To bija grūti izskaidrot, jo pilskalna izbūve varēja sākties tikai tad, kad kapulaukā apbedīšana vairs nenotika. Lai iegūtu papildus datējumus pilskalnam un vēlreiz pārbaudītu tā hronoloģiju, 2010. gadā tika izraudzīti trīs pilskalnā atrastu no dzīvnieku kauliem izgatavotu priekšmetu paraugi no dažādiem kultūrslāņa dziļumiem un nosūtīti iepriekš minētajai Helsinku laboratorijai (1. tabula, 5.–7. paraugs). Iegūtie rezultāti liecināja, ka šo priekšmetu hronoloģiskie intervāli pārklājas ar senāko apbedījumu datējumiem. Tālāk aplūkosim Ķivutkalna pilskalna un kapulauka datējumus detalizētāk.

AGRĀKĀ HRONOĻĢIJA

Pilskalna hronoloģija. Pilskalna hronoloģijas noteikšanai tika izmantoti kokogļu paraugu radioaktīvā oglekļa datējumi (1. tabula), kā arī atrasto artefaktu tipoloģisko analīžu rezultāti. Tā kā izvērtu atradumu tipoloģisko analīzi un hronoloģisko raksturojumu sniedzis J. Graudonis,⁸ tālāk aplūkosim tikai tos atradumus, kuriem ir būtiska nozīme pilskalna apdzīvotības sākuma un beigu datējuma skaidrošanā. Pavisam no pilskalna kultūrslāņa tika datēti seši kokogļu un viens koka trūdu paraugs. Tos analizēja toreizējā Igaunijas PSR Zinātņu akadēmijas Zooloģijas un botānikas institūta laboratorijā Tartu (laboratorijas kods Ta), PSRS Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas institūta Ļeņingradas nodaļas laboratorijā (laboratorijas kods Le) un PSRS Gāzes rūpniecības ministrijas Jūras ģeoloģijas un ģeofizikas laboratorijā Rīgā (laboratorijas kods Ri). Senākie datējumi norādīja uz 9.–8. gs. pr.Kr. (1. tabula, 1.–4. paraugs), 9. paraugs deva 4. un 3. gs. pr.Kr., bet pats vēlākais – 10. paraugs norādīja 1. un 2. gs. pēc Kr. Jāpiezīmē, ka pēdējais paraugs bija trūdi no valnī iebūvēto kamerveida konstrukciju kokiem.

1. tabula

ĶĪVUTKALNA PILSKALNA RADIOAKTĪVĀ OGLEKĻA DATĒJUMI*

Parauga Nr.	Parauga ņemšanas vieta	Paraugs	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums pēc ^{14}C	Kalibrētais vecums pr.Kr./pēc Kr. (1σ , 2σ)
1.	VII izr. laukums, dziļums 100 cm	kokogles	Le-2032	2750±40	68,2% varbūtība 926. pr.Kr. (68,2%) 836. pr.Kr. 95,4% varbūtība 996. pr.Kr. (95,4%) 816. pr.Kr.
2.	XII izr. laukums, 4. kārtā, dziļums ~100 cm	kokogles	Ta-436	2675±60	68,2% varbūtība 894. pr.Kr. (19,9%) 866. pr.Kr. 856. pr.Kr. (48,3%) 800. pr.Kr. 95,4% varbūtība 976. pr.Kr. (95,4%) 771. pr.Kr.
3.	I izr. laukums, 5. kārtā, dziļums 80–100 cm	kokogles	Ta-438	2600±50	68,2% varbūtība 831. pr.Kr. (64,1%) 756. pr.Kr. 679. pr.Kr. (2,5%) 671. pr.Kr. 604. pr.Kr. (1,6%) 598. pr.Kr. 95,4% varbūtība 894. pr.Kr. (2,2%) 868. pr.Kr. 851. pr.Kr. (69,8%) 734. pr.Kr. 690. pr.Kr. (5,6%) 662. pr.Kr. 648. pr.Kr. (17,8%) 546. pr.Kr.

Parauga Nr.	Parauga ņemšanas vieta	Paraugs	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums pēc ¹⁴ C	Kalibrētais vecums pr.Kr./pēc Kr. (1σ, 2σ)
4.	I izr. laukums, 5. kārtā, dziļums 100–110 cm	kokogles	Ta-437	2500±70	68,2% varbūtība 776. pr.Kr. (21,0%) 702. pr.Kr. 696. pr.Kr. (47,2%) 540. pr.Kr. 95,4% varbūtība 794. pr.Kr. (95,4%) 428. pr.Kr.
5.	X izr. laukums, koordinātas: 16 ₄₀ /g ₈₀ ; dziļums 190 cm	kauls	Hela-2675	2576±29	68,2% varbūtība 801. pr.Kr. (68,2%) 771. pr.Kr. 95,4% varbūtība 811. pr.Kr. (85,9%) 750. pr.Kr. 684. pr.Kr. (3,6%) 667. pr.Kr. 638 pr.Kr. (6,0%) 590. pr.Kr.
6.	X izr. laukums, koordinātas: 16 ₅₀ /d ₃₅ ; dziļums 75 cm	kauls	Hela-2673	2543±27	68,2% varbūtība 796. pr.Kr. (48,1%) 752. pr.Kr. 682. pr.Kr. (8,7%) 668. pr.Kr. 612. pr.Kr. (11,4%) 592. pr.Kr. 95,4% varbūtība 799. pr.Kr. (51,2%) 744. pr.Kr. 686. pr.Kr. (10,9%) 664. pr.Kr. 644. pr.Kr. (33,2%) 550. pr.Kr.

Parauga Nr.	Parauga ņemšanas vieta	Paraugs	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums pēc ^{14}C	Kalibrētais vecums pr.Kr./pēc Kr. (1 σ , 2 σ)
7.	XII izr. laukums, koordinātas: $27_{25}/b_{30}$; dziļums 153 cm	kauls	Hela-2674	2532 $\pm$ 27	68,2% varbūtība 792. pr.Kr. (35,3%) 750. pr.Kr. 683. pr.Kr. (10,6%) 668. pr.Kr. 637. pr.Kr. (7,0%) 623. pr.Kr. 615. pr.Kr. (15,4%) 590. pr.Kr. 95,4% varbūtība
8.	V izr. laukums, 6. kārta, dziļums 85–110 cm	kokogles	Ri-220	2482 $\pm$ 150	68,2% varbūtība 778. pr.Kr. (65,2%) 452. pr.Kr. 446. pr.Kr. (3,0%) 430. pr.Kr. 95,4% varbūtība 924. pr.Kr. (90,6%) 346. pr.Kr. 322. pr.Kr. (4,8%) 206. pr.Kr.

Parauga Nr.	Parauga ņemšanas vieta	Paraugs	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums pēc ¹⁴ C	Kalibrētais vecums pr.Kr./pēc Kr. (1σ, 2σ)
9.	VIII izr. laukums, 8. kārtā, dziļums ~ 100 cm	kokogles	Le-2030	2280±40	68,2% varbūtība 399. pr.Kr. (43,8%) 357. pr.Kr. 283. pr.Kr. (18,4%) 256. pr.Kr. 246. pr.Kr. (6,0%) 236. pr.Kr. 95,4% varbūtība 405. pr.Kr. (48,3%) 348. pr.Kr. 317. pr.Kr. (47,1%) 208. pr.Kr.
10.	VII izr. laukums, 8. kārtā, dziļums ~100 cm	koka trūdi no kamerveida iebūvēm valnī	Le-2031	1920±40	68,2% varbūtība 30. pēc Kr. (4,5%) 38. pēc Kr. 50. pēc Kr. (63,7%) 128. pēc Kr. 95,4% varbūtība 19. pr.Kr. (0,6%) 13. pēc Kr. 1. pēc Kr. (94,8%) 214. pēc Kr.

* Datējumi kalibrēti, izmantojot programmas OxCal versiju 4.2 (lietota kalibrācijas līkne *IntCal 13*).

No atrastajiem 2700 artefaktiem pilskalna apdzīvotības datēšanai piemērotāki bija tikai atsevišķi bronzas priekšmeti. Citu materiālu (akmens, kauls, rags u.c.) artefaktiem hronoloģija bija nosakāma samērā plašā diapazonā – gadu tūkstoša ceturkšņa vai pat plašākās robežās. No bronzas priekšmetu atradumiem nozīmīgi bija trīs depoziiti. Pirmais sastāvēja no diviem kaklariņķiem, tutulas un diadēmas vai aproces paliekām. Tas tika atrasts 160–168 cm dziļumā pavardā pašā kultūrslāņa apakšā, tāpēc tas varētu norādīt uz pilskalna apdzīvotības sākuma posmu. J. Graudonis šo depoziitu datēja ar 8./7. gs. pr.Kr., pieļaujot tā attiecināšanu arī uz 7. gs. pr.Kr.⁹ Otro depoziitu, kura sastāvā bija bronzas uznavas cirvītis, apaļloka aproce un plakanspirāles rotadata, atrada 80–90 cm dziļumā. Depozīts datējams ar bronzas laikmeta pašām beigām – 7.–6. gs. pr.Kr.¹⁰ Ķivutkalna trešo depoziitu atrada, arot pilskalna plakumā 1942. gadā. Tā sastāvā bija divas bronzas aproces, no kurām muzejā nonāca tikai viena. Šo masīvo bronzas aproci ar izceltu sānu izvirzījumu un slēgtu loku L. Vankina datēja ar bronzas laikmeta V periodu, resp., ar 950.–750. g. pr.Kr.¹¹ Līdzīgu datējumu norādīja arī J. Graudonis.¹² Tomēr, ievērojot to, ka abas aproces tika atrastas, arot pilskalna plakumā, tātad kultūrslāņa virskārtā, tik agrs datējums raisa zināmas šaubas. Pieņemot aproces datējumu ar 9.–8. gs. pr.Kr., tātad ar pilskalna rašanās sākuma posmu, stratigrāfiski tā būtu saistāma ar kultūrslāņa dziļākajām kārtām, nevis virskārtu. Protams, jāņem vērā, ka kultūrslānis varēja tikt sajaukts notikušo pārbūvju dēļ un tāpēc artefakti no dziļākajiem slāņiem varēja nonākt augstākajos. Taču šinī gadījumā runa ir par divu aproču kopatradumu resp. depoziitu,¹³ kuras diez vai varēja nonākt kultūrslāņa virskārtā abas kopā. Aprocei nav tiešu analogiju. Līdzīga tipa, taču ar šaurāku loku un mazāk izceltu sānu izvirzījumu ir Lietuvā atrastā aproce, kuru attiecina uz V perioda beigām vai VI perioda sākumu.¹⁴ Ievērojot šīs aproces atrašanu kultūrslāņa augšējā daļā, tā būtu datējama ar VI periodu, t.i., 7.–6. gs. pr.Kr.¹⁵

Kaklariņķa ar uzliektiem tauru galiem galapogu J. Graudonis attiecināja uz 1. gadu tūkstoša otro ceturksni, tātad uz laika posmu no 750. līdz 500. g. pr.Kr.¹⁶ Pētnieks acīmredzot vadījās no stra-

tigrāfiskiem apsvērumiem – atradums tika iegūts 135 cm dziļumā. Tomēr, spriežot pēc dažām analogijām, kaklariņķa poga būtu jāattiecina uz vēlāku laiku. Tā, piemēram, Laidzes Lazdiņu kapulaukā atrastā kaklariņķa taurveida poga tiek datēta ar 2.–1. gs. pr.Kr.¹⁷ Līdzīgi tiek datēti kaklariņķi ar uzliektiem taurveida galiem arī Lietuvā.¹⁸ Acīmredzot arī Ķivutkalna atradums būtu jādatē līdzīgi. Ar 3.–1. gs. pr.Kr. datējama dubultripu podziņa.¹⁹ Šādi galvas lentes rotājumi pazīstami Anaņinas kultūrā un Igaunijas senākajā dzelzs laikmetā.²⁰ Uz Ķivutkalna pilskalna apdzīvotības pašām beigām attiecināmi trīs dzelzs naziši, no kuriem viens vesels, bet divi fragmentāri.²¹ To datējums ir grūti nosakāms, tomēr visticamāk tie iekļaujas 2.–1. gs. pr.Kr./1. gs. pēc Kr. robežās. J. Graudonis, raksturojot šos dzelzs nazišus, atzīmēja, ka divi no tiem – ar izliekto asmeni un viegli ieliekto muguru – varētu būt bārdas naži, kas gatavoti pēc bronzas bārdas nažu paraugiem.²² Tātad, balstoties uz analogijām Austrumbaltijā un Ziemeļeiropā, kopumā no tipoloģiski datētajiem metāla priekšmetiem senākie attiecas uz 7.–6. gs. pr.Kr., bet jaunākie – uz 3.–2. gs. pr.Kr. – 1. gs. pēc Kr. Pēc šo artefaktu datējumiem Ķivutkalna pilskalna pastāvēšanas laiks ir no 7.–6. gs. pr. Kr. līdz 1. gs. pēc Kr.²³

Kapulauka hronoloģija. Tā kā kapulaukam trūka ¹⁴C datējumu, tad tā hronoloģijas noteikšanai kalpoja kapos atrastās senlietas un kapulauka novietojums attiecībā pret pilskalnu. No 231 skeletkapa kapa inventāru konstatēja 56 apbedījumos, kopā 66 artefaktus. Dažos apbedījumos kā līdzī dotās pārtikas lieciniekus atrada mājlopu kaulus. No atrastajiem artefaktiem 51 bija kaula rotadata ar noplacinātu galvas daļu, kurā izurbts viens vai divi caurumiņi auklas ievēršanai. Pārējie atradumi bija dzintara un dzīvnieku zobu piekariņi, kaula īleni, māla podiņš, akmens urbuma tapiņa un bronzas spirālīte.²⁴ Kapulaukā konstatētās rotadatas tipoloģiski bija līdzīgas tām, kādas atrada pilskalna kultūrslānī. Diemžēl šo kaula adatu tāpat kā pārējo apbedījumos atrasto senlietu hronoloģija nav tuvāk – viena vai divu gadsimtu robežās – nosakāma. Kopumā atradumus var datēt ar vēlo bronzas laikmetu un senākā dzelzs laikmeta sākumu, t.i., ar laiku no 2. g.t. pr.Kr. beigām līdz 1. g.t. pr.Kr. pēdējam ceturksnim.

Par kapulauka relatīvo hronoloģiju liecina tā novietojums zem pilskalna, proti, pilskalns tika uzbūvēts tieši virsū kapulaukam un tikai daži apbedījumi palika ārpus pilskalna aizņemtās teritorijas. Tas liecina, ka kapulauks ir senāks par pilskalnu, proti, pilskalna būve varēja sākties tikai tad, kad kapulauka izmantošana jau bija beigusies. To šeit uzsveru tāpēc, ka, vadoties no pilskalna un kapulauka apbedījumu radioaktīvā oglekļa datējumiem (pat to tālāk), no dažu ārvalstu pētnieku puses ir izskanējušas domas, ka varbūt apbedīšana turpinājusies vēl tad, kad jau bija izveidota nocietināta apmetne resp. pilskalns, vai arī, ka kapulauks varētu būt sinhrons ar pilskalnu. Pret iespēju, ka apbedīšana turpinājās arī tad, kad bija jau uzcelti pilskalna nocietinājumi un dzīvojamās ēkas, liecina vairāki apstākļi. Pirmkārt, apbedījumi kapulaukā ir izvietoti ļoti tuvu cits citam, lai pieļautu domu par apbedīšanu blīvi apbūvētajā pilskalna teritorijā. Otrkārt, pēc pilskalna 1,6–3 m biezā ogļainā kultūrslāņa norakšanas visā teritorijā atklājās pelēcīga senās augsnes virsma, kurā spilgti iezīmējās iegarenas kapu bedru kontūras. Bedru pildījumā bija dzeltenās smiltis, jauktas ar pelēkā augsnes slāņa ieslēgumiem. Ja apbedīšana būtu notikusi vēl pilskalna apdzīvotības laikā, tad kapu bedru pildījumā neizbēgami būtu iekļuvušas arī kultūrslāņa paliekas, taču tādu nebija. Treškārt, vairākos gadījumos, kad apbedījumi bija situēti pilskalna nocietinājumu rajonā, tos bija postījušas nocietinājumu sistēmas stabu bedres, kas tātad liecina, ka kapi ir agrāki, bet nocietinājumi vēlāki.²⁵ Viens no šī raksta autoriem – Andrejs Vasks, būdams vēl students, 1966. un 1967. gadā piedalījās Ķivutkalna izrakumos, tāpēc iepriekš paustie apsvērumi par kapulauka relatīvo hronoloģiju lielā mērā balstīti uz paša novēroto.

Attiecībā uz birituālo apbedīšanas veidu ir diezgan skaidrs, ka kremācija ir vēlāka parādība. Uz to norāda: 1) daļa ugunskaņu vēl atgādina inhumācijas tradīcijas, proti, mirušā kremētās paliekas tika ievietotas garenā koka šķirstā, kaulus cenšoties sakārtot anatomiskā kārtībā (t.s. kremētie skeletkapi); 2) vēlāk šo praksi vairs nepiemēro un kremācijas paliekas ievieto apaļās kriju (?) vācelēs; 3) uz ugunskaņiem kā vēlāku praksi norāda 198. skeletkapa un P ugunskaņa stratigrāfija, proti, ugunskaņš bija ierakts virs skeletkapa, pēdējo ne-

bojānot; 4) ugunskapi, kas bija ievietoti garenajos koka šķirstos, ierokot nekad nebija skāruši citus agrākos apbedījumus. Tas liecina, ka virs zemes bija saglabājušās kapu zīmes. Tajos gadījumos, kad kremācijas paliekas tika ievietotas apaļā kriju vācēlē, tās ierokot, dažkārt tika postīti agrākie apbedījumi; var pieņemt, ka šajā laikā dažas kapu virszemes zīmes vairs nebija saglabājušās, tāpēc apbedītājiem bija jāvadās pēc citiem orientieriem, kas ne vienmēr bija pietiekami precīzi, un tāpēc, ugunskapu ierokot, dažkārt tika skarti senākie apbedījumi. Diemžēl ugunskapi līdz šim nav datēti ar ^{14}C metodi, tāpēc pārbaudīt šādu apbedīšanas tradīciju secību pagaidām nevar. Tas būtu svarīgs uzdevums nākotnē.

Izmantojot trūcīgos artefaktu hronoloģijas datus un apbedīšanas tradīciju analogijas, J. Graudonis kapulauka rašanās laiku attiecināja uz 2. g.t. pr.Kr. trešo ceturksni, bet izmantošanas beigās – uz 2. g.t. pēdējo ceturksni.²⁶ Absolūtos skaitļos tas būtu laiks no 1500. līdz 1000. g. pr.Kr.

2008.–2013. GADA DATĒJUMI

Dzīvnieku kaulu paraugi (pavisam trīs) no pilskalna kultūrslāņa (1. tabula) tika ņemti no dažādiem dziļumiem. Paraugs Nr. 6 – kaula šķemba ar apstrādes pazīmēm tika paņemts X laukumā 0,75 m dziļumā. Paraugs Nr. 7 – kaula īlens bija no XII laukuma 1,53 m dziļuma. Paraugs Nr. 5 – kaula īlens tika ņemts no X laukuma 1,90 m dziļumā.

Kaulu paraugi no kapulauka desmit apbedījumiem (2. tabula) izraudzīti tā, lai tiktu aptverta gan kapulauka centrālā daļa, gan perifērija. Centrālajā daļā paraugs tika paņemts no 47. apbedījuma (vīrietis, 35–40 gadi), no 70.b (vīrietis, 40–50 gadi), kā arī no 79.a (bērns, ~2 gadi) un 79.b (vīrietis, 35–45 gadi) apbedījuma. Kapulauka ziemeļu perifērijā tika paņemts paraugs no 120. apbedījuma (vīrietis, 40–45 gadi), no ziemeļaustrumu perifērijas tika datēts 11. apbedījums (vīrietis, 30–35 gadi), savukārt no dienvidaustrumu perifērijas – 157. (bērns, 2–3 gadi) un 172. apbedījums (sieviete, 40–50 gadi). Datēšanas rezultāti atspoguļoti 2. tabulā. Tie rāda, ka datētie desmit apbedījumi kopumā iekļaujas laika posmā starp 808. un 209. g. pr.Kr.

2. tabula

ĶĪVUTKALNA KAPULAUKA RADIOAKTĪVĀ OGLEKĻA DATĒJUMI*

Nr. p.k.	Parauga ņemšanas vieta	Paraugs	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums pēc ^{14}C	Kalibrētais vecums pr.Kr. (1σ , 2σ)
1.	172. kaps, stieviete, 40–50 g.	kauls	Hela-1868	2555±40	68,2% varbūtība 801. pr.Kr. (41,7%) 750. pr.Kr. 683. pr.Kr. (7,9%) 668. pr.Kr. 638. pr.Kr. (18,6%) 590. pr.Kr. 95,4% varbūtība 808. pr.Kr. (47,7%) 730. pr.Kr. 692. pr.Kr. (11,4%) 659. pr.Kr. 651. pr.Kr. (36,4%) 542. pr.Kr.
2.	47. kaps, vīrietis, 35–40 g.	kauls	Hela-1864	2525±35	68,2% varbūtība 789. pr.Kr. (22,7%) 748. pr.Kr. 684. pr.Kr. (9,5%) 666. pr.Kr. 642. pr.Kr. (26,3%) 587. pr.Kr. 580. pr.Kr. (9,7%) 557. pr.Kr. 95,4% varbūtība 797. pr.Kr. (30,9%) 726. pr.Kr. 720. pr.Kr. (2,0%) 703. pr.Kr. 695. pr.Kr. (62,4%) 540. pr.Kr.

Nr. p.k.	Parauga ņemšanas vieta	Paraugs	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums pēc ¹⁴ C	Kalibrētais vecums pr.Kr. (1σ, 2σ)
3.	180. kaps, sieviete, 25–30 g.	kauls	Hela-3424	2515±52	68,2% varbūtība 787. pr.Kr. (19,5%) 735. pr.Kr. 688. pr.Kr. (10,1%) 662. pr.Kr. 648. pr.Kr. (38,7%) 546. pr.Kr. 95,4% varbūtība 800. pr.Kr. (94,4%) 477. pr.Kr. 444. pr.Kr. (1,0%) 432. pr.Kr.
4.	120. kaps, vīrietis, 40–45 g.	kauls	Hela-1867	2495±40	68,2% varbūtība 768. pr.Kr. (14,0%) 731. pr.Kr. 691. pr.Kr. (11,9%) 660. pr.Kr. 650. pr.Kr. (42,2%) 544. pr.Kr. 95,4% varbūtība 792. pr.Kr. (94,8%) 482. pr.Kr. 441. pr.Kr. (0,6%) 434. pr.Kr.
5.	79.b kaps, vīrietis, 35–45 g.	kauls	Hela-1866	2490±40	68,2% varbūtība 766. pr.Kr. (13,5%) 730. pr.Kr. 692. pr.Kr. (12,2%) 659. pr.Kr. 651. pr.Kr. (42,4%) 544. pr.Kr. 95,4% varbūtība 789. pr.Kr. (93,8%) 477. pr.Kr. 462. pr.Kr. (0,4%) 458. pr.Kr. 444. pr.Kr. (1,2%) 431. pr.Kr.

Nr. p.k.	Parauga ņemšanas vieta	Paraugs	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums pēc ¹⁴ C	Kalibrētais vecums pr.Kr. (1σ, 2σ)
6.	79.a kaps, bērns, 2 g.	kauls	Hela-1865	2475±40	68,2% varbūtība 756. pr.Kr. (25,6%) 679. pr.Kr. 671. pr.Kr. (22,3%) 604. pr.Kr. 598. pr.Kr. (20,3%) 538. pr.Kr. 95,4% varbūtība 771. pr.Kr. (95,4%) 430. pr.Kr.
7.	70.b kaps, vīrietis, 40–50 g.	kauls	Hela-3421	2448±54	68,2% varbūtība 747. pr.Kr. (19,5%) 685. pr.Kr. 666. pr.Kr. (7,3%) 642. pr.Kr. 554. pr.Kr. (41,4%) 415. pr.Kr. 95,4% varbūtība 761. pr.Kr. (95,4%) 408. pr.Kr.
8.	133. kaps, sieviete, 18–20 g.	kauls	Hela-3422	2346±44	68,2% varbūtība 486. pr.Kr. (68,2%) 378. pr.Kr. 95,4% varbūtība 732. pr.Kr. (3,6%) 690. pr.Kr. 660. pr.Kr. (0,7%) 650. pr.Kr. 544. pr.Kr. (88,6%) 357. pr.Kr. 282. pr.Kr. (2,1%) 256. pr.Kr. 244. pr.Kr. (0,4%) 236. pr.Kr.

Nr. p.k.	Parauga ņemšanas vieta	Paraugs	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums pēc ¹⁴ C	Kalibrētais vecums pr.Kr. (1σ, 2σ)
9.	11. kaps, vīrietis, 30–35 g.	kauls	Hela-3420	2316±53	68,2% varbūtība 471. pr.Kr. (1,1%) 466. pr.Kr. 452. pr.Kr. (1,3%) 446. pr.Kr. 430. pr.Kr. (47,4%) 354. pr.Kr. 290. pr.Kr. (18,4%) 232. pr.Kr. 95,4% varbūtība 703. pr.Kr. (0,4%) 696. pr.Kr. 540. pr.Kr. (68,0%) 342. pr.Kr. 326. pr.Kr. (27,1%) 204. pr.Kr.
10.	157. kaps, bērns, 2–3 g.	kauls	Hela-3423	2308±42	68,2% varbūtība 408. pr.Kr. (59,1%) 358. pr.Kr. 278. pr.Kr. (9,1%) 258. pr.Kr. 95,4% varbūtība 481. pr.Kr. (3,5%) 440. pr.Kr. 434. pr.Kr. (65,0%) 349. pr.Kr. 312. pr.Kr. (26,9%) 208. pr.Kr.

* Datējumi kalibrēti, izmantojot programmas OxCal versiju 4.2 (lietota kalibrācijas līkne *IntCal 13*).

Tā kā paraugi datēšanai tika ņemti no dažādām kapulauka vietām (centrs – perifērija), var uzskatīt, ka iegūtie rezultāti visumā atspoguļo kapulauka izmantošanas laiku. Taču šeit ir arī problēma – kapulauka apbedījumu datējumi lielā mērā pārklājas ar pilskalna datējumiem, kas vedina domāt par abu objektu vienlaicīgu pastāvēšanu (1. att.).

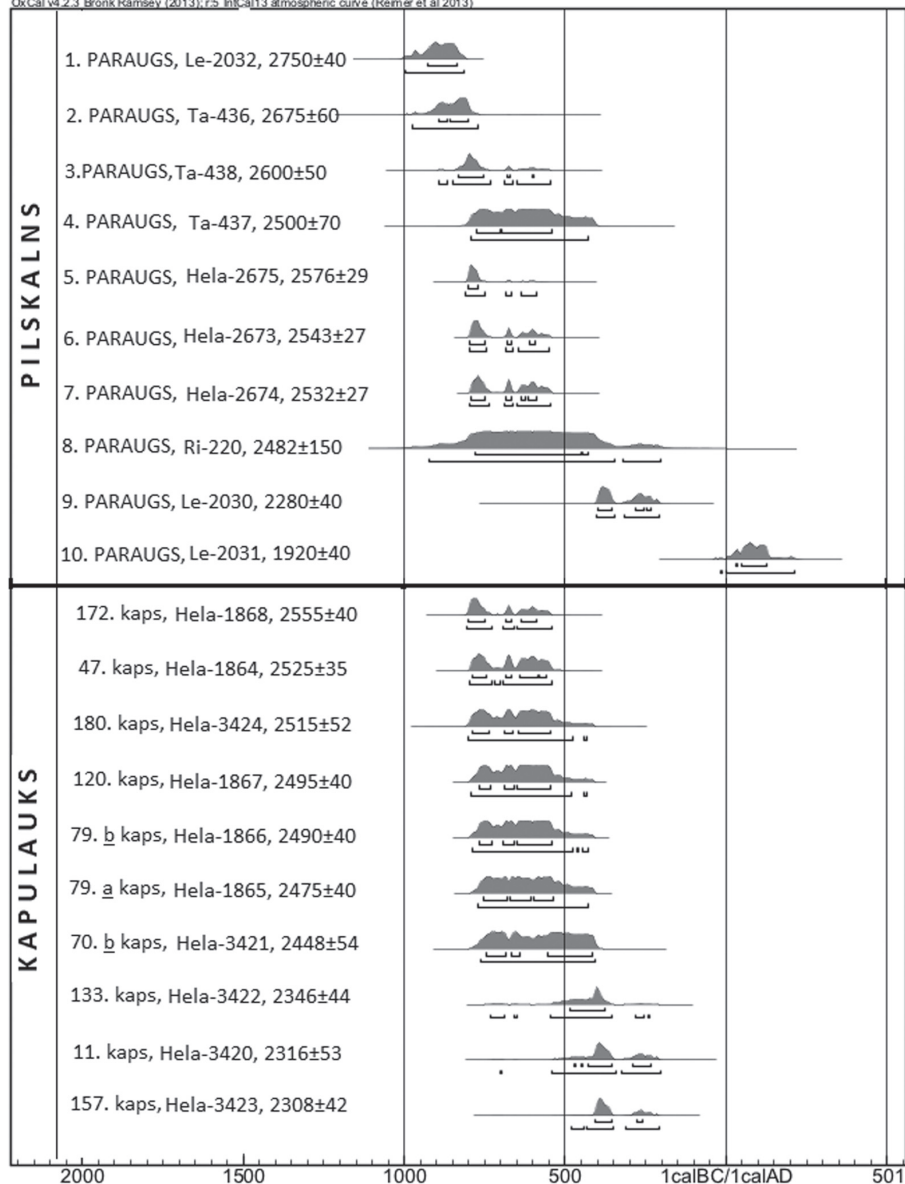
DISKUSIJA

Kā redzams 1. attēlā, kā arī 1. un 2. tabulā, kapulauka desmit datējumi pārklājas ar desmit pilskalna datējumiem. Formāli raugoties, iznāk, ka apbedīšana kapulaukā notika pilskalna apdzīvotības laikā, turklāt, spriežot pēc dažu ogļu paraugu vecuma, pilskalns sākts izbūvēt 9. un 10. gs. pr.Kr., tātad vēl pirms kapulauka iekārtošanas. Taču, kā redzējām iepriekš, šāda notikumu attīstība nebija iespējama. Kā skaidrot šos pretrunīgos pilskalna un kapulauka datējumus? Attiecībā uz tiem kokogļu paraugiem, kas rāda 8., 9. un 10. gs. pr.Kr., var pieņemt t.s. vecas koksnes efektu, proti, ka pilskalna koka konstrukcijām varēja tikt izmantoti vairākus simtus gadu veci koki. Šādā gadījumā ¹⁴C datējums var uzrādīt nevis koka nociršanas, bet daudz – pat vairākus gadsimtus senāku laiku, ja paraugs nāk no koka iekšējās senākās, bet ne no stumbra ārējās daļas.²⁷

Savu ietekmi uz datējumu ticamības intervālu garumiem varēja atstāt literatūrā atzīmētais radioaktīvā oglekļa kalibrācijas līknes savdabīgais “plato” (dažkārt saukts arī par Halštates plato) laika posmā starp ~800. un 400. g. pr.Kr. Kā zināms, viļņoti lauzītā kalibrācijas līkne grafikā starp vertikālo Y (ordinātu) asi un horizontālo X (abscisu) asi ieņem diagonālu stāvokli, resp., šī līkne ir slīpa attiecībā pret abām asīm. Minētajā laika posmā starp 800–400 līkne iegūst horizontālam līmenim tuvu stāvokli, bet pēc 400. gada – atkal slīpu stāvokli. Tas nozīmē, ka kalibrēto datējumu ticamības intervāls šajā laika posmā pagarinās, kas savukārt izraisa datējumu pārklāšanos, resp., ir grūti noteikt precīzāku datējumu paraugiem, kas “iekrīt” šajā 400 gadu intervālā. Datējumu amplitūda pie 95% ticamības tādā gadījumā var aptvert pat visu plato.²⁸

Šo plato radīto nenoteiktību varētu pārvarēt, izmantojot *wiggle-match* datēšanas metodi (latviešu valodā Dr. biol. Māris Zunde šo

OxCal v4.2.3, Bronk Ramsey (2013); r5, IntCal13 atmospheric curve (Reimer et al 2013)

1. att. Ķivutkalna pilskalna un kapulauka kalibrēto ¹⁴C datējumu grafisks attēlojums

anglisko terminu netieši tulkoja kā “izliekumu saderības noteikšana”²⁹), ja vien būtu saglabājušies nepieciešamie dendroparaugi. Taču diemžēl Ķivutkalna gadījumā tādu nebija. Lai arī radioaktīvā oglekļa datēšanas metode nepārtraukti pilnveidojas un jācer, ka nākotnē arī šis plato jautājums gūs risinājumu, šobrīd Ķivutkalna datēšanā iespējams vienīgi kompromisa variants, kas, protams, nav labākais, bet pagaidām vienīgais iespējamais. Proti, ja no pilskalna kaula priekšmetu datējumiem kā reālus pieņemam uzrādīto laika intervālu jaunākos datējumus (to ticamība no 9,6 līdz 43%), bet no kapulauka datējumiem attiecīgi vecākos datējumus (to ticamība no 19,5 līdz 47,7%), tad kapulauka izmantošana notikusi laika posmā starp 800. un 680. g. pr.Kr. Pilskalns tad būtu datējams, sākot ar 650. g. pr.Kr. Visjaunākais datētais desmitais paraugs no pilskalna bija koka trūdi no kamerveida iebūvēm valnī – 68,2% varbūtības gadījumā 63,7% norādīja laiku no 50. līdz 128. gadam pēc Kr. Šāds pilskalna datējums nav pretrunā arī ar atrasto metāla priekšmetu hronoloģiju.

Mulsinoši ir 133., 11. un 157. kapa datējumi. Šo kapu vecums ar 68,2% varbūtību ir no 468. g. pr.Kr. līdz 232. g. pr.Kr., tātad tas ir laiks, kad jau ilgāku laiku pastāvēja pilskalns un bija izveidojies vērā ņemams kultūrslānis. Pat ja pieņem, ka 133. un 11. apbedījums, kas atradās attiecīgi kapulauka rietumu un austrumu perifērijā, varēja tikt ierakti pilskalna nocietinājumu priekšā (kas gan šķiet maz ticams), tad tas nebija iespējams 157. apbedījuma gadījumā, jo minētais kaps atklājās XII izrakumu laukumā, kur tika fiksētas pašu senāko pilskalna nocietinājumu stabu rindas. Jautājums paliek atklāts.

IESKATS ĶIVUTKALNA IEDZĪVOTĀJU PALEODIĒTĀ

Veicot Ķivutkalna pilskalna kultūrslāņa un Ķivutkalna kapulauka apbedījumu ¹⁴C datējumus, tika noteiktas arī oglekļa $\delta^{13}\text{C}$ un slāpekļa $\delta^{15}\text{N}$ izotopu vērtības kaulu paraugos. Līdzās paleobotānikas, paleozooloģijas un bioarheoloģijas datiem seno iedzīvotāju kaulu materiāla stabilo izotopu analīzes tiek plaši izmantotas diētu pētījumos – īpaši izvērtējot pārtikā lietoto proteīna veidu.

Visbiežāk stabilo izotopu noteikšana tiek izmantota, lai pētītu dažādus ar uzturu saistītus jautājumus: dzīvnieku valsts un augu

valsts produktu daudzumu diētā, jūras diētas un iekšzemes diētas atšķirības, bērnu zīdīšanas un piebarošanas procesa ilgumu u.c. Savukārt no šādu pētījumu rezultātiem jau iespējams veikt tālākus secinājumus, aplūkojot tos kontekstā ar fiziskās antropoloģijas un arheoloģijas secinājumiem. Piemēram, var analizēt sabiedrības kopējo dzīves līmeni, kā arī sociālo atšķirību ietekmi uz indivīdu uzturu.³⁰

Visplašāk paleodiētas pētniecībā izmanto oglekļa un slāpekļa izotopus. Stabilo izotopu vērtības tiek apzīmētas ar $\delta^{13}\text{C}$ (starpība starp dabā sastopamajiem stabilajiem oglekļa izotopiem ^{12}C un ^{13}C) un $\delta^{15}\text{N}$ (starpība starp slāpekļa izotopiem ^{15}N un ^{14}N) un izteiktas promilēs (‰). Paaugstināta $\delta^{13}\text{C}$ vērtība var norādīt, ka indivīds uzturā lietojis C4 augus (fotosintēzē izmanto četrus oglekļa atomus), piemēram, kukurūzu. C4 un C3 augiem ir atšķirīgi fotosintēzes procesi, kā rezultātā šīm divām augu grupām smagākais un vieglākais oglekļa stabils izotops uzkrājas atšķirīgās proporcijās. C4 augi vairāk raksturīgi siltākiem reģioniem, Latvijā pamatā visi ir C3 tipa augi (viens no izņēmumiem ir prosa, kas ir C4 aug). Cits $\delta^{13}\text{C}$ atšķirīgu vērtību aspekts ir jūras resursos (jūras zivis, jūras zīdītāji) balstīts uzturs un zemes resursos (tai skaitā saldūdens zivis) balstīts uzturs. Atšķirība veidojas tādēļ, ka jūras ekosistēmā organismi oglekli galvenokārt uzņem izšķīdušā veidā, kura $\delta^{13}\text{C}$ vērtība ir 0‰, savukārt iekšzemes ekosistēmā galvenais oglekļa avots ir atmosfēras CO_2 (oglekļa dioksīds), kura $\delta^{13}\text{C}$ vērtība pirmsindustriālajā laikmetā tiek novērtēta -7‰.³¹ Sauszemes diētai raksturīgas $\delta^{13}\text{C}$ -20‰ un zemākas vērtības, Baltijas jūras diētai – no -14 līdz -16‰ un okeānu diētai – no -11 līdz -12‰.³²

Slāpekļa stabilo izotopu attiecība norāda, kurā barības ķēdes posmā (trofiskajā līmenī) indivīds atradies dzīves laikā. Ar katru nākamo trofisko līmeni palielinās smagākā izotopa ^{15}N attiecība pret vieglāko ^{14}N par 3‰, tādējādi dzīvniekiem – zālēdājiem ir zemāka $\delta^{15}\text{N}$ vērtība nekā plēsējiem, kas tos patērē savā uzturā. Visēdāju (to skaitā cilvēku) $\delta^{15}\text{N}$ vērtība būs atkarīga no tā, kādās proporcijās tiek patērēti augu valsts un dzīvnieku valsts produkti, kā arī no tā, kuri dzīvnieku valsts produkti tiek patērēti – zālēdāji, plēsēji vai augstākie plēsēji. Pēc trofisko līmeņu principa notiek arī pētījumi par bērnu zīdīšanas ilgumu. Zīdīšanas laikā bērns, barojoties tikai

ar mātes pienu, atrodas augstākā trofiskajā līmenī nekā māte, tādēļ viņa kaulos ir augstāka $\delta^{15}\text{N}$ vērtība. Tā mazinās līdz ar piebarošanas sāksanu un jau straujāk krītas līdz ar zīdīšanas pārtraukšanu.³³

Viens no nozīmīgiem uztura aspektiem, ko iespējams konstatēt, kombinējot $\delta^{13}\text{C}$ un $\delta^{15}\text{N}$ vērtību rādītājus, ir jautājums par saldūdens zivju proporciju uzturā. Tā kā saldūdens zivīm atšķirībā no sauszemes dzīvniekiem ir lielāka oglekļa uzņemšanas variācija, $\delta^{13}\text{C}$ rādītāji variē, savukārt $\delta^{15}\text{N}$ vērtības palielināšanās novērojama plēsīgajām zivīm.³⁴

Ķivutkalna vēlā bronzas laikmeta iedzīvotāji piekopa attīstītu lopkopības un zemkopības saimniecību. 94% no Ķivutkalna pilskalna izpētē iegūtajiem dzīvnieku kauliem piederēja mājdzīvniekiem, no tiem 38,3% veidoja liellopi, 18,0% sīklopi, 26,6% cūka, 16,4% zirgs un 0,7% suns. Nozīmīgais mājlopu īpatsvars, salīdzinot ar citiem šī perioda pieminekļiem, tiek daļēji skaidrots ar ierobežotām medību iespējām un zālaino Daugavas palieņu pieejamību. Liellopi tika audzēti, pirmkārt, gaļai, otrkārt, piena un piena produktu ieguvei. Tipiski gaļas dzīvnieki bijušas cūkas. Ievērojamais zirgu kaulu daudzums ļauj domāt, ka arī šī dzīvnieka gaļa tikusi izmantota uzturā. Nedaudz pārtikas resursus papildinājuši arī medījumi. Galvenie medību objekti bijuši bebri, arī meža cūkas, aļņi un staltbrieži. Zivju kaulu atradumi liecina, ka Ķivutkalna iedzīvotāju lomos dominējis zandarts (*Stizostedion lucioperca*), store (*Acipenser sturio*) un plaudis (*Abramis brama*), nedaudz mazāk līdakas (*Esox lucius*). Nav atrasti lašu kauli.³⁵

Tikpat nozīmīga pārtikas ieguvē bija zemkopība. Ķivutkalnā lielā daudzumā atrastie labību graudi un sēklas liecina, ka visvairāk audzēti kvieši (*Triticum dicoccum*) un mieži (*Hordeum sativum*), samērā daudz arī prosa (*Panicum millaceum*) un zirņi (*Pisum sativum*), mazāk lauka pupas (*Vicia faba*). Par graudu malšanu liecina atrastie vienrokas un divroku graudberži.³⁶

Šajā pētījumā bija iespējams izanalizēt tikai trīs dzīvnieku kaulu paraugus no Ķivutkalna pilskalna kultūrslāņa. Tie bija pārāk mazi, lai noteiktu, kādam dzīvniekam tie piederējuši. Iegūtās $\delta^{13}\text{C}$ vērtības ir ļoti līdzīgas un mainās tikai no $-21,5$ līdz $-22,0\text{‰}$. Tāpat nelielas ir slāpekļa izotopa $\delta^{15}\text{N}$ izmaiņas: no $6,8$ līdz $7,1\text{‰}$ (3. tabula).

3. tabula

ĶIVUTKALNA KAPULAUKA APBEDIJUMU UN PILSKALNA
DZĪVNIĒKU KAULU PARAUGU STABILO IZOTOPU DATI

Apbedījuma Nr.	Dzimums	Vecums, gadi	Kauls	$\delta^{13}\text{C}$, ‰	$\delta^{15}\text{N}$, ‰
Ķivutkalna kapulauks					
47.	vīrietis	35–40	ribas fr.	–20,7	10,0
79.a	bērns	1,5–2	lielā apakšstilba kaula fr.	–18,4	11,6
79.b	vīrietis	35–45	augšdelma kaula fr.	–19,4	10,5
120.	vīrietis	40–45	ribas fr.	–20,2	10,1
172.	sieviete	40–50	lāpstiņas fr.	–19,4	9,8
11.	vīrietis	30–35	ribas fr.	–19,7	–
70.b	vīrietis	40–50	ribas fr.	–20,0	–
133.	sieviete	18–20	ribas fr.	–20,8	–
157.	bērns	2–3	ribas fr.	–18,3	–
180.	sieviete	25–30	ribas fr.	–20,1	–
Ķivutkalna pilskalns					
Dzīvnieku kaula paraugs Nr. 1				–22,0	7,1
Dzīvnieku kaula paraugs Nr. 2				–21,5	6,9
Dzīvnieku kaula paraugs Nr. 3				–21,5	6,8

4. tabula

LATVIJAS UN LIETUVAS AKMENS UN BRONZAS LAIKMETU
DZĪVNIĒKU VIDĒJĀS STABILO IZOTOPU VĒRTĪBAS

Sugas	Latvija – Zvejnieki (G. Eriksson, 2006)		Lietuva (I. Antanaitis- Jacobs et al., 2009)	
	$\delta^{13}\text{C}$, ‰	$\delta^{15}\text{N}$, ‰	$\delta^{13}\text{C}$, ‰	$\delta^{15}\text{N}$, ‰
Alnis (<i>Alces alces</i>)	-22,5	4,9	-23,4	4,3
Staltbriedis (<i>Cervus elaphus</i>)	-22,7	5,8	-23,3	4,8
Meža cūka (<i>Sus scrofa</i>)	-23,5	6,2	-22,2	5,8
Bebrs (<i>Castor fiber</i>)	-22,8	4,7	-23,0	4,6
Līdaka (<i>Esox lucius</i>)	-25,8	10,2	-21,6	12,6
Zandarts (<i>Stizostedion lucioperca</i>)			-21,8	12,6
Aita/kaza (<i>Ovis aries/ Capra capra</i>)	-22,1	6,7		
Liellopi (<i>Bos taurus</i>)			-21,1	7,4

Tas ļauj domāt, ka pētītie kaulu paraugi ir iegūti no sauszemes zālēdājiem, visdrīzāk liellopiem. Šādas pašas izotopu vērtības uzrāda arī Lietuvas vēlā bronzas perioda liellopi: $\delta^{13}\text{C}$ vērtība $-21,1\text{‰}$ un $\delta^{15}\text{N}$ vērtība $7,4\text{‰}$.³⁷ Savukārt Gotlandes liellopu $\delta^{15}\text{N}$ vērtības periodā no 3160 līdz 3095 gadiem pirms mūsdienām svārstās no 4,1 līdz 5,1‰, $\delta^{13}\text{C}$ vērtības mainās nedaudz: no $-21,4$ līdz $-20,8\text{‰}$.³⁸ Latvijas un Lietuvas akmens laikmeta tādu zālēdāju kā aļņa un staltbrieža noteiktās $\delta^{13}\text{C}$ izotopa vērtības vidēji bija zemākas: no $-23,4$ līdz $-22,7\text{‰}$, attiecīgi $\delta^{15}\text{N}$ vērtības – no 5,8 līdz $4,3\text{‰}$.³⁹ (4. tabula).

Tomēr jāatzīmē, ka individuālā $\delta^{15}\text{N}$ izotopa variācija šiem savvaļas zālēdājiem Latvijā Burtņieku ezera apkārtnē akmens laikmetā bija samērā plaša, alnim no 3,1 līdz $7,3\text{‰}$.⁴⁰ Divi aitas un iespējams kazu kaula izotopu pētījumi no Zvejnieku arheoloģiskā kompleksa

5. tabula

LATVIJAS UN LIETUVAS AKMENS UN BRONZAS LAIKMETU
IEDZĪVOTĀJU VIDĒJĀS STABILO IZOTOPU VĒRTĪBAS

Datējums BP	Periods	Latvija – Zvejnieki (G. Eriksson, 2006)		Lietuva (I. Antanaitis-Jacobs et al., 2009)	
		$\delta^{13}\text{C}$, ‰	$\delta^{15}\text{N}$, ‰	$\delta^{13}\text{C}$, ‰	$\delta^{15}\text{N}$, ‰
8200–5300	vēlais mezolīts/ agrais neolīts	-23,0±0,8	11,9±1,1	-22,7±0,1	12,6±0,3
5300–4300	vidējais neolīts	-22,3±0,8	12,1±1,0	-23,3	11,8
4300–3500	vēlais neolīts	-21,7±0,1	10,3±0,7	-21,6±0,2	9,4±0,5
2700–2500	vēlais bronzas laikmets			-17,7	9,7

uzrāda $\delta^{13}\text{C}$ izotopa vērtību $-22,1\text{‰}$ un $\delta^{15}\text{N}$ vērtības 5,1 un 8,2‰ Šāda pati slāpekļa izotopa variācija no 4,5 līdz 8,3‰ parādās arī Gotlandes Vesterbjeres vēla neolīta aitu un kazu kaulu paraugos.⁴¹ Lai iegūtu pilnīgāku priekšstatu par stabilo izotopu vērtībām Ķivutkalna kompleksa dzīvnieku un zivju kaulu materiālā, jāveic vispusīga to izpēte.

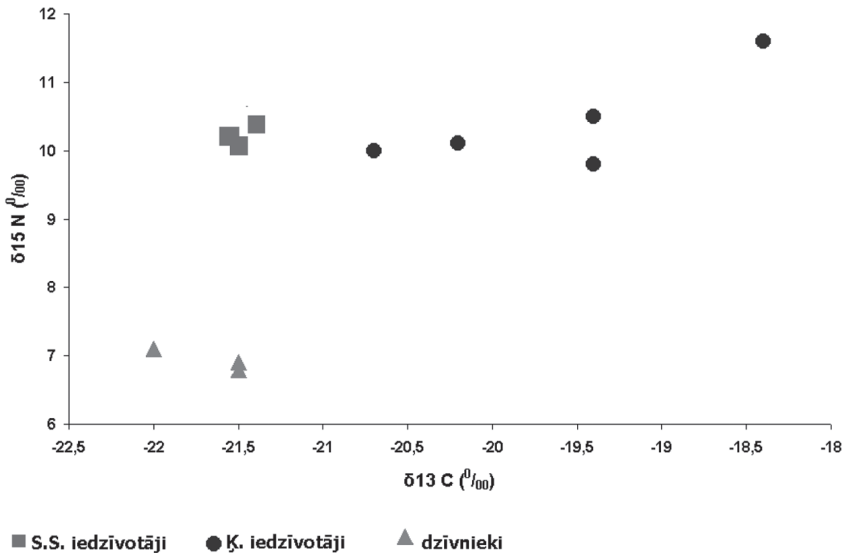
Ķivutkalna pieaugušajiem iedzīvotājiem noteiktās desmit $\delta^{13}\text{C}$ vērtības mainās nedaudz, no $-20,7$ līdz $-19,4\text{‰}$, un liecina par ražojošās saimniecības nozīmi viņu uzturā. Šie rezultāti ir augstāki nekā Zvejnieku akmens laikmeta iedzīvotāju diētas izpētē iegūtie, pēc kuriem $\delta^{13}\text{C}$ izotopu vērtības no vēla mezolīta līdz vēla neolīta periodam palielinās vidēji no $-23,0$ līdz $-21,7\text{‰}$. Līdzīga tendence novērota arī Lietuvas attiecīgo periodu iedzīvotājiem⁴² (5. tabula).

Zvejnieku iedzīvotājiem līdz pat vēlajam neolītam kā uztura pamatiegūšanas veids saglabājās medniecība, zvejniecība un pārtikas augu vākšana, vasaras mēnešos vairāk balstoties uz zveju un ēdamo augu vākšanu, bet ziemā – uz lielāko zvēru – aļņu, briežu, meža cūku, kā arī bebru medībām. Lomos, kā rāda zivju palieku atradumi apmetnē, dominēja līdakas, asari, plauži, liņi. Pārtikai tika lasītas

ogas, rieksti, sēnes, ievākti ēdamie augi un saknes.⁴³ Tiek uzskatīts, ka vēlajā neolītā, salīdzinot ar iepriekšējiem periodiem, palielinās gaļas un samazinās ezera zivju īpatsvars uzturā.⁴⁴

Iespējams, viens no iemesliem, kāpēc Ķivutkalna iedzīvotāju $\delta^{13}\text{C}$ vērtības ir nedaudz augstākas, ir tas, ka uzturā līdzās citiem graudaugiem nozīmīga vieta bijusi arī prosai, kas ir C4 tipa augs un paaugstina $\delta^{13}\text{C}$ izotopu vērtības. Ar prosas īpatsvaru uzturā tiek skaidrota arī $\delta^{13}\text{C}$ izotopa augstā vērtība ($-17,7\text{‰}$) Lietuvas vēlā bronzas laikmeta iedzīvotāju pētījumos.⁴⁵ Lietuvas šī perioda prosas $\delta^{13}\text{C}$ izotopu vērtība bijusi $-9,1\text{‰}$ un $\delta^{15}\text{N}$ attiecīgi $6,4\text{‰}$ (2. att.).⁴⁶

Ķivutkalna pieaugušo iedzīvotāju slāpekļa izotopa $\delta^{15}\text{N}$ vērtības, kas svārstās no $10,5$ līdz $9,8\text{‰}$, apstiprina gaļas un piena nozīmi ikdienas uzturā. Iegūtie dati sasaucas ar auklas keramikas kultūras pieaugušo indivīdu datiem no Selgām un Sarkaņiem, kuriem vidēji $\delta^{13}\text{C}$ vērtība bija $-21,5\text{‰}$ un $\delta^{15}\text{N}$ vērtība $10,3\text{‰}$. Neskatoties uz Daugavas tuvumu, Ķivutkalna iedzīvotājiem pēc pašreizējiem

2. att. Ķivutkalna kapulauka apbedījumu un pilskalna dzīvnieku kaulu stabilo izotopu dati

rezultātiem neparādās nozīmīgs saldūdens zivju īpatsvars uzturā. Lai to varētu precīzāk izvērtēt, nepieciešams noteikt izotopu sastāvu zivju kaulu materiālā. Piemēram, Zvejnieku mezolīta un vidējā neolīta iedzīvotājiem zivju īpatsvars uzturā parādās pārliecinoši un $\delta^{15}\text{N}$ vērtības sasniedz vidēji ap 12‰.⁴⁷ Ķivutkalna 79.a apbedījuma 1,5–2 gadus vecā bērna $\delta^{13}\text{C}$ izotopa vērtība ir –18,4‰ un $\delta^{15}\text{N}$ vērtība attiecīgi 11,6‰. Tas ļauj domāt, ka bērns vēl tika barots ar mātes pienu, kurā $\delta^{15}\text{N}$ izotopa vērtība ir augstāka nekā mātei, un, iespējams, piebarošanā izmantota prosas biežputra, uz ko norāda augstā $\delta^{13}\text{C}$ vērtība. Par to liecina arī 157. kapā apbedītā 2–3 gadus vecā bērna $\delta^{13}\text{C}$ vērtība 18,3‰. Atsevišķie stabilo izotopu pētījumi ieskicē interesantus aspektus Ķivutkalna iedzīvotāju uzturā. Plašāks Ķivutkalna arheoloģiskā kompleksa dzīvnieku, kā arī zivju un iedzīvotāju kaulaudu izotopu sastāva izvērtējums sniegtu detalizētāku priekšstatu par uzturu, ļautu salīdzināt vīriešu un sieviešu uzturu, noteikt, kādā vecumā bērni tika atšķirti no krūts.

SECINĀJUMI

Radioaktīvā oglekļa datējumi liecināja, ka Ķivutkalna kapulauks ir ievērojami jaunāks, nekā to uzskatīja agrāk.

Pēc pašreiz mūsu rīcībā esošajiem neviennozīmīgajiem radioaktīvā oglekļa datiem, kā arī pēc nepārprotamā fakta, ka kapulauks ir agrāks, bet pilskalns – vēlāks, kā kompromisa variantu var pieņemt šādu kapulauka un pilskalns hronoloģiju:

- 1) kapulauks ierīkots ap 800. g. pr.Kr. un izmantots līdz ~ 680. gadam;
- 2) pilskalns izbūvē sākusies ap 650. g. pr.Kr.;
- 3) tā kā laika posms starp kapulauka beigām un pilskalns sākumu bija salīdzinoši īss, pilskalns cēlāji nevarēja nezināt, kādu vietu viņi ir izvēlējušies savam nocietinājumam;
- 5) pilskalns beidz pastāvēt 2. gs. pēc Kr. pirmajā pusē.

Šāds kapulauka un pilskalns datējums uzskatāms par prelimināru. Nepieciešami jauni radioaktīvā oglekļa datējumi.

Nelielā skaitā veiktie Ķivutkalns kapulauka apbedījumu stabilo izotopu pētījumi liecina par ražotājsaimniecības nozīmi ikdienas

uztura nodrošināšanā. Paaugstinātās oglekļa izotopa vērtības varētu liecināt, ka līdzās pārējiem graudaugiem uzturā lietota arī prosa.

Nepieciešams veikt vispusīgu Ķivutkalna arheoloģiskā kompleksa iedzīvotāju, dzīvnieku, kā arī zivju kaulaudu izotopu sastāva izvērtējumu, kas ļautu gūt pārliecinošu priekšstatu par šī perioda iedzīvotāju uzturu, noteikt, kādā vecumā bērni tika atšķirti no krūts.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Vienīgais mums zināmais gadījums, kad virs kapulauka tika uzcelts pilskalns, ir Paveiseninki Lietuvas dienviddaļā, Aiznemunē, Veisiejū (*Veisiejis*) ezera krastā. 1962. gada izrakumos zem 1 m biežā kultūrslāņa atklāja 27 bezpiedevu ugunskapus māla urnās vai bez tām. 12. kapa radioaktīvā oglekļa datējums bija 790.–570. g. pr.Kr., tātad vēlāis bronzas laikmets. Apmēram pēc 500 gadiem – mūsu ēras sākumā paugurā tika izveidots pilskalns, kas pastāvējis līdz 1. gadu tūkstoša vidum. Sk.: Algirdas Girininkas (2013). Ankstyvais metalų laikotarpis. *Lietuvos archeologija*, II. Klaipedos Universitato leidykla, p. 188–189.
- ² Latvijas teritorijā zināms samērā daudz bronzas laikmeta senkapu, taču apbedījumu paliekas tur saglabājušās ļoti vāji vai nav saglabājušās vispār.
- ³ Parasti senās apbedījumu vietas atklāj, veicot dažādus zemes darbus, tāpēc daļa apbedījumu tiek izpostīta vēl pirms arheoloģisko izrakumu uzsākšanas; sākotnējo apbedījumu skaitu tādos gadījumos var noteikt tikai ļoti aptuveni.
- ⁴ Jānis Graudonis (1989). *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinātne; Raisa Denisova, Janis Graudonis, Rita Gravere (1985). *Kivutkalnskii mogil'nik epokhi bronzy*. Rīga: Zinatne.
- ⁵ Graudonis. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*, 49. lpp.
- ⁶ Markku Oinonen, Andrejs Vasks, Gunita Zarina, Mika Lavento (2013). Stones, Bones and Hilfort – Radiocarbon Dating of Bronze Working Centre. *Radiocarbon*, vol. 55, no. 2–3, p. 1253.
- ⁷ 2008. gada analīžu rezultāti ir publicēti – sk.: Oinonen, Vasks, Zarina, Lavento. Stones, Bones and Hilfort – Radiocarbon Dating of Bronze Working Centre, pp. 1252–1264.
- ⁸ Graudonis. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*, 20.–46. lpp.
- ⁹ Turpat, 41. lpp.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Liutsiia V. Vankina (1960). Noveishie nakhodka epokhi bronzy na teritorii Latviiskoi SSR. *Sovetskaia arkheologija*, 3, s. 160, ris. 1: 9. Saskaņā ar jaunākajiem pētījumiem bronzas laikmeta V periods tiek datēts ar 850.–760. g. pr.Kr. (Hille Vandkilde, Uffe Rahbek, Kaare Lund Rasmus-

- sen (1996). Radiocarbon dating and the chronology of Bronze Age Southern Scandinavia. *Acta Archaeologica*, vol. 67. København, pp. 183–198.
- ¹² Graudonis. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*, 42. lpp.
- ¹³ Turpat, parinde 11. lpp.
- ¹⁴ Elena Grigalavichene, Al'gimantas Miarkivichius (1980). *Drevneishie metalicheskie izdelia v Litve*. Viļņius: Mokslas, s. 57.
- ¹⁵ Oinonen, Vasks, Zarina, Lavento. Stones, Bones and Hilfort – Radiocarbon Dating of Bronze Working Centre, p. 1254.
- ¹⁶ Graudonis. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*, 43. lpp.
- ¹⁷ Andrejs Vasks (2003). Akmeņu krāvuma kapulauki Kurzemē. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 21. laid., 145. lpp.
- ¹⁸ Grigalavichene, Miarkivichius. *Drevneishie metalicheskie izdelia v Litve*, S. 52.
- ¹⁹ Graudonis. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*, XXXII tab.: 6.
- ²⁰ Valter Lang (2007). The Bronze and Early Iron Ages in Estonia. *Estonian Archaeology*. Tartu University Press, p. 185; Andrejs Vasks (1994). *Brikuļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr.Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*. Rīga: Preses nams, 43. lpp.
- ²¹ Graudonis. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*, 25. att.: 1–3.
- ²² Turpat, 49. lpp.
- ²³ Oinonen, Vasks, Zarina, Lavento. Stones, Bones and Hilfort – Radiocarbon Dating of Bronze Working Centre, p. 1254.
- ²⁴ Raisa Denisova, Janis Graudonis, Rita Gravere (1985). *Kivutkalniskii mogil'nik epokhi bronzy*. Rīga: Zinatne, ris. 33, 34.
- ²⁵ Oinonen, Vasks, Zarina, Lavento. Stones, Bones and Hilfort – Radiocarbon Dating of Bronze Working Centre, p. 1255.
- ²⁶ Denisova, Graudonis, Gravere. *Kivutkalniskii mogil'nik epokhi bronzy*, s. 46.
- ²⁷ Māris Zunde (2011). Par radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) datēšanas metodi. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 115. lpp.
- ²⁸ G. Quarta, M. I. Pezzo, S. Marconi, U. Tecchiati, M. D'Elia, L. Calcagnile (2010). Wiggle-match dating of wooden samples from Iron Age sites in Northern Italy. *Radiocarbon*, vol. 52, no. 2–3, pp. 915–916; Francesco Menotti (2012). *Wetland Archaeology and Beyond. Theory and Practice*. Oxford University Press, p. 264.
- ²⁹ Zunde. Par radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) datēšanas metodi, 115.–116. lpp.
- ³⁰ K. G. Sjögren, T. D. Price (2013). A complex Neolithic economy: isotope evidence for the circulation of cattle and sheep in the TRB of western Sweden. *Journal of Archaeological Science*, 40, pp. 690–704.
- ³¹ M. Anne Katzenberg (2008). Stable Isotope Analysis: A Tool for Studying Past Diet, Demography, and Life History. In: M. Anne Katzenberg, Shelley R. Saunders (eds.). *Biological Anthropology of the Human Skeleton*. Hoboken, New Jersey: Jahn Wiley & Sons, Inc., pp. 424–425.

- ³² Kersty Liden (1995). *Prehistoric diet transition*. Thesis (PhD). Stockholm University.
- ³³ Katzenberg. Stable Isotope Analysis: A Tool for Studying Past Diet, Demography, and Life History, pp. 425–430.
- ³⁴ Turpat, 427. lpp.
- ³⁵ Graudonis. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*, 71.–80. lpp.
- ³⁶ Turpat, 72. lpp.
- ³⁷ I. Antanaitis-Jacobs, M. Richards, L. Daugnora, R. Jankauskas, N. Ogrinc (2009). Diet in early Lithuanian prehistory and the new stable isotope evidence. *Archaeologia Baltica*, 12, pp. 12–30.
- ³⁸ Gunilla Eriksson (2003). Part-time farmers or hard-core sealers? Västerbjers studied by means of stable isotope analysis. In: *Norm and Difference. Stone Age Dietary Practice in the Baltic Region*. Paper 4. Thesis (PhD). Stockholm University.
- ³⁹ Gunilla Eriksson (2006). Stable isotope analysis of human and faunal remains from Zvejnieki. In: L. Larsson and I. Zagorska (eds.). *Back to Origin. New research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, Northern Latvia*. Stockholm: Almqvist and Wiksell International, pp. 183–215 (Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 52); Antanaitis-Jacobs, Richards, Daugnora, Jankauskas, Ogrinc. Diet in early Lithuanian prehistory and the new stable isotope evidence, pp. 12–30.
- ⁴⁰ Eriksson. Stable isotope analysis of human and faunal remains from Zvejnieki, pp. 183–215.
- ⁴¹ Eriksson. Part-time farmers or hard-core sealers? Västerbjers studied by means of stable isotope analysis.
- ⁴² Antanaitis-Jacobs, Richards, Daugnora, Jankauskas, Ogrinc. Diet in early Lithuanian prehistory and the new stable isotope evidence, pp. 12–30.
- ⁴³ Ilga Zagorska (2000). Daži savācējsaimniecības aspekti Austrumbaltijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 5.–23. lpp.
- ⁴⁴ Eriksson. Stable isotope analysis of human and faunal remains from Zvejnieki, pp. 183–215.
- ⁴⁵ Antanaitis-Jacobs, Richards, Daugnora, Jankauskas, Ogrinc. Diet in early Lithuanian prehistory and the new stable isotope evidence, pp. 12–30.
- ⁴⁶ I. Antanaitis, N. Ogrinc (2000). Chemical analysis of bone: Stable isotope evidence of the diet of Neolithic and Bronze Age people in Lithuania. *Istorija*, XLV, pp. 3–12.
- ⁴⁷ Eriksson. Stable isotope analysis of human and faunal remains from Zvejnieki, pp. 183–215.

ĶIVUTKALNS HILL-FORT AND CEMETERY: NEW DATA AND NEW PROBLEMS

Andrejs Vasks

Dr. habil. hist., senior researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia; professor at the Faculty of History and Philosophy of the University of Latvia.

Research interests: prehistory and archaeology of Latvia, Bronze Age and Earliest Iron Age.

E-mail: andrejs.vasks@lu.lv

Gunita Zariņa

Dr. hist., senior researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia.

Research interests: bioarchaeology, palaeodemography, palaeodiet.

E-mail: zarina.gunita@gmail.com

The Late Bronze Age / Earliest Iron Age hill-fort of Ķivutkalns was constructed directly over an earlier cemetery. The beginning of construction of the hill-fort was dated to the 9th–8th centuries BC. Dating material for determining the chronology of the cemetery was lacking, so, based on the fact that the cemetery pre-dated the hill-fort, it was considered to have been in use during the final quarter of the 2nd millennium BC. In 2008 and 2013, bone from 10 burials was ¹⁴C-dated. The results showed that the burials were in fact much younger, falling within the time interval of 800–400 BC. The article seeks to account for the overlap in the datings of the cemetery and the hill-fort, offering a compromise in the dating of the two monuments. The stable isotope analysis also provides an insight into the diet of the people buried here.

Key words: Ķivutkalns, hill-fort, cemetery, radiocarbon analysis, chronology, stable isotopes, diet.

Summary

Ķivutkalns hill-fort and cemetery occupy a special place among the archaeological sites of the Bronze Age and Earliest Iron Age not only of Latvia, but of the whole of the East Baltic. Compared with other sites, it has yielded the richest material concerning the construction and economy of a fortified living site, especially with regard to bronze-working, as well as evidence of burial practices. Particularly worthy of note is the fact that Ķivutkalns was a ‘double’ monument: initially,

a cemetery was established on the site, and subsequently a fortified living site was built directly on top. The cultural layer, 1.6–3 m thick, shielded the burials from the damage caused by exposure to the atmosphere and precipitation. Accordingly, in the majority of cases the skeletons were well preserved. It is also significant that all the burials in the cemetery had been preserved (231 inhumations and 20 cremations). Ķivutkalns was located in the lower Daugava area on the island of Dole, on a sandy tongue of land, formed by the former bank of the Daugava and by the bed of a former river channel that is hardly distinguishable at the present day. In 1966 and 1967, in connection with the construction of the Riga Hydro-Electric Power Station, Ķivutkalns was completely excavated under the direction of Jānis Graudonis. Based on radiocarbon dates and artefactual dating, the hill-fort was considered to have been in use in the 1st millennium BC. There were no ^{14}C dates for the cemetery, and few artefacts were found with the burials, so it was only possible to determine the chronology within very broad limits. Accordingly, the time of establishment and cessation of use of the cemetery remained very unclear. The relative age of the cemetery was indicated by its position, underlying the hill-fort, i.e. the hill-fort had been built directly on top of the hill-fort, and only a small number of burials remained outside the limits of the area occupied by the hill-fort. This indicates that the cemetery is earlier than the hill-fort, i.e. construction of the hill-fort could have begun when the cemetery had already ceased to be used.

In order to obtain more precise data regarding the chronology of the cemetery, in 2008 bone samples were selected from five burials, another five burials being sampled in 2013. These were submitted to the Laboratory of Chronology at the Finnish Museum of Natural History, University of Helsinki. The results were surprising in at least one sense: they showed that the cemetery is several centuries later than previously considered (*Table 2*). Moreover, these ten dates for burials were even younger than certain of the dates for charcoal from the hill-fort. In order to obtain additional dates for the hill-fort and reassess its chronology, three artefacts made from animal bone found at different depths in the cultural layer of the hill-fort were selected in 2010 and submitted to the laboratory in Helsinki (*Table 1*, samples 5–7). As seen in Fig. 1, and in Tables 1 and 2, the ten dates for the cemetery overlap with the ten dates for the hill-fort. Taken at face value, these dates

would seem to indicate that burial took place during the time when the hill-fort was occupied. Moreover, the age of some of the charcoal samples indicates that construction of the hill-fort began in the 9th and 10th century BC, i.e. before the establishment of the cemetery. How may these contradictory datings for the hill-fort and cemetery be explained? With regard to the charcoal samples dated to the 8th, 9th and 10th century BC we may assume that there is an 'old wood' effect, i.e. trees several hundred years old could have been used in the wooden structures of the hill-fort. In such cases ^{14}C datings may give not the time of felling, but a date several centuries earlier, if the sample comes from the inner, older part of the trunk, rather than from its outer part. The unusual 'plateau' in the radiocarbon calibration curve, between ~800–400 BC, described in the literature (sometimes known also as the Hallstatt Plateau), could also have influenced the length of the confidence intervals of the datings). This means that the confidence interval for radiocarbon datings in this period is extended, which results in overlap between datings. Thus, it is difficult to obtain a precise date for samples falling within this 400-year interval. The dating interval at the 95% confidence level may span the whole plateau. Even though the radiocarbon dating method is continually being developed, and it is hoped that in the future the issue of this plateau will be resolved, currently only a compromise version of the dating of Ķivutkalns is possible. This is, of course, not ideal, but it is the only solution possible at the moment. Thus, if we accept as real the more recent dates in the time intervals of the bone artefact datings from the hill-fort (with a probability ranging from 9.6 to 43%), and we take the oldest datings for the cemetery samples (with a probability ranging from 19.5 to 47.7%), then we may suggest that the cemetery was in use in the period between 800 and 680 BC. In this case the hill-fort should be dated to the period from 650 BC onwards. At the 68.2% confidence level the tenth, youngest dated sample from the hill-fort, for degraded wood from the chambered structures within the rampart, indicated the interval 50–128 AD with a probability of 63.7 per cent. Such a date for the hill-fort does not contradict the chronology of the metal artefacts recovered there. The dates for burials 133, 11 and 157 are perplexing. At the 68.2% confidence level the age of these graves is 468–232 BC, i. e. a period when the hill-fort had already been in existence for some time and when a significant

thickness of the cultural layer had accumulated. Even if we assume that graves 133 and 11, located at the western and eastern periphery of the cemetery, could have been dug in front of the defences of the hill-fort (which does seem unlikely), this is impossible in the case of burial 157, since this grave was found in excavation area XII, where rows of posts from the very earliest defences of the hill-fort were discovered. Thus, the question remains open.

In the course of ^{14}C -dating the cultural layer of Ķivutkalns hill-fort and the burials of Ķivutkalns cemetery, the $\delta^{13}\text{C}$ and $\delta^{15}\text{N}$ isotope values in the bone samples were determined (*Table 3, Fig. 2*). In addition to palaeobotanical, palaeozoological and bioarchaeological data, stable isotope analysis of ancient human bone is widely used in dietary studies, especially in order to characterise the proteins consumed. Stable isotope study of the burials in Ķivutkalns cemetery indicate the role of food production in the ordinary diet. Higher $\delta^{13}\text{C}$ values may indicate that millet was also part of the diet, along with other cereals.

Comprehensive analysis of the isotopic composition of human bone as well as animal and fish bone from the Ķivutkalns archaeological complex is needed. This would provide a clearer picture of the diet of the people of this period and permit the age of weaning to be determined.

Iesniegts 10.08.2014.

HISTORIOGRĀFIJA PAR RĪGAS PILSĒTAS IZBŪVI LAIKA POSMĀ NO 19. GS. OTRĀS PUSES LĪDZ 1914. GADAM

Guntis Vāveris

Mg. hist., Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva Fondu analītikas un uzziņu sistēmas nodaļas galvenais arhivārs.

Zinātniskās intereses: organizētas atturības kustības darbības virzieni Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņās (1889–1914).

E-pasts: guntis.vaveris@arhivi.gov.lv

Rīgas pilsētībūvniecības vēsturē nozīmīgs ir posms no 19. gs. otrās puses līdz Pirmajam pasaules karam. Tas bija laiks, kad Rīga sāka strauji iegūt tās telpiskās un arhitektoniskās sejas aprises, kādas tai raksturīgas arī šodien. Rīgas izbūves cēloņi, norise un rezultāti atspoguļo konkrētā laikmeta sociālos, kultūras un ekonomiskos procesus. Dažādos Latvijas vēstures posmos autori ir devuši savu vērtējumu un centušies rast skaidrojumus pārmaiņām pilsētas telpā. Raksta mērķis ir iezīmēt, kā dažādos laika posmos (no 20. gs. 20. gadiem līdz mūsdienām) konkrēti speciālisti, vēsturnieki, arhitekti, mākslas zinātnieki vērtējuši Rīgas pilsētas izbūvi no 19. gs. otrās puses līdz 1914. gadam. Autoru vērtējumi veidojušies, gan izrietot no viņu profesionālās nodarbes, gan arī no attiecīgā laikmeta ideoloģiskām prasībām.

Atslēgas vārdi: Rīgas izbūve, arhitektūras stili, pilsētas vide, estētiskie un sociālekonomiskie kritēriji.

Mūsdienu Latvijas sabiedrībā plaši pazīstams ir teiciens, ka Rīga nekad nebūs gatava. Tāds iespaids noteikti varēja rasties tām laikabiedru paaudzēm, kuras kopš Vecrīgas nocietinājumu nojaukšanas līdz Pirmajam pasaules karam piedzīvoja pilsētas telpisku izplešanos platuma un augstuma dimensijās. Rīgas izbūves vēsture šajā laika posmā ietver daudz laikmetīgu izaicinājumu, iespaidu, attieksmju, īsi sakot, sabiedriska rakstura norišu kopumu. Tas ir laiks, kad Rīga

izaug par modernu industriālu un daudznacionāli telpiski sadalītu lielpilsētu.¹ Tas arīdžan ir laiks, kad pilsētā notiek sociāla un ekonomiska rakstura pārmaiņas, kas atspoguļojas arī tās izbūves vēsturē. 21. gs. sākumā Rīga piedzīvoja būvniecības un nekustamā īpašuma tirdzniecības bumu, un līdzīgs bums Rīgā bija novērojams kopš 19. gs. otrās puses, ar strauju kāpinājumu tieši 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, kad Rīga līdz Pirmajam pasaules karam faktiski bija viens liels būvlaukums. Šajā laikā Rīga ieguva tās pilsētas telpiskās un arhitektoniskās sejas aprises, kādas tai raksturīgas arī šodien. Šis dinamiskais periods ir saistījis pētnieku uzmanību dažādos laikos. Publikāciju autori – vēsturnieki, mākslas zinātnieki, arhitekti pauduši dažādus vērtējumus un viedokļus par šo būtisko laikmetu Rīgas pilsētībūvniecības vēsturē. Autori centušies atbildēt uz jautājumu, ko sevī idejiski un praktiski ietver pilsētas izbūve. Vai tas ir galarezultāts, virzītājspēks, rādītājs sabiedrības kopējai attīstībai noteiktā laikmetā?

Raksta mērķis nav mēģināt atbildēt uz šo fundamentālo jautājumu, kas viena raksta ietvaros nemaz nav iespējams. Tā mērķis ir iezīmēt konkrētu speciālistu – vēsturnieku, mākslas un arhitektūras pētnieku viedokli un vadlīnijas skaidrojumiem un vērtējumiem par Rīgas pilsētas izbūvi no 19. gs. otrās puses līdz 1914. gadam, kas pausti dažādos vēstures posmos – no 20. gs. 20. gadiem līdz mūsdienām. Līdz šim autoru paustajiem viedokļiem un vērtējumiem nav bijusi pievērsta uzmanība kā izpētes objektam zinātniskās publikācijās. Citviet Eiropā pilsētībūvniecība raksta hronoloģiskos ietvaros kā izpētes objekts saistās kontekstā ar modernās sabiedrības (tostarp arī modernās pilsētas) veidošanos. Līdz ar to uzmanību šim posmam pievērsuši arī dažādu nozaru pētnieki par dažādiem ar pilsētībūvniecību saistītiem jautājumiem, tostarp arī historiogrāfijas aspektā. Rietumu zemēs pilsētībūvniecības vēsture ir bijis aktuāls starpdisciplinārs izpētes objekts, kas pētniekiem nereti liek uzdot jautājumu: kam tad vairāk pieder pilsētas izbūves izpēte – mākslas vēsturei (estētika) vai arhitektūras vēsturei (tehniskie risinājumi)? Arhitektūras vēsturnieks Ēriks Fernē (*Ferne*, dz. 1939) uzskata, ka šo abu jomu pētniekiem, sastopoties vienā izpētes teritorijā (pilsētībūvniecības izpētes laukā), nav tiesību uz universālu patiesību, bet

jāakceptē citu pētnieku darbošanās un to paustais viedoklis par to, kādi jautājumi pilsēt būvniecības izpētē būtu jāizvirza priekšplānā.²

Pārskatāmības labad raksts hronoloģiski iedalīts trijos vēstures posmos, kad attiecīgā perioda eksperti devuši savu skaidrojumu un vērtējumu par Rīgas izbūvi no 19. gs. otrās puses līdz 1914. gadam: Latvijas Republikas starpkaru periods, padomju okupācijas laiks un laiks pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas. Starpkaru perioda vērtējumus pārstāv tā laika redzamākie speciālisti – arhitekti Jānis Alksnis (1869–1939), Pauls Kampe (1885–1960), Pauls Kundziņš (1888–1983) un vēsturnieks Heinrihs Gerhards Pīrangs (*Pirang*, 1876–1936), kuri bija arīdzan laikabiedri arhitektoniskām pārmaiņām pilsētā. Padomju okupācijas laiku pārstāv arhitekti, kuri rakstījuši par arhitektūras vēsturi un teoriju, – Jānis Krastiņš (dz. 1943) un Jānis Lejnieks (dz. 1951), vēsturnieks Jānis Skolis (1909–1979) un mākslas zinātnieks Jurijs Vasiļjevs (1928–1993). Šo autoru viedokļi pausti dažāda rakstura un dažādai mērķauditorijai sagatavotajos izdevumos. Pēc valsts neatkarības atgūšanas kopš 20. gs. 90. gadu sākuma Rīgas izbūves jautājumiem 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā savos pētījumos uzmanību pievērsuši un vērtējumu snieguši vairāki autori – jau minētie J. Krastiņš un J. Lejnieks, mākslas zinātniece Daina Lāce (dz. 1970), arhitekti Irēna Bākule (1945–2013) un Arnis Sikсна (dz. 1938) un vēsturniece Aiga Kalniņa. Minētie autori ir redzamākie attiecīgā posma pētnieki, kas savā pētnieciskajā darbā pievērsušies Rīgas izbūves vēstures jautājumiem un kuru viedokļi publicēti gan akadēmiska rakstura izdevumos, gan arī izdevumos sabiedrības izglītošanai kopumā.

STARPKARU PERIODA AUTORU VĒRTĒJUMI,

20. GS. 20.–30. GADI

Starpkaru periodā viedokli un vērtējumu par Rīgas izbūvi veidoja tie speciālisti, kuri paši bija liecinieki pilsētas milzu pārvērtībām. Autori, galvenokārt balstoties uz arhitektūras stilu kā kritēriju, Rīgas izbūvi iedalīja divos posmos: 1) no Rīgas pilsētas nocietinājumu nojaukšanas līdz aptuveni 19. gs. beigām. Tas bija laiks, kad jaunu ēku būvniecībā dominēja historicisms ar daudzo

vēsturisko arhitektūras stilu – romānikas, gotikas utt. iezīmju adaptācijām; 2) laika posms no 19. gs. beigām līdz 1914. gadam, kad ēku būvniecības praksē dominēja jūgendstils un tam sekojošais neoklasicisms.

Autori ir pauduši atšķirīgu attieksmi par katru no šiem posmiem. P. Kundziņš raksta, ka Rīgas arhitektūra 19. gs. otrajā pusē bijusi tehniski bagāta, bet mākslinieciski nabaga, pilna ar atdarinājumiem.³ Tādā veidā tika norādīts, ka vietējo arhitektu (galvenokārt latviešu) tehniskās prasmes historisma stila ietekmē palikušas ēnā. Proti, vēsturisko stilu atdarinājums netika uztverts kā kaut kas oriģināls – kā arhitektūrā vēl nebijis izpausmes veids, kur oriģinalitāte slēpjas jaunu formu meklējumos. Arhitekts P. Kampe uzsvēra, ka “bulvāru namu arhitektoniskais apstrādājums ir akadēmiski garlaicīgs”, bet posmu līdz 1914. gadam raksturoja kā mazāk apmierinošu. Piemēram, raksturojot jūgendstila arhitektūru, tika norādīts uz atsevišķiem ēku fasādes elementiem (dekoratīviem tornīšiem ēku stūros), kas veidoti “bez jebkādas praktiskas vai mākslinieciskas nozīmes”.⁴ H. Pīrangs norādīja uz nepārdomātiem apbūves sablīvējumiem, laukumu un apstādījumu trūkumu aiz bulvāru loka, kā rezultātā veidojās “kailā un garlaicīgā aina”.⁵ Asi tiek kritizēta jūgendstila arhitektūra, uzsverot, ka tās mūžs nav ilgs, bet tā paspēj par “upuri” pataisīt Alberta ielu.⁶ Tomēr, kā konstatē H. Pīrangs, šī stila pozitīvais pienesums ir “slāvisko atdarinājumu pārtraukšana [...], nolīdzinot ceļu modernai mākslai”.⁷ Arhitekts J. Alksnis negatīvi vērtēja izbūvi kopumā, uzskatot, ka “straujā pilsētas pieaugšana un izbūve pēdējos gadu desmitus [...] ir notikusi gandrīz haotiski, bez tālredzīga, racionāla, modernai lielpilsētai piemērota apbūves plāna”.⁸ Kādreizējās Pēterburgas un Maskavas priekšpilsētas “sastāv no cieši kopā sablīvētām daudzstāvu īres kazarmām, un dzīves apstākļi pilsētā kļuva arvien nehygiēniskāki, neskatoties uz modernām labierīcībām, kā ūdensvads un kanalizācija”.⁹ Tomēr pārmaiņas pilsētas izskatā tiek atzītas par vispārēju laikmeta parādību, ko ietekmē līdzīgi procesi citviet Eiropas pilsētās. H. Pīrangs uzsver, ka priekšpilsētu arhitektūru ietekmējusi “atkarība no Vācijas un Krievijas, kuras dēļ nevar mūsu priekšpilsētu arhitektūru saukt par bēdīgu vai smieklīgu, jo tāda pati tā ir citās pilsētās”.¹⁰

Atzinīgi tiek vērtētas jaunas idejas, kas vispārēja zinātnes un tehnikas progresa laikā sekmēja pārmaiņas pilsētas telpā. Piemēram, Rīgas mēra Džordža Armitsteda (*Armitstead*, 1847–1912) laikā aizsāktā pilsētas infrastruktūras attīstīšana un Dārzu pilsētas koncepcijas realizācija ar Mežaparka apbūves izveidi ainavu arhitekta, Rīgas parku un dārzu direktora Georga Frīdriha Ferdinanda Kūfalta (*Kuphaldt*, 1853–1938) vadībā. Tas viss sekmēja “jaunlaiku prasību ievērošanu pilsētas apbūvē”,¹¹ tomēr autori uzsvēra, ka jauno ideju vēsmas nav tikušas izmantotas pilnvērtīgi. Tādēļ H. Pirangs norādīja, ka nākamai arhitektu paaudzei jā rūpējas, lai Rīga iegūtu “izkoptu stila raksturu un tādā kārtā izpirktu “tēvu grēkus””.¹² Savukārt J. Alksnis kā baisāko pilsētas ainavas elementu nosauca augstos daudzstāvu īres namus jeb “debesskrāpjus, kas bojā pilsētas izskatu arī estētiskā ziņā”.¹³ Galvenie atbildīgie, pēc J. Alksņa domām, bija pilsētas pārvaldes ierēdņi, kam bijusi ļoti minimāla saprašana par komunāliem jautājumiem.¹⁴ Tādā veidā tika akcentēts, ka Rīgas izbūves rezultāti līdz 1914. gadam nebūt neiezīmē kādu noslēguma fāzi, bet gan ir tikai sākums pilsētas tālākai attīstībai. P. Kampe uzsvēra, ka bulvāru apbūve ir “gatavi noslēgta, kamēr priekšpilsētā augsto namu celtniecība ir tikai sākusies”.¹⁵

Par spīti kritikai, atzinīgi publikācijās tiek raksturota un vērtēta pirmā latviešu profesionālā arhitekta Jāņa Frīdriha Baumaņa (1834–1891) darbība. K. Kundziņš norāda, ka, kaut arī J. F. Baumaņa celtās ēkas “no higiēnas un tehnisko labierīcību līmeņa ir vērtētas kā neatbilstošas šodienas prasībām, tomēr tās ir sava laika moderns būvmākslas paraugs”.¹⁶ Ar savu veikumu viņš Rīgai piešķīris “jaunu arhitektonisku seju un izteiksmi, apjožot jaunās ielas un apstādījumus ap Vecrīgas drūmo celtņu jūkli cēli izkārtotām un bagāti veidotām namu rindām,¹⁷ [...] un sakļaut savas jaunceltnes nepārtrauktās virknēs, sasniedzot tām viengabala noskaņotu monumentālu kopiespaidu.”¹⁸

J. F. Baumaņa veikums un personība neapšaubāmi bija paraugs, pēc kā tiekties. Iespējams, ka P. Kundziņa raksts nacistu okupācijas laikā, kurā uzsvērtas J. F. Baumaņa darbaspējas, centība un tiekšanās pēc ideāla, par spīti grūtībām un šķēršļiem dzīvē, bija ne tikai atskats uz arhitekta profesionālo veikumu, bet arī

aicinājums laikā, kad zaudēta valstiskā neatkarība, smelties spēkus no šī piemēra.

Kopumā autori starpkaru periodā (pieskaitot arī Otrā pasaules kara laikā pausto P. Kundziņa vērtējumu) Rīgas izbūvi vērtē kā strauju, uz pagātnes pieredzes fona, ļoti dinamisku, iezīmējot jaunu laikmetu pilsētas vēsturē. Tomēr vērtējumu priekšplānā dominē skatījums vai nu no estētiskā viedokļa (historisma kā vēsturiskos arhitektūras stilus kopējoša virziena kritisks vērtējums), vai arī no pilsētas telpas attīstības konceptuālā skatu punkta, norādot uz nepabeigtību, skaidra pilsētas izbūves plāna trūkumu, kas ir pamatā autoru izteiktajām iebildēm par Rīgas pilsētvides sanitāri higiēnisko un estētisko aspektu kvalitāti. Iespējams, ka šie autori kā jau laikabiedri nevarēja domāt citādi, proti, raudzīties uz šo Rīgas pilsētbūvniecības posmu kā teorētiski, kas spētu pacelties ārpus profesionālās iekdienas un laikmeta prasībām.

LATVIJAS PSR LAIKA AUTORU VĒRTĒJUMI, 20. GS. 40.–80. GADI

Padomju okupācijas gados Rīgas arhitektūras vēsturei veltīto publikāciju autori zināmā mērā turpināja starpkaru perioda autoru iezīmēto dalījumu divos posmos, saglabājot tos pašus hronoloģiskos ietvarus. Pirmajā posmā jeb līdz 19. gs. beigām “ap vecpilsētu izveidojās jauns centrs, kas kopējā pilsētas telpiskajā un plānojuma struktūrā izcēlās ar plašiem apstādījumiem un harmonisku, viengabalainu apbūvi”.¹⁹ Savukārt pēc 1890. gada sācies celtniecības “bums” namīpašnieku peļņas kāres rezultātā, iespaidojot ēku kvalitāti.²⁰ Vairums jauno ēku pilsētā tika celts arvien pieaugošā pilsētas iedzīvotāju skaita vajadzībām, un līdz ar to Rīgā veidojās dzīvojamo ēku tips, kura rašanos padomju laika autori saistīja ar kapitālistisko ražošanas attiecību veidošanos.²¹ Tātad izbūves pamatā ir noteikti sociālekonomiskās attīstības kritēriji. Šķiru pretrunu kontekstā tika raksturota un skaidrota atsevišķu historisma stilu izvēle. Piemēram, Rīgas Lielās un Mazās ģildes namu arhitektoniskajā izveidojumā saskaņā ar J. Krastiņa viedokli uzskatāmi izpaužas “Baltijas vāciešiem raksturīgais konservatīvisms, kas saliedēja viņus vienotā ierindā

viduslaiku tikumu un lēmumu sardzē²² Lielās ģildes ēkas pārbūvei neogotiku vācbaltieši izvēlējušies tāpēc, ka gotika kā viduslaiku arhitektūras stils vislabāk piestāvēja viduslaiku pilsētas ainavai.²³

Konkrēta vēsturiskā arhitektūras stila formu lietošana historismā kā noteiktu vērtību simbols bija pamatota, un arhitekti izvēlējās tādu stilu, kurš vairāk atbilda priekšstatam par konkrētas ēkas saturu.²⁴ Citu autoru iepriekš kritizēto historismu jeb padomju laikā lietoto apzīmējumu šim arhitektūras stilam – eklektismu J. Krastiņš reabilitē, uzsverot bulvāru loka lielisko ansambli, kā arī to, ka eklektisma laikmets ļāvis saglabāt Vecrīgas apbūvē viduslaiku pilsētas raksturu un noskaņu.²⁵ Jau 20. gs. 80. gadu sākumā arhitekts Pēteris Blūms (dz. 1949) rakstīja: “Redzu nākotni. Rīgas nomalēs daudz jaunu, skaistu namu [...] Jauno namu vidū – mūžvecu koku ieskauda ēka ar nosūnojušu kārneņu jumtu.”²⁶ Tādējādi P. Blūms pievērta uzmanību Rīgas koka arhitektūrai kā vērtībai, kuru, neskatoties uz aktuālām pilsētbūvniecības prasībām, ir nepieciešams saglabāt. 20. gs. 80. gadu beigās tiek pozitīvi raksturota stilistisko iezīmju parādīšanās koka arhitektūrā, fasādēm iegūstot “modernāku ietērpu”,²⁷ līdz ar to koka arhitektūras galvenajam izejmateriālam tiek noņemts šķiriskais kritērijs, saskatot koka arhitektūrā kaut ko vairāk par koka būdelēm.

Atsevišķs viedoklis, galvenokārt J. Krastiņa skatījumā, ir par jūgendstilu. Pretēji starpkaru periodam jūgendstila esamība Rīgas izbūvē tiek reanimēta, paskaidrojot tā dziļāko jēgu un nozīmi. Proti, jūgendstila labākajos darbos “celtņu konstruktīvā izvietojuma, būvmateriālu, arhitektoniskā veidola un dekora mijiedarbība sasniedz sintēzes līmeni.”²⁸ Pēc J. Krastiņa domām, “kritiķi nespēja redzēt, ka jūgendstils piedāvā principiāli jaunu pieeju celtņu telpiskās struktūras, būvapjomu un atsevišķu elementu izveidei.”²⁹ Tāpat šis stils deva “daudziem arhitektiem radošu ierosmi jauniem meklējumiem un palīdzēja atbrīvoties no retrospektīvisma žņaugiem.”³⁰ Jūgendstila iespaidā arhitekti radīja ēkas ar izteiksmīgu māksliniecisku vērtību.³¹ Šīs ēkas funkcionāli tika vērtētas kā augstvērtīgākas nekā historisma stilā celtās ēkas. Zināmā mērā tika pasvītrots, ka jūgendstils kalpoja kā starpposms starp vēsturiskām tradīcijām un mūsdienu prasībām. Šajā sakarā J. Krastiņš raksta, ka līdz ar jūgendstilu “rodas sekciju

tipa dzīvojamās ēkas, kuru plānojums tuvojas mūsdienu masveidā būvētajām tipveida ēkām”³²

Viens no aspektiem, kas ļāva autoriem kritiski skatīties uz Rīgas izbūves rezultātiem, bija pilsētas izbūves plāna trūkums (ar ielu tīkla, ēku un iestāžu zonējumu, sanitārām un higiēnas prasībām u.c.). Uzsvērtā atbildīgo personu – pilsētas vadītāju, ierēdņu nespēja šādu plānu izstrādāt, kur kā būtisks tiek akcentēts šķiriska rakstura iemesls, proti, pilsētas pārvaldē iesaistīto vietējo rūpnieku intereses.³³ Tā rezultātā, kā norāda J. Krastiņš, Rīgā arvien akūtākas kļuva “tipiskas kapitālistisko lielpilsētu problēmas – haotiska apbūve, pārapsūdzotība, neapmierinošie dzīvokļu sanitārie apstākļi arī pilsētas centrā”.³⁴ Tomēr tas pats autors vēlākās publikācijās atzīst, ka Rīgas būvnoteikumos atspoguļojās sava laika pilsētībniecības zinātnes jaunākās atziņas un ka, pateicoties tam, 19. gs. otrās puses un 20. gs. sākuma apbūve telpiski bija izteikti viengabalaina. Rīgas centrs ārpus bijušajiem nocietinājumu vaļņiem tieši tad ieguva pašreizējo raksturu. Ne tikai vēsturiskās, bet arī arhitektoniski mākslinieciskās vērtības ziņā to var likt vienos svaru kausos ar unikālo Vecrīgas ansambli.³⁵ Šādus akcentus noteica publikācijas raksturs, kas pirmajā gadījumā pieprasīja uzsvērt sociālekonomiskus kritērijus, bet otrajā gadījumā, publikācijai topot jau maigākos padomju ideoloģijas režīma apstākļos, vairāk pievērsties estētiskiem kritērijiem, apskatot izbūves rezultātus kā mākslas darbus un paraugus.

Rīgas kā modernas 19. gs. lielpilsētas izbūves aizsākumi līdz ar Johana Daniela Felsko (1813–1902) un Oto Dīces (1833–1890) izstrādāto Rīgas pilsētas aizsargmūru, nocietinājumu vaļņu nojaukšanu un bulvāru loka apbūves projektu tika vērtēti atbilstoši laikmeta ideoloģijas prasībām. Iestājoties t.s. nākamajai formācijai, iepriekšējās formācijas palieku (piemēram, viduslaiku nocietinājumu elementu) iznīcināšana bija dabisks process. Tomēr, viltīgi atsaucoties uz laikabiedru teikto 19. gs. vidū, tika oponenti pastāvošajam ideoloģijas viedoklim, norādot, ka “daži vecās Rīgas elementi, piemēram, Kārļa vārti, varētu būt bijuši saglabājami, tādā veidā mums būtu kaut kas līdzīgs kā Sendenī vai Senmartēnai Parīzē”.³⁶ Saskaņā ar padomju historiogrāfijas pieņemto vēstures periodizāciju

būvniecība Rīgā 19. gs. vidū un otrajā pusē iezīmēja t.s. sociālekonomisko formāciju maiņu no feodālisma uz kapitālismu, kas attīstības gaitā radīja sociālas pretrunas pilsētas telpas turpmākā attīstībā. Proti, pārmaiņas sekmēja tādas vides izveidi, kas saistīta “ar privātas iniciatīvas dominēšanu, dzīvojamo teritoriju piesārņošanu, rūpniecības uzņēmumiem un aristokrātiskā centra pretstatīšanu strādnieku nomalēm”.³⁷ Mākslas zinātnieks J. Vasiļjevs gan uzsvēra, ka uz citu modernu 19. gs. lielpilsētu fona Rīgas izbūve ir skaists izņēmums un tās rezultāti ir mākslinieciski un arhitektoniski vērtīgi.³⁸

Protēji H. Pīranga viedoklim par izbūves smieklīgumu un atdarinājumu padomju laika autori centās uzsvērt ar Rīgas izbūvi saistītus novatoriskus aspektus. Piemēram, J. Lejnīeks akcentēja J. D. Felsko un O. Dīces projekta oriģinalitāti gan uz Eiropas fona (apsteidzot līdzīga plāna izstrādi Vīnē), gan kanālu kā unikālu galveno kompozīcijas akcentu.³⁹ Eiropas kontekstā, neskatoties uz dažādām iebildēm, salīdzinot ar “analogiskiem tālaika pasākumiem citās Rietumeiropas pilsētās, [Rīgas] rekonstrukcija izceļas ar kompleksu raksturu un konsekventu vienotas pilsētībūvniecības idejas realizāciju”.⁴⁰ J. Vasiļjevs norādīja, ka, no vienas puses, pilsētas arhitektoniskā seja veidojās vācbaltiešu vēlmē uzsvērt savu piederību pie Rietumeiropas kultūras, to atspoguļojot tobrīd Eiropā valdošā historisma stila arhitektūrā, bet, no otras puses, J. Vasiļjevs uzsvēra, ka tieši latviešu arhitekti bija tie, kuri augošās nacionālās pašapziņas un tehnisko zināšanu iespaidā mēģināja veidot savu nacionālo stila arhitektūrā.⁴¹ Līdzās sociālekonomiskiem aspektiem nacionālā stila meklējumi 20. gs. sākumā Rīgu bija izveidojuši par arhitektūras eksperimentu laboratoriju.⁴² Nenoliedzami Rīgas pilsētībūvniecību ietekmēja līdzīgas norises Eiropā, bet novatorisku aspektu pamatā ir nacionālais faktors – vēlme atklāt vai radīt savu arhitektonisku izpausmes veidu. Tādējādi J. Vasiļjevs lieliski ilustrēja laikmeta vēsturisko kontekstu, raksturojot plašākā kontekstā izbūves sociālo, ekonomisko un politisko vidi, bet vienlaikus nepārkāpjot padomju ideoloģijas ietvarus.

Atšķirībā no starpkaru perioda autoriem kā būtisks sociāls kritērijs Rīgas izbūves gaitas vērtējumam tiek uzsvērtas pilsētas strādniecības un t.s. buržuāzijas dzīves telpas un tās apstākļu pretrunas.

Tiek pasvītrots kontrasts gan starp mūra īres namu dzīvokļiem un koka ēkām priekšpilsētās, kuras tiek vērtētas kā vienkāršas barakas bez jebkādam labierīcībām, gan arī izbūves rezultātos – Rīgā 20. gs. sākumā 75% ēku bija koka ēkas,⁴³ tādā veidā akcentējot šķiriskās pretrunas pilsētā. Pilsētas centrs ar jauno apbūvi bijušajā t.s. Ārrīgas teritorijā, neskatoties uz tā izpildījuma kvalitātes iebildēm, vienmēr tika nostādīts pretstatā galvenokārt strādnieku apdzīvotajām pilsētas nomalēm. Bulvāru loka izbūves aspekti tika skaidroti, izejot no šķiriskiem principiem – “no vaļņiem atbrīvotajā teritorijā sāka celt namus ar lieliem dzīvokļiem buržuāzijas vajadzībām.”⁴⁴ Pilsētas telpiskā izplešanās Mežaparka kontekstā tika vērtēta kā progresīva un moderna, bet atšķirībā no starpkaru perioda vērtējumiem tika uzsvērts ass kontrasts ar tuvumā esošās Sarkandaugavas un Čiekurkalna koka apbūves raksturu.⁴⁵

Pilsētas arhitektoniskās ainavas attīstībā sociālekonomiska rakstura kontrastus uzsvēra J. Skolis, pretstatā pilsētas centra apbūvei norādot uz “pilsētas nomaļu jaunuzcelto skursteņu dūmeņiem, ap kuriem īres namu šaurajos dzīvokļos un puspagraba telpās vai mazās koka mājiņas, bez kanalizācijas un ūdensvada mitinājās Rīgas strādnieku ģimenes”⁴⁶ Kopš 20. gs. 80. gadiem līdzās kritikai autori dod jau daudz mierīgāku raksturojumu – “20. gs. sākumā Rīga bija industriāla kapitālistiska lielpilsēta ar centrālajā daļā izbūvētām visām nepieciešamām, tā laika līmenim atbilstošām inženiertehniskām komunikācijām”⁴⁷ Kaut arī norādīts, ka nekad iepriekš Rīgā netika uzceltas tik daudzas neestētiskas, neveselīgas un slikti apgādātas ēkas,⁴⁸ tomēr šim vērtējumam piemīt nevis šķirisks, bet gan praktisks (izejot no reālās situācijas) raksturs. Pilsētai augot, jaunu teritoriju apbūvei izstrādāja lokālus plānojumus (piemēram, Grīziņkalnam, Čiekurkalnam, Bolderājai u.c.) un pakāpeniski priekšpilsētās notika koka apbūves nomaiņa ar daudzstāvu mūra ēkām.⁴⁹

Runājot par apbūves sablīvēto raksturu priekšpilsētās jeb t.s. Ārrīgā, autori acimredzot kā nodevu laikmeta ideoloģijas prasībām savos vērtējumos izvēlējās uzsvērt ne tikai arhitektoniskus kritērijus (telpa, sanitārās prasības, ēku augstums, ielu tīkls, arhitektūras stils), bet arī sociālekonomiskus kritērijus – namu īpašnieku vēlmi gūt peļņu, spekulējot ar nekustamo īpašumu. Tiek norādīts, ka

priekšpilsētu attīstība saistīta ar finanšu spekulācijām, ar vēlmi nopelnīt, nevis rūpēties par pilsētas proletariāta higiēnas un komforta prasībām.⁵⁰ Tikai 20. gs. 80. gadu beigās līdzās sociālekonomiskiem kritērijiem parādās sablīvētās apbūves saistība ar “estētiskiem un psiholoģiski emocionālas dabas jautājumiem”.⁵¹ Tomēr jāatzīst, ka, pievēršoties sociālekonomiskajiem faktoriem, padomju laika autori paplašināja pilsētas izbūves izpētes tematisko loku. Turpretī starpkaru perioda autori uzmanību pievērsta vien arhitektūras stilistiskajiem un estētiskajiem aspektiem.

Arhitektu atstātais mantojums no tehniskā un estētiskā viedokļa tika vērtēts piesardzīgi, taču ar zināmu pietāti. J. Skolis norāda, ka arhitekts J. F. Baumanis ieviesa daudz tehnisku un konstruktīvu jauninājumu ēku celtniecībā.⁵² J. Krastiņš uzsver: “Daudzās ēkas, ko J. F. Baumanis uzcēlis Rīgas bulvāros, nosaka pilsētvides noskaņu šajā ansamblī. J. D. Felsko bulvāriem radīja mugurkaulu, J. F. Baumanis – seju.”⁵³

Kopumā Latvijas PSR laikā autoru izteiktos vērtējumus ietekmēja to pieskaņošana vai terminu pieslīpēšana komunistiskai ideoloģijai. Akcenti ekspertu vērtējumos par Rīgas uzbūvi ir mainījušies – sociālekonomiskos kritērijus pakāpeniski nomainīja mākslinieciskie kritēriji (tie neizzūd), ļaujot uz historismu un jūgendstilu skatīties no šī aspekta. Šajā posmā izbūves rezultāti jeb uzceltās ēkas līdztekus mākslas darbam kļūst arī par vēstures avotu – sociālekonomisku procesu atspoguļotāju. Tāpat padomju laikā paustus viedokļus par Rīgas izbūvi ietekmē konkrētās publikācijas raksturs. Proti, vai tā sagatavota lasīšanai arhitektūras un vēstures ekspertiem, pētniekiem, vai tā domāta sabiedrības izglītošanai, pasniedzot jau gatavu viedokli, kā tai būtu jāuztver un kā jāattiecas pret izbūves gaitu 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā.

VIEDOKĻI UN VĒRTĒJUMI PĒC VALSTS NEATKARĪBAS ATGŪŠANAS, 1991. GADS – MŪSDIENAS

Pēc neatkarības atgūšanas arhitektūras vēstures speciālisti attiecās no padomju ideoloģijas vadlīnijām. Tika atzīts, ka Rīgas nociecinājumu nojaukšanas pamatā 19. gs. vidū nav nekādas ekonomisko

formāciju maiņas, bet gan vispārīgas tendences Eiropā, kad vairums pilsētu praktisku apsvērumu dēļ, domājot par pilsētas tālāku attīstību un esošo problēmu risināšanu, nojauc vecos aizsardzības nocietinājumus. Jāpiebilst gan, ka autoru viedokļos mainās vien procesu ideoloģiskie apzīmējumi, nevis pašu pilsētībūvniecības procesu cēloņi un būtība. Arhitektu I. Bākules un A. Siksnas vērtējumā – galvenā J. D. Felsko iecere bija apvienot divas līdz šim nošķirtas pilsētas daļas vienotā pilsētas organismā.⁵⁴ Abi autori ir pirmie, kas, galvenokārt balstoties uz kartogrāfiskajiem avotiem, raksturo pilsētas izbūves ieceres un galarezultātus, kā arī salīdzina tos ar citu Eiropas pilsētu (Hamburga, Vīne u.c.) izbūves rezultātiem. Mākslas vēsturniece D. Lāce savā pētījuma uz Rīgas izbūvi skatās caur tās galvenā projektētāja J. D. Felsko gūtajiem iespaidiem Rietumeiropā. Tas atspoguļojas viņa sagatavotajā Rīgas nocietinājumu nojaukšanas plānā (1856–1857), kur konsolidēti Eiropā 19. gs. vidū izplatītākie pilsētībūvnieciskie risinājumi.⁵⁵ Rīgas izbūve tiek parādīta Eiropas kontekstā, salīdzinot ar citu pilsētu, piemēram, Hamburgas piemēru, kur paredzēts saglabāt vēsturisko centru, ap to veidot apstādījumus, jaunas sabiedriskās un dzīvojamās ēkas.⁵⁶ Tādā veidā tiek arī nedaudz oponēts, bet vienlaikus arī sniegts papildinājums J. Vasiļjeva un J. Lejnieka darbos paustajam viedoklim par Rīgas rekonstrukcijas plāna oriģinalitāti.

I. Bākule un A. Sikсна kopumā atzinīgi vērtē Rīgas izbūves ieceres līdz ar nocietinājumu nojaukšanu, kas bijušas laikmetam progresīvas un tālredzīgas un kuru neīstenošanas pamatā ir Krievijas impērijas iestāžu uzskats, ka provinces pilsētai šāds projekts ir dārgs un nevajadzīgs.⁵⁷ Tādējādi tiek skarts būtisks jautājums – tā laika centrālās varas attieksme pret pilsētībūvniecību, kas ne vienmēr saskanēja ar izbūves projektu autoru iecerēm. Autori uzsver, ka Rīga infrastruktūras līmenī veidojās daudz pārāka par daudzām Krievijas lielpilsētām, iespēju robežās sekojot pārbūves norisēm Parīzē.⁵⁸ Pretēji padomju laiku kritikai par vispārēja plāna trūkumu I. Bākule un A. Sikсна norāda, ka pastāvošie būvnoteikumi tomēr veicināja jaunā Rīgas centra harmonisku izveidi.⁵⁹

Kopš 20. gs. 90. gadiem blakus vērtējumiem par izbūvi lielāka uzmanība tikusi pievērsta tiem arhitektiem (gan latviešu, gan arī

vācbaltiešu), kuru profesionālais veikums veidoja pilsētas jauno seju. Par atsevišķiem arhitektiem, piemēram, J. Alksni un J. D. Felsko, tapušas monogrāfijas (attiecīgi autori – J. Krastiņš⁶⁰ un D. Lāce⁶¹). Tiek raksturots šo arhitektu ieguldījums un nozīme pilsētas izbūvē, piemēram, J. D. Felsko ievieš “Baltijas jūras ostas pilsētā Rīgā jaunu arhitektonisku domāšanu”.⁶² Tiek uzsvērts, ka J. D. Felsko mēģinājis savienot 19. gs. sākuma Krievijas impērijā noteiktos fasāžu paraugus ar gadsimta otrās puses daudzstāvu namu laikmetīgo plānojumu.⁶³ Šāds viedoklis oponentu padomju laika uzskatam par strauju un haotisku izbūvi, norādot, ka arhitektoniskas izmaiņas pilsētā notikušas pakāpeniski. Jāpiebilst, ka D. Lāces monogrāfija izdota 2012. gadā – J. D. Felsko 200 gadu jubilejas gadā, godinot arhitekta lielo ieguldījumu pilsētas arhitektoniskās sejas veidošanā.

J. Krastiņš darbā “Rīgas arhitektūras meistari” apkopojis informāciju par latviešu un vācbaltiešu arhitektiem (kopskaitā 27), kuru veikums rotā Rīgas pilsētas seju arī mūsdienās. Šajā darbā uzkrītoša, bet zināmā mērā arī loģiska (ņemot vērā izbūves intensitāti Rīgā 20. gs. sākumā) ir autora koncentrēšanās uz jūgendstila arhitektiem (kopskaitā 17). Tas izskaidrojams arī ar to, ka tieši jūgendstila arhitektūra, izceļot arhitekta Mihaila Eizenšteina (*Eisenstein*, 1867–1921) projektētās ēkas Alberta ielā, kopš neatkarības atgūšanas kopā ar vecpilsētu ir tā Rīgas daļa, kas tiek pastiprināti akcentēta tūrisma brošūrās un bukletos. Kuriozi, ka tieši Alberta ielu H. Pīrangs raksturoja kā “upuri” un kā vienu no tām vietām Rīgā, kur atspoguļojas “tēvu grēki” – jeb iepriekšējās paaudzes arhitektu darbs, kas nākamajām paaudzēm jāizpērk.

Izdevumos, kuri bija domāti plašākai sabiedrībai, pretēji nekā padomju laikā netika uzsvērti sociālekonomiska rakstura aspekti, piemēram, apbūves blīvums vai strādnieku smagie dzīves apstākļi. Tika akcentēta pilsētas telpiskā izplešanās, kura, neskatoties uz stingrajiem būvnoteikumiem, notikusi disciplinēti un plānveidīgi.⁶⁴ Pretēji padomju laikā uzsvērtajiem sociālekonomiskajiem kritērijiem Rīgas izbūvē, kas tikai konstatēja sliktos strādnieku dzīves apstākļus, 20. gs. 90. gados lielāka uzmanība tika pievērsta laikabiedru piedāvātajiem risinājumiem strādnieku dzīves apstākļu uzlabošanai. Piemēram, arhitekta Eižena Laubes (1880–1967) izstrādātais t.s.

dvīņu māju – strādnieku mājokļa risinājums,⁶⁵ kura neīstenošana tiek skaidrota ar strādnieku ekonomisko zināšanu trūkumu, nespēju izveidot pilnvērtīgu krājaizdevumu sistēmu privātai būvniecībai.⁶⁶

Atsevišķi autori pievērsušies arī konkrētu pilsētas rajonu apbūves attīstībai. Vēsturniece A. Kalniņa raksta, ka “ikvienas pilsētas nozīmīga sastāvdaļa ir tās atšķirīgie apbūves rajoni, kas kopā veido vienotu pilsētas tēlu”.⁶⁷ Viņas izvēlētais pētījumu objekts – Forburga tiek prezentēta kā savdabīgs pilsētas *case study*, parādot visus ar tās vēsturi un izbūvi saistītos raksturlielumus – pilsētas daudznacionālo sastāvu, pilsētas politiku zemes pārdošanas jautājumos un vispārēju saimniecisko attīstību.⁶⁸ Tādējādi varbūt netieši tiek norādīts, ka šādu uzmanību būtu nepieciešams pievērst citām 19. gs. otrajā pusē – 20. gs. sākumā izbūvētajām pilsētas daļām – t.s. Maskavas Ārrīgai, Pārdaugavai, Mežaparkam, kā arī pilsētas industriālajām nomalēm, Sarkandaugavai, Čiekurkalnam, Mīlgrāvim.

20. gs. 90. gados pirmoreiz 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma izbūvei uzmanība tika pievērsta, pieskaroties arī alternatīvās vēstures tematikai. Proti, J. Lejnietis savā pētījumā “Rīga, kuras nav” aplūkojis tās Rīgas izbūves neīstēnotās ieceres, kas realizācijas gadījumā būtu mainījušas pilsētas seju. Piemēram, ideja par Pētera parku Pārdaugavā ar ainavisku ielu tīklu un apmēram 85 savrupmājām⁶⁹ – faktiski pēc Mežaparka izveidojot otru dārza pilsētu Rīgā. Tādā veidā J. Lejnietis oponēja padomju laikā radītajam priekšstatam par pilsētas stihisku un haotisku izbūves gaitu, norādot, ka idejas un koncepcijas (ne tikai Pētera parka gadījumā) bija un to neīstenošanai praksē ir dažādi citi laikmetīgi iemesli, piemēram, projekta izmaksas.

Kopumā autoru viedokļos par Rīgas izbūvi pēc neatkarības atgūšanas iezīmējas jauns skatījums un pētniecisko interešu loks. No vienas puses, pētnieki vairāk konceptuāli pievēršas izbūves kontekstam Eiropas telpā, no otras puses, uzmanība tiek veltīta jauniem aspektiem, kas padziļina izpētes jautājumu loku par Rīgas izbūves gaitu, saturu un rezultātu. Piemēram, atsevišķu pilsētas daļu izbūves vēsturei, kur bez pašas izbūves tiek pētītas sociālas pārmaiņas un tas, kā tās ietekmē izbūvi.

SECINĀJUMI

Katrā posmā paustais ekspertu viedoklis kopumā veido divas dimensijas – profesionālu vērtējumu, kā arī konkrēta laikmeta izpratni. Rīgas izbūves procesi laika posmā no 19. gs. otrās puses līdz 1914. gadam ir apskatīti un vērtēti atbilstoši laikmeta prasībām un viedokļa autoru uzstādītajam mērķim.

Katrā nākamajā vēstures posmā izpētes jautājumi un pārbūves vērtējumi arvien vairāk padziļinās, izejot arī no konkrētajā laikmetā pastāvošajām interesēm – vai tie būtu padomju ideoloģisko aspektu meklējumi, skaidrojot izbūvi, vai arī mūsdienu tūrisma industrija, uzsverot konkrētus izbūves posmus. Tomēr katrā nākamajā posmā autori vienlaikus, rakstot par Rīgas pilsētībūvniecības vēsturi, dekonstruē iepriekšējā posmā uzsvērtus konkrētus aspektus.

Starpkaru posmā autori kritiski rakstīja par pilsētībūvniecības estētiskiem kritērijiem, atzīstot, ka tieši šajā aspektā nākotnes arhitektiem būs plašs darbalauks. Padomju posmā autori tieši pretēji – centās uzsvērt izbūves rezultātu estētisko kvalitāti (it īpaši runājot par jūgendstilu), vērtējot to kā attiecīgā laikmeta zināšanu un ārēju sociālekonomisku apstākļu rezultātu. Rīgas izbūve 19. gs. otrajā pusē – 20. gs. kā atsevišķs izpētes temats vēl nesaistīja autoru uzmanību. Uzmanība galvenokārt tika pievērsta arhitektūras stilam un tā kritikai.

Šajā posmā autori paplašināja izpratni par pilsētas izbūves rezultātiem, proti, uzceltās ēkas ir zināmā mērā objektīvs vēstures avots, kuru var interpretēt un kas līdzās estētiskiem kritērijiem atspoguļo noteiktu sociālekonomisku procesu (bez alternatīvām). Tādējādi padomju posmā autori Rīgas izbūves cēloņus, norisi un rezultātus centās skaidrot plašākā kontekstā – līdztekus estētiskiem kritērijiem izmantojot ekonomikas, demogrāfijas u.c. sociāla aspekta rādītājus. Meklējot samērus starp estētiskiem kritērijiem un sociāliem procesiem, autori vienlaikus izcēla, slavēja un kritizēja konkrētus arhitektūras stilus un pievērsās pilsētas sociālam portretam – saimniekošanas iekārtai, iedzīvotājiem u.c. Padomju autori Rīgas izbūves izpētē ienesa uz ideoloģiju balstītu, bet kompleksu pieeju, kas bija tuva tādai, lai sauktos par starpdisciplināru.

Pēc valsts neatkarības atgūšanas autori mūsdienās gandrīz pilnībā ir izslēguši padomju laikā attīstīto pieeju skatīties uz izbūves cēloņu un norises sociālekonomiskajiem aspektiem. Līdz ar to viena pagātnes posma uzkrāto zināšanu kopums tiek ignorēts vai pat izslēgts. Rodas jautājums, vai, atmetot padomju terminoloģiju un ideoloģiju, būtu jāatsakās arī no tām pētniecības iestrādēm (piemēram, ekonomikas vēsture, statistikas rādītāji u.c.), kur iegūtos rezultātus vairs nevajadzētu pielāgot kādreizējām režīma prasībām. Mūsdienās autori vairāk pievēršas izbūves rezultātu estētiskajiem aspektiem – formai un tās veidotājam (arhitektam) kā māksliniekam. Pirmajā gadījumā estētiskā pieeja veidojas mūsdienu tūrisma un, iespējams, arī nekustamā īpašuma tirgus prasību ietekmē, kas tieši pieprasa no jauna atgādināt un uzsvērt estētiskos aspektus, atstājot otrā plānā tehniskā izpildījuma iebildes, kas interesē vien šauram speciālistu lokam. Otrajā gadījumā tiek norādīts, ka aiz apbūves projektiem, ēkām un to fasādēm stāv cilvēki, kuru profesionālās prasmes un pieredze tādējādi izpaudusies.

Kā jauna iezīme kopš 20. gs. 90. gadiem parādās vēlme autoriem pilsētas izbūves procesus 19. gs. otrajā pusē – 20. gs. sākumā izziņāt, izmantojot alternatīvās vēstures pētniecības metodes iezīmes, norādot, kādas ieceres Rīgas izbūvē dažādu apstākļu dēļ palika vien arhitektu rasējumos. Šāda pieeja ļauj paplašināt vērtējuma kritēriju loku esošajiem izbūves rezultātiem un vienlaikus pasapņot, kā būtu, ja būtu. Šāda alternatīvas uzsvēršana nebija iespējama padomju laikā, jo tas neatbilda padomju ideoloģiskiem uzstādījumiem par vēsturē predestinētiem sociālekonomiskajiem procesiem. Tāpat šajā posmā autori norāda uz atsevišķu pilsētas daļu izpētes perspektīvām.

Nobeigumā jāsecina, ka Rīgas izbūve ir bijusi vairāk vērtēta kā mākslas darbs – apbrīnots un kritizēts kopā ar tā autoriem, nevis kā process kontekstā ar konkrētu vēsturisko laikmetu. Tomēr kopš valstiskās neatkarības atjaunošanas, paplašinoties tēmu lokam, pakāpeniski paplašinās arī izpratne par pilsētas izbūves rezultātiem.

ATSAUCES

¹ Friedrich Lenger (2012). *European Cities in Modern Era, 1850–1914*. Leiden – Boston: Brill, p. 87.

- 2 Eric C. Ferne (2006). Art history and architecture history. In: D. Arnold, E. A. Ergutt, B. T. Ozkaya. *Rethinking Architectural Historiography*. London; New York: Routledge, p. 22.
- 3 Pauls Kundziņš (1942). Jānis Baumanis. *Latvju Mēnešraksts*, 348. lpp.
- 4 Pauls Kampe (1927). *Architekts Jānis Frīdrihs Baumanis. 1834–1891*. Rīga, 2. lpp.
- 5 Heinrihs G. Pīrangs (1932). Architektoniskās stila formas Rīgas pilsētas ainavā. No: T. Līvētāls, V. Sadovskis (red.). *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta*. Rīga, 114. lpp.
- 6 Turpat, 119. lpp.
- 7 Turpat.
- 8 Jānis Krastiņš (2009). *Jānis Alksnis (1869–1939)*. Rīga: ADD Projekts, 302. lpp.
- 9 Turpat, 303. lpp.
- 10 Pīrangs. Architektoniskās stila formas Rīgas pilsētas ainavā, 119. lpp.
- 11 Turpat, 115. lpp.
- 12 Turpat, 120. lpp.
- 13 Krastiņš. *Jānis Alksnis (1869–1939)*, 304. lpp.
- 14 Turpat, 306. lpp.
- 15 Kampe. *Architekts Jānis Frīdrihs Baumanis. 1834–1891*, 1. lpp.
- 16 Kundziņš. Jānis Baumanis, 348. lpp.
- 17 Turpat, 344. lpp.
- 18 Turpat, 348. lpp.
- 19 Jānis Krastiņš (atb. red.) (1978). *Rīga 1860–1917*. Rīga: Zinātne, 427. lpp.
- 20 Turpat, 428. lpp.
- 21 Jānis Krastiņš (1988). *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*. Rīga: Zinātne, 162. lpp.
- 22 Turpat, 113. lpp.
- 23 Turpat, 111. lpp.
- 24 Jānis Lejnieks, Indriķis Stūrmanis (1989). *Rīgas arhitektūra: Fotoalbums*. Rīga: Avots, 64. lpp.
- 25 Krastiņš. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 231. lpp.
- 26 Pēteris Blūms (1980). Izvēlos es, koku gatve, tevi... *Liesma*, 4, 29. lpp.
- 27 Krastiņš. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 197. lpp.
- 28 Jānis Krastiņš (1981). *Jugendstils Rīgas arhitektūrā*. Rīga: Zinātne, 177. lpp.
- 29 Turpat, 26. lpp.
- 30 Turpat, 35. lpp.
- 31 Krastiņš (atb. red.). *Rīga 1860–1917*, 444. lpp.
- 32 Krastiņš. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 191. lpp.
- 33 Jānis Krastiņš (1979). Pilsētībūvniecības teorijas attīstība Rīgā 19. gs. otrajā pusē – 20. gs. sākumā. No: O. Buka (atb. red.). *Latvijas PSR pilsētu arhitektūra*. Rīga, 53. lpp.
- 34 Turpat, 54. lpp.
- 35 Krastiņš. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 84. lpp.
- 36 Turpat, 99. lpp.

- ³⁷ Krastiņš (atb. red.). *Rīga 1860–1917*, 415. lpp.
- ³⁸ Iuuri Vasiļev (1971). *Pamiatniki zodchestva*. Rīga: Liesma, s. 247.
- ³⁹ Lejnieks, Stūrmanis. *Rīgas arhitektūra: Fotoalbums*, 62. lpp.
- ⁴⁰ Jānis Krastiņš, Ivars Strautmanis, Jurijs Vasiļjevs (1988). Pilsētbūvniecība un arhitektūra. No: *Enciklopēdija Rīga*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 87. lpp.
- ⁴¹ Vasiļev. *Pamiatniki zodchestva*, s. 249.
- ⁴² Turpat, 256. lpp.
- ⁴³ Krastiņš. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 193. lpp.
- ⁴⁴ Jānis Skolis (1965). *Rīga. Apcerējumi par pilsētas vēsturi*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 113. lpp.
- ⁴⁵ Krastiņš (atb. red.). *Rīga 1860–1917*, 432. lpp.
- ⁴⁶ Skolis. *Rīga. Apcerējumi par pilsētas vēsturi*, 118. lpp.
- ⁴⁷ Krastiņš. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 167. lpp.
- ⁴⁸ Lejnieks, Stūrmanis. *Rīgas arhitektūra: Fotoalbums*, 168. lpp.
- ⁴⁹ Krastiņš, Strautmanis, Vasiļjevs. Pilsētbūvniecība un arhitektūra, 88. lpp.
- ⁵⁰ Skolis. *Rīga. Apcerējumi par pilsētas vēsturi*, 115. lpp.
- ⁵¹ Krastiņš. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 18. lpp.
- ⁵² Skolis. *Rīga. Apcerējumi par pilsētas vēsturi*, 113. lpp.
- ⁵³ Krastiņš. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 171. lpp.
- ⁵⁴ Irēna Bākule, Arnis Sikсна (2009). *Rīga ārpus nocietinājumiem: Pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam*. Rīga: Neputns, 142. lpp.
- ⁵⁵ Daina Lāce (2012). *Pirmais Rīgas pilsētas arhitekts Johans Daniels Felsko (1813–1902)*. Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts, 100. lpp.
- ⁵⁶ Daina Lāce (2007). Rīgas plānojums 19. gs. vidū: esošais un vēlamais. No: R. Kaminska (sast.). *Pilsēta. Laikmets. Vide*. Rīga: Neputns, 57. lpp.
- ⁵⁷ Bākule, Sikсна. *Rīga ārpus nocietinājumiem: Pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam*, 155. lpp.
- ⁵⁸ Turpat, 162. lpp.
- ⁵⁹ Turpat, 178. lpp.
- ⁶⁰ Krastiņš. *Jānis Alksnis (1869–1939)*, 400 lpp.
- ⁶¹ Lāce. *Pirmais Rīgas pilsētas arhitekts Johans Daniels Felsko (1813–1902)*, 384 lpp.
- ⁶² Turpat, 253. lpp.
- ⁶³ Turpat, 246. lpp.
- ⁶⁴ Daina Bleiere, Ilgvars Butulis, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Antonijs Zunda (2005). *Latvijas vēsture 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, 94. lpp.
- ⁶⁵ Jānis Lejnieks (1998). *Rīga, kuras nav*. Rīga: Zinātne, 28. lpp.
- ⁶⁶ Turpat.
- ⁶⁷ Aiga Kalniņa (2001). Rīgas bijušās Forburgas apbūves attīstības vēsturiskie faktori (19. gs. otrā puse – 1944. gads). *Latvijas Arhīvi*, 3, 63.–85. lpp., šeit 63. lpp.
- ⁶⁸ Turpat, 63.–66. lpp.
- ⁶⁹ Lejnieks. *Rīga, kuras nav*, 30. lpp.

HISTORIOGRAPHY OF THE CONSTRUCTION OF RIGA BETWEEN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY TILL 1914

Guntis Vāveris

Mg. hist., chief archivist at the Department of Fund Analytics and Reference System, Latvian State Archives of the National State Archives.

Scientific interests: development trends of the abstinence movement in the provinces of Courland, Vidzeme and Estonia (1889–1914).

E-mail: guntis.vaveris@arhivi.gov.lv

The construction of Riga, from the second half of the 19th century till World War I, was an important phase in the history of the city. It was a time when Riga began to rapidly acquire modern spatial and architectural characteristics. Since the early 1920s different authors have tried to describe, explain and evaluate architectural and spatial changes in the urban area of Riga. These changes reflect social, cultural and economic processes of a particular era. The aim of the article is to outline how in different periods of the history of Latvia historians, architects, and art historians have described and evaluated the construction of the city of Riga from the second half of the 19th century till World War I.

Key words: construction of Riga, styles of architecture, urban environment, aesthetic and socioeconomic criteria.

Summary

The title of the article is “Historiography of the construction of Riga between the second half of the 19th century till 1914”. Since the second half of the 19th century till World War I there was a period of a rapid economical and social growth in the city of Riga. The city expanded and took the present geographical and architectural shape. From the early 1920s till present day different authors, among them historians, art historians, and architects, in Latvia had studied various aesthetic and social economical aspects of the construction of Riga. These opinions, influenced by the authors’ profession, research interests and also by ideological aspects of the historical era, has not been drawn to general conclusions. The aim of article is to outline how in different periods of the history of Latvia historians, architects, art

historians have evaluated the construction of the city of Riga from the second half of the 19th century till World War I.

During the interwar period the main criteria for the authors, who tried to evaluate the construction of Riga from the second half of the 19th century, were aesthetic aspects. The authors criticised lack of originality in architectural forms and drew the readers' attention to disharmonical mistakes, i. e. unpractical facade elements, lack of greenery that made the landscape "ridiculous and boring" (e.g. historian H. G. Pirang), etc. During the Soviet occupation socioeconomic criteria became an important quantity that overwhelmed the aesthetic aspects. Soviet authors voiced their opinions and evaluations in order to confirm ideological requirements.

Since 1991 the opinions on the construction of Riga are marked by a new vision and research interests range. The authors are focusing more conceptually on the historical context of the construction of Riga, looking for new aspects that deepen the research of understanding content and results of the construction of Riga between the second half of the 19th century till World War I.

However, the authors in each historical era deconstruct certain aspects of the previous era. During the interwar period they were critical about the aesthetic results of the construction of Riga. The authors in the Soviet era, on the contrary, tried to emphasize the aesthetic qualities. During the Soviet era the causes and results of the construction of Riga were explained in a broader context using economic, demographic, etc. social aspect ratios. The authors in their conclusions sought harmony between aesthetic criteria and socioeconomic processes. Nowadays, after regaining independence, they almost completely decline Soviet researchers' work. Hence the possibilities to use socioeconomic aspects and knowledge without Soviet ideological frame are ignored.

Generally speaking, it can be concluded that in Latvian historiography throughout different historical eras the construction of Riga has been evaluated more as a work of art (admired and criticized) than as a process in the context of a particular historical era.

Iesniegts 25.08.2014.

LATVIEŠU DEPUTĀTU DARBĪBA PROVINCIĀLPADOMĒS ZEMSTES PAŠVALDĪBAS REFORMAS PROJEKTA SAGATAVOŠANĀ (1905–1907)

Jānis Bērziņš

Dr. habil. hist., LU Latvijas vēstures institūts, vadošais pētnieks.

Zinātniskās intereses: Latvijas vēsture 19. gadsimta otrajā pusē, strādniecības vēsture 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā, 1905. gada revolūcijas vēsture, Latvijas Republikas saimniecības vēsture.

E-pasts: j.beerzinsh@gmail.com

1905.–1907. gada demokrātiskā revolūcija Krievijas impērijā priekšplānā izvirzīja prasību pēc nepieciešamākajiem sabiedriski politiskajiem pārkārtojumiem. Baltijā starp tiem viens no svarīgākajiem – likvidēt saglabājušos feodālismam raksturīgo vietējo pašpārvaldi. Rakstā norādīts uz zemstes reformas ieviešanas nepieciešamību Baltijā. Ar zemstes pašvaldības reformas projekta sagatavošanu nodarbojās pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē un gubernu provinciālpadomēs, kuras bija izveidotas vēlēšanu ceļā, vadoties pēc patvaldnieka 1905. gada 28. novembra nolikuma norādījumiem. Šajās vēlētajās institūcijās blakus baltvācu muižnieku un pilsētu buržuāzijas pārstāvjiem iegāja 33 latviešu tautības deputāti. Raksta mērķis ir atsegt zemstes pašvaldības jautājuma nozīmīgumu latviešu tautas dzīvē; parādīt pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes, Vidzemes un Kurzemes provinciālpadomju latviešu deputātu uzskatus par pašvaldības jautājumiem; analizēt latviešu deputātu aktivitātes, jo viņiem pirmo reizi savas tautas vēsturē bija iespēja kopā ar baltvācu muižnieku un pilsētu pārstāvjiem apspriest un izteikt savus uzskatus par Baltijas gubernu un apriņķu vietējās pašvaldības jautājumiem. Rakstā atsegta pretrunas starp iedzīvotāju mazākumu – baltvāciešiem un vietējiem iedzīvotājiem latviešiem un igauņiem. Latviešu deputātu piedalīšanās pašvaldības jautājumu apspriešanā pakāpeniski sagatavoja tautu nākotnes demokrātiskajām un valstiskajām aktivitātēm.

Atslēgas vārdi: pašvaldības reforma, deputātu mērķi, zemstes izveides nepieciešamība, latviešu deputātu aktivitātes, Baltijas zemstes pašvaldības projekts.

1905.–1907. gada demokrātiskā revolūcija izvirzīja neatliekamas izmaiņas sabiedrības tiesību jautājumos. Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes guberņā viena no svarīgākajām reformām bija zemstes pašvaldības reforma.

20. gadsimta sākumā Latvijas laukos pastāvēja vēsturiski izveidojušās divu līmeņu un kārtu pašvaldības. Vidzemes un Kurzemes guberņā augstākie pašvaldības orgāni bija baltvācu muižnieku landtāgi, kuri savu darbību koncentrēja uz muižnieku privilēģiju aizstāvēšanu, zemes un zemnieku jautājumu kārtošānu. Visi zemnieku likumi bija landtāgu sagatavoti. Latgales muižnieki savus pašvaldības centienus izteica Vitebskas guberņas un apriņķu muižnieku sapulcēs.

Otrā līmeņa pašvaldība bija zemnieku kārtas pagasts, kurš darbojās, balstoties uz 1866. gada 19. februāra nolikumu. Pagasts pārzināja vietējās vajadzības: uzturēja skolas, apgādāja nabagus un nespējniekus, uzturēja pagasta tiesu, medicīnisko palīdzību u.c. Zemnieku dalība pagasta pašvaldībā bija ierobežota. Lauku iedzīvotājiem ārpus kārtām esoša pašvaldība nebija pieejama. Latvijas lielāko pilsētu pašvaldības atradās baltvācu buržuāzijas rokās.

Par pašvaldības reformu sabiedrībā bija dažādi uzskati. Latviešu sociāldemokrātu viedoklis publiski izskanēja 1905. gada 19.–20. novembrī notikušajā Latvijas pagastu delegātu kongresā. Kongresa rezolūcijā tika norādīts, ka pašvaldības jautājums būs izšķirams tikai tad, kad Krievijā nodibināsies demokrātiska valdība, Krievijā sanāks Satversmes sapulce, savukārt Rīgā – latviešu pagastu Satversmes sapulce, kura izstrādās galīgo pašvaldības projektu. Pašreizējā momentā jāsasauca pagastu pilnsapulces, kurās piedalās visi pilngadīgie pagasta iedzīvotāji, un veco pagasta valžu vietā jāievēlē rīcības komitejas. Tās ir pagaidu iestādes, kuru mērķis — apmierināt pagasta iedzīvotāju vissteidzamākās vajadzības līdz tam laikam, kad Rīgā notiks latviešu pagastu Satversmes sapulce.

Latviešu un igauņu pilsonības lielākā daļa, vēlēdamies atbrīvoties no baltvācu muižnieku landtāgu kundzības, uzstājās par zemstu pašvaldības ieviešanu Baltijas guberņās. Krievijas impērijas Eiropas daļas daudzās guberņās kopš 1864. gada pastāvēja vietējās pašpārvaldes orgāns – zemste. Zemstēs bija pārstāvēti muižnieki, zemnieki,

rūpnieki, tirgotāji, māju īpašnieki, garīdznieki. Noteicošā loma tajās bija nodrošināta muižniekiem. Patvaldība zemstēm bija nodevusi tiesības kārtot guberņu un apriņķu saimnieciskās vajadzības.

Balstoties uz patvaldnieka 1905. gada 28. novembra nolikumu, nepieciešamo reformu projektu sagatavošanai Baltijā 1906. gada aprīlī tika ievēlēta pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padome un līdz septembra sākumam arī Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomes.¹ Padome noteica trīspakāpju reformu projektu apspriešanas kārtību: provinciālpadomes apakškomisijās, guberņu provinciālpadomēs, pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē. Pēc tiesībām pati augstākā instance bija pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padome. Taču arī tai likumdošanas mērogā bija tikai padomdevējas tiesības. Tās uzdevums bija apkopot un sagatavot projektus par reformējamiem jautājumiem, kas jau iepriekš guberņas atsevišķās apakškomisijās un provinciālpadomēs bija apspriesti, un tad beidzot sagatavoto materiālu iesniegt valsts augstākajām likumdošanas instancēm. Šinī pakāpē pieņemtajos reformu projektos būtiskas izmaiņas vairs netika veiktas. Arī debatētāju uzstāšanās pēdējā apspriešanas pakāpē tika ierobežota. Vienīgais, ko zemnieku² deputāti varēja darīt, ja nepiekrita padomes locekļu vairākuma balsojumā pieņemtajam lēmumam, – izteikt rakstiski savas “īpašās domas”.

Rakstā pētniecības uzmanība pievērsta Baltijas guberņu zemstes pašvaldības reformas projekta apspriešanai. Par zemāko zemstes pašvaldības vienību apspriešanā iesniegtais muižnieku projekts noteica nevis pagastu vai draudzi, bet apriņķi. Tā kā zemnieku pagasta pašvaldības reformēšana neietilpa toreizējā muižniecības zemstes pašvaldības reformas projektā, tad šis jautājums rakstā netiek skatīts, lai gan pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padome vēlāk savu uzmanību veltīja arī pagasta reformas projekta apspriešanai. Izpētes mērķis ir ne tik daudz vispusīgi izsekot pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes un guberņu provinciālpadomju plašajai darbībai Baltijas guberņu zemstes pašvaldības reformas izstrādes gaitā, cik atsegt zemstes jautājuma nozīmīgumu latviešu tautas dzīvē, parādīt pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes, Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomju latviešu deputātu uzskatus

par pašvaldības jautājumiem, skatīt deputātu aktivitātes, ņemot vērā faktu, ka latviešu un igauņu ievēlētajiem pārstāvjiem pirmo reizi savu tautu vēsturē šajās institūcijās bija iespēja kopā ar baltvācu muižniekiem un pilsētu deputātiem apspriest un izteikt savus uzskatus par Baltijas guberņu un apriņķu vietējās pašvaldības jautājumiem. Zemnieku deputātiem bija nepieciešams pamatot savus uzskatus un tos aizstāvēt pret labāk izglīto un ar pašvaldības praktisko un teorētisko pieredzi bagāto baltvācu aristokrātijas pārstāvju uzstādījumiem. Šādā skatījumā Latvijas vēsturē šī tēma nav pētīta. Par pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes un guberņu provinciālpadomju vispārējo darbību izvērsti ir rakstījis vienīgi 20. gadsimta sākuma notikumu laikabiedrs Fricis Garais (pseidonīms V. Zemcevs).³ Viņš, balstoties uz vēstures pirmavotiem, ir sniedzis objektīvu šo institūciju darbības gaitu un pamatotus secinājumus. Rakstā izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva fondos esošie pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes un Kurzemes guberņas provinciālpadomes apspriežu materiāli, plaši lietoti latviešu, vācu un krievu preses avoti. Reformu problēmu pētniecību raksta autors ir aizsācis savos iepriekšējos rakstos.⁴

Skaita ziņā visvairāk zemnieku deputātu darbojās Baltijas guberņu un Sāmsalas provinciālpadomēs, kuru uzdevums bija sagatavot reformu projektus par savām guberņām un tos iesniegt ģenerālgubernatora padomē. Šis ilgais apspriešanas process sākās ar pašu zemāko pakāpi – Baltijas guberņu un Sāmsalas attiecīgu reformas projektu sagatavošanas apakškomisiju darbu. Apakškomisijas uzsāka muižnieku landtāgos tapušo reformu projektu apspriešanu un sagatavoja savas atziņas iesniegšanai guberņu un Sāmsalas provinciālpadomēs. Mūs ne tik daudz interesē šī formāli izvērstā darba rezultāti, kas jau sākumā pat daudziem apspriežu dalībniekiem liekas cerības uz reālu reformu ieviešanu Baltijā nesolīja, bet gan latviešu deputātu darbība un uzskati, kurus viņi izvirzīja debatēs, un centieni tos aizstāvēt šajās trijās ar vēlēšanu palīdzību izveidotajās reformu sagatavošanas instancēs.

Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padome sastāvēja no 22 Igaunijas, Vidzemes, Kurzemes guberņas un Sāmsalas ievēlētajiem deputātiem. Šo skaitu veidoja 8 muižnieku deputāti, 8 zem-

nieku deputāti, 6 deputāti no trijām guberņu pilsētām – Rīgas, Rēveles (Tallinas) un Jelgavas. Pēc tautībām – 13 baltvācieši, 6 igauņu deputāti (5 zemnieku deputāti, 1 deputāts no Rēveles pilsētas) un 3 latviešu zemnieku deputāti (P. Siecenijs, K. Burkevics, J. Lautenbahs). No Vidzemes guberņas bija ievēlēts Pēteris Siecenijs. Par otro Vidzemes guberņas deputātu ievēlēja igauņi Janu Tenisonu, kuru no deputātu skaita izslēdza tāpēc, ka tas bija parakstījis Viborgas aicinājumu, bet viņa vietā izvirzīja Ādolfu Lindi.⁵ No Kurzemes guberņas abi zemnieku deputāti bija latvieši: Kārlis Burkevics un Jēkabs Lautenbahs, par viņu palīgiem ievēlēja Pēteri Juraševski un Jāni Goldmani.⁶ Kamēr pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padome ķērās pie zemstes pašvaldības reformas projekta pieņemšanas, Krievijas II Valsts domē ievēlēja K. Burkevicu un P. Juraševski. Vietā padomē tika izvirzīts J. Goldmanis no Bauskas un par padomes deputātu palīgiem B. Eimans no Talsu un P. Bunduks no Jaunjelgavas apriņķa.⁷ Taču, tā kā padome un guberņu provinciālpadomes savas aktivitātes izvērta tikai pēc I Valsts domes un II Valsts domes slēgšanas, tad K. Burkevics darbu pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē un guberņas provinciālpadomē nepameta.

No Vidzemes guberņas muižniecības pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē bija izvirzīti tādi redzami pārstāvji kā muižniecības landmaršals barons F. Meiendorfs un landrāts Ā. Pilars fon Pilhaus, no guberņu pilsētām: Rīgas pilsētas galva Georgs Armitsteds un Rīgas pilsētas domnieks zvērināts advokāts Ervins Morics. No Kurzemes guberņas muižniecības: landmaršals kņazs Georgs Līvens, Kurzemes kredītsabiedrības padomnieks barons Hamilkars fon Felkerzāms, Jelgavas domnieks Jūlijs Šimans. Arī muižniecības un pilsētu deputātiem bija izvirzīti vietnieki no redzamākajiem baltvāciešiem. Baltvācieši ģenerālgubernatora padomē bija nodrošinājuši savu pārsvaru pār zemnieku deputātiem, jo muižniekiem bija iespējams palīgā paņemt kāda tautieša balsi no pilsētu deputātiem, tāpēc muižnieki domstarpību gadījumos ar zemnieku deputātiem (un tas notika regulāri), balsojot par sev labvēlīgiem reformas projekta pantiem, parasti varēja šādā “demokrātiskā ceļā” iziet kā uzvarētāji.

No Vidzemes un Kurzemes guberņu administrācijām darboties ģenerālgubernatora padomē ar padomdevēja tiesībām tika ieteikti

vairāki pārstāvji, starp tiem arī daži no latviešu inteliģences. Zināmā mērā tas tika darīts vienīgi, lai parādītu, ka vietējiem iedzīvotājiem tiek atļauts aktīvi piedalīties reformu projektu sagatavošanā. Kurzemes gubernators šim darbam nosauca personas, kas, viņaprāt, labi orientējās zemnieku dzīvē, ekonomikā un agrāro attiecību jautājumos: Dobeles apriņķa Teteles pagasta vecāko E. Šeferi, Jelgavas lauksaimniecības biedrības priekšsēdētāju agronomu J. Bisenieku, Jelgavas lauksaimniecības biedrības priekšsēdētāja biedru agronomu J. Bergu, Dobeles apriņķa Vircavas pagasta zemnieku māju īpašnieku Pūcišu Ģedertu (īst. v. Ģederts Eulenburgs), zemnieku māju īpašnieku zvērinātu advokātu A. Stērsti un Dobeles apriņķa Teteles pagasta zemnieku māju īpašnieku agronomu Frišmani. No Vidzemes guberņas padomdevēju sarakstā nonāca žurnālists P. Zālīte, mācītājs A. Niedra, mācītājs K. Irbe un zvērināts advokāts A. Krastkalns.⁸ Vēstures avotu trūkuma dēļ grūti noteikt, kādu ieguldījumu viņi deva ģenerālgubernatora padomes un Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomju darbā. Zināms, ka pēdējā instancē – ģenerālgubernatora padomē apspriežot Baltijas zemstes pašvaldības projektu, aktīvi savas domas izteica paša ģenerālgubernatora uzaicinātais padomnieks “Rīgas Avīzes” redaktors F. Veinbergs.⁹ Kā norādīts avīzē “Latvija”, ģenerālgubernatora mērķis ir bijis uzaicināt F. Veinbergu tāpēc, ka viņš “stāv ļoti uz labo pusi” un, pēc gubernatora domām, viņš izdarīs spiedienu uz zemnieku deputātiem konservatīvā garā. Avīzē secināts, ka F. Veinberga iespaids uz latviešiem gan “ir ļoti niecīgs” un nekad latvieši viņu neuzskatīs par savu vadoni.¹⁰

Deputātu skaits Baltijas guberņu un Sāmsalas provinciālpadomēs bija ievērojami lielāks, nekā tas tika atvēlēts augstākajā šī pasākuma iestādījumā – pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē. Vidzemes guberņas provinciālpadomē vien bija 44 deputāti (16 muižnieku, 16 zemnieku un 12 pilsētu pārstāvji), bet Kurzemes guberņā – 48 deputāti (20 muižnieku, 20 zemnieku un 8 pilsētu pārstāvji).¹¹ No Vidzemes guberņas provinciālpadomes paredzētajām 16 zemnieku deputātu vietām astoņas pienācās latviešiem un astoņas igauņiem. Trīs latviešu deputāti vēl nāca no Vidzemes guberņas pilsētām.

Kurzemes guberņas provinciālpadomes 48 deputātu vidū bija 19 latvieši, 27 vācieši, 1 baltkrievs un 1 krievs.¹² No Kurzemes guberņas 20 zemnieku deputātu vietām 18 pienācās latviešiem (viens baltkrievs un viens krievs). Kurzemes guberņas zemnieku deputātus atbalstīja no guberņas mazajām pilsētām ievēlētais Kandavas pārstāvis. Tātad Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomēs savus uzskatus varēja izteikt 30 latviešu tautības deputāti. Guberņu provinciālpadomju sēdēs ar lēmējtiesībām varēja piedalīties arī pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes deputāti, starp kuriem, kā jau iepriekš norādīts, bija trīs latviešu tautības deputāti.

Guberņu provinciālpadomes apspriedes bija tā vieta, kurā zemnieku deputāti visplašāk varēja izteikt savus ierosinājumus un iebildumus. Tā kā šajās apspriedēs vienkopus sapulcējās visvairāk zemnieku deputātu, kas, ja arī paši ne vienmēr uzstājās ar saviem priekšlikumiem vai iebildumiem pret apspriežamā muižnieku projekta pantiem, varēja noklausīties izraisījušās debates. Tā bija vērā ņemama zemes pārvaldības skola.

Pēc apspriežamās reformu projektu tematikas bija paredzēts izveidot piecas apakškomisijas: pašvaldības, agrāro, skolas, baznīcas un tieslietu apakškomisiju.¹³ Lai veiktu šos uzdevumus, 1906. gada 27. septembrī sapulcējās Vidzemes guberņas provinciālpadome, bet nedaudz vēlāk – 3. oktobrī arī Kurzemes guberņas provinciālpadome. Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padome deva reformu projektu apspriešanas plānu.

Zemstes pašvaldības reformas projekta sagatavošanas gaitā vispirms bija paredzēts izskatīt jautājumus par visu iedzīvotāju šķiru, pilsētu un miestu pārstāvības tiesībām zemstes pašvaldībās, zemstes pašvaldības iestāžu resora apjomu, zemstes pašvaldības pārstāvju vēlēšanas kārtību, par tiesībām noteikt zemstes nodevas, klaušas, kā arī jautājumu par pagasta pašvaldības pārveidošanu.¹⁴

Baltvācu landtāgos izstrādātajā zemstes pašvaldības reformas projektā pagasts zināmu muižnieku apsvērumu dēļ nebija iekļauts. Tajā, līdzīgi kā Krievijas zemstēs, par mazāko zemstes pašvaldības vienību tika nosaukts apriņķis. Baltijas pagaidu ģenerālgubernators V. Sologubs, kas bija galvenais apspriežu vadītājs un noteicējs, pret šādu zemstes pašvaldības projektu neiebilda.

Vidzemes guberņas provinciālpadomes apakškomisijās blakus ievēlētiem apakškomisiju locekļiem varēja, pēc pašu vēlēšanās, pierakstīties arī citi guberņas provinciālpadomes deputāti un pieaicinātie pārstāvji ar padomdevēja tiesībām. Zemstes pašvaldības apakškomisijā no latviešu deputātiem darbojās tikai viens pārstāvis – F. Grosvalds. Domājams, ka pēc iepriekšējās vienošanās latviešu deputāti šajā apakškomisijā virzīja juristu F. Grosvaldu, kura zināšanu bagāža pašvaldības jautājumos no visiem provinciālpadomes deputātiem bija vislielākā. Pašvaldības reformu sagatavošanas apakškomisijā no igauņu zemnieku deputātiem darbojās A. Lorics.¹⁵ Salīdzinot atsevišķās apakškomisijās piedalījušos latviešu deputātu skaitu, jāatzīst, ka visvairāk no viņiem vēlējās darboties agrārās reformas projekta sagatavošanas apakškomisijā. Zemnieku deputāti mazāku uzmanību pievērta pašvaldības reformas apspriešanai, lai gan vairāki latviešu preses izdevumi un sevišķi “Rīgas Avīze” uzskatīja, ka no visām reformām vissvarīgākā tomēr ir pašvaldības reforma.¹⁶

Baltvācieši darbu pašvaldības apakškomisijā uzskatīja par ļoti nozīmīgu, tāpēc tajā tika deleģēti nopietni spēki, starp viņiem redzamākie bija landrāts barons Ā. Pilars fon Pilhaus, landrāts barons Henrihs Tīzenhauzens, barons V. Staels fon Holsteins un vairāki citi. Barons Ā. Pilars fon Pilhaus kļuva par Vidzemes guberņas pašvaldības apakškomisijas vadītāju.¹⁷ Baltvācieši saprata, ka šajā jautājumā panākt vienošanos ar latviešiem un igauņiem būs viens no visgrūtākajiem uzdevumiem.¹⁸ Būtībā gan te no muižnieku deputātu puses nebija runa par vienošanos, bet gan par savas gribas uzspiešanu.

Labvēlīga zemstes pašvaldības reformas projekta pieņemšana Krievijas valsts likuma līmenī baltvāciešu aristokrātijai joprojām nodrošinātu esošā administratīvā un saimnieciskā stāvokļa saglabāšanu Baltijā. Latviešu deputāti, piedaloties pašvaldības apakškomisijā, līdzīgi kā visās citās apakškomisijās, galvenokārt savu uzmanību veltīja, lai privilēģēto vāciešu saujīņa, kas “Baltijā atzīst priekš sevis tikai valdnieku stāvokli”, tiktu tiesībās pielīdzināta citiem iedzīvotājiem.¹⁹ Latvieši uzstājās par savu sociālo interešu aizstāvēšanu.

Arī Kurzemes guberņas provinciālpadomes sēdē, kuru atklāja gubernators L. Kņazevs, svarīgākais jautājums bija par apakškomisiju sastāvu. Gubernators ierosināja katru no piecām apakškomisijām

ievēlēt piecu cilvēku sastāvā, t.i., no muižnieku deputātiem – divi, no zemnieku – divi un no pilsētnieku – viens. Viņš uzskatīja, ka 25 vīri piecās apakškomisijās strādās daudz labāk nekā tad, ja darbā piedalītos visi guberņas provinciālpadomē ievēlētie. Pārējie deputāti, kas netiks ievēlēti apakškomisijās, varēs braukt uz mājām.²⁰ Gubernatora priekšlikumu aktīvi atbalstīja baltvācu deputāti.²¹ Viņu intereses saprotamas: jo skaitliski mazāka zemnieku deputātu daļība apakškomisijā, jo vienkāršāk un ātrāk būs pieņemti landtāgā izstrādātos un iesniegtos reformu projektus. Ģenerālgubernatora padomes latviešu deputāts K. Burkevics uzskatīja, ka pieci cilvēki apakškomisijā ir par maz. Viņš ieteica šo skaitu divkāršot un visus apakškomisijas locekļus sadalīt nevis trijās, bet gan četrās kategorijās: muižnieku, zemnieku saimnieku, bezzemnieku un pilsētnieku. Šo priekšlikumu atbalstīja guberņas provinciālpadomes zemnieku deputāti: J. Rupais, P. Juraševskis, J. Goldmanis un J. Gricans. Kopējā latviešu deputātu motivācija – ja katrā apakškomisijā darbosies tikai pieci pārstāvji, tad nenodarbinātajiem vajadzēs atgriezties mājās, bet visi zemnieku pārstāvji grib piedalīties apakškomisiju darbā.²² Guberņas mazo pilsētu deputāts Kandavas pilsētas²³ vecākais J. Rupais ierosināja, lai visus deputātus, kas paši to vēlas, pielaiž pie apspriežu darba. Gubernators L. Kņazevs, rezumējot diskusiju, secināja, ka vairākums klātesošo ir par pieciem deputātiem, tomēr nebūtu pareizi, ja guberņas deputāti, kas nav ievēlēti apakškomisijās, atgrieztos mājās. Viņš pieņēma lēmumu, lai pārējie guberņas provinciālpadomes deputāti pēc savas vēlmes ar padomdevēju tiesībām tiktu sadalīti pa atsevišķām apakškomisijām.²⁴

No Kurzemes guberņas provinciālpadomes pašvaldības reformu projekta izstrādāšanas apakškomisijā par balsstiesīgiem locekļiem ievēlēja K. Burkevicu un P. Juraševski, bet ar padomdevēja tiesībām atļāva darboties baltkrievam J. Gricanam un T. Kelmeram.²⁵ Par pašvaldības apakškomisijas priekšsēdētāju kļuva Jelgavas pilsētas galva G. Šmits, par locekļiem no baltvāciešu puses – pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes deputāts barons Hamilkars fon Felkerzāms, barons Hristofors fon der Osten-Zakens no Dundagas, bet ar padomdevēju tiesībām barons Aleksandrs fon Radens no Meijas muižas un barons Vilhelms fon Hans no Platones.²⁶

Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomju pašvaldības apakškomisijas, līdzīgi kā citus reformu projektu jautājumus analizējošās apakškomisijas, pēc pāris nedēļām pirmo darba cēlienu beidza. Praktiski tā bija deputātu iepazīšanās ar priekšā likto, iepriekš baltvācu landtāgos sagatavoto zemstes pašvaldības reformas projektu. Kā vēlāk izteicies laikraksta “Zemkopis” korespondents, vissaspringtākais darbs bija pašvaldības un agrārājai apakškomisijai: “Še bruņinieki nepieķāpjas ne pa pirksta platumu, jo še viņi redz savas virskundzības stiprākos pamatus.”²⁷ Latviešu deputāti jau reformu projektu apspriešanas sākumā apakškomisijās, redzēdami, ka viņu priekšlikumus muižnieki pat nedomā uzklaut, nāca pie secinājuma, ka arī viņiem turpmākajā apspriežu gaitā jādarbojas līdzīgi. Viņi nolēma iesniegt savus galvenos priekšlikumus, un, ja tos muižnieki nepildīs, tad latviešu deputāti arī muižnieku prasībām pretī nenāks.²⁸

Par sākotnējās apspriešanas rezultātiem apakškomisijās vispusīgu vērtējumu sniedza laikraksts “Latvija”: “No visas sekciju darbības [apakškomisiju. – J. B.] redzams, ka zemnieku galvenā prasība visos reformu jautājumos ir tā, lai muižnieki atsakās no savām tiesībām, kuras tiem dod rokās zemes vadišanu un valdīšanu. Lielgruntnieki [vācu muižnieki. – J. B.] turpretim grib arvienu vēl paturēt savu nozīmi zemes valdīšanā, mēģinādami vēl bez tam atstāt uz zemnieku pleciem lielāko nodevu daļu. Viņu devīze vēl arvienu ir: vairāk valdīt, mazāk maksāt. Pateicoties zemnieku un lielgruntnieku nevienprātībai, provinciālpadomes sekcijas devušas tikai materiālus, kuri norāda uz uzskatu starpību starp mūsu lielgruntniekiem un zemniekiem.”²⁹ “Rizhskii vestnik”, analizējot uzsākto apakškomisiju darbu un muižnieku zemstes pašvaldības projektu, nonāca pie secinājuma, ka latviešu un igauņu zemniekiem pašpārvaldes projekts ierāda ļoti mazu lomu un tāda zemste nevarēs novadu nomierināt.³⁰

Vidzemes guberņas provinciālpadomē zemstes pašvaldības projekta apspriešana sākās 1906. gada 20. novembrī un ilga līdz 2. decembrim. Kurzemes guberņā šī reformu projekta apspriedes posms realizējās mazliet vēlāk – no 14. līdz 20. decembrim.³¹ Guberņas provinciālpadomes kopējā sēdē apakškomisiju vadītāji ar paveikto darbu iepazīstināja pārējos provinciālpadomes deputātus. Iepriekš bija zināms, ka no Vidzemes, Kurzemes, Igaunijas guberņu un

Sāmsalas provinciālpadomes sagatavotajiem reformu projektu materiāliem par pamatu pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes apspriešanai ņems to projektu, kurš visvairāk atbildīs ģenerālgubernatora padomes izvirzītajām prasībām.³²

Vidzemes guberņas provinciālpadomes sēdēs, kas apsprieda zemstes pašvaldības reformas projektu, piedalījās latviešu, igauņu zemnieku deputāti, muižnieku, pilsētu pārstāvji un ar padomdevēju tiesībām gubernatora N. Zvegincova pieaicinātās personas un daži valsts administrācijas ierēdņi.

Tā kā plašāka vēstures avotu bāze ir saglabājusies par Kurzemes guberņas provinciālpadomes darbību, tad, analizējot pašvaldības jautājumu apspriešanu Vidzemes guberņas provinciālpadomes sēdēs, minēsim tikai dažus svarīgākos latviešu deputātu darbības aspektus. Zemstes pašvaldības reformu projekta apspriešana Vidzemes guberņas provinciālpadomē notika divos lasījumos. Projekta pantu, kas noteica, ka zemstes pašvaldībā piedalās tikai tie iedzīvotāji, kas maksā nodokļus guberņas vai apriņķa zemstes vajadzībām, deputāti pieņēma bez debatēm.³³ Grūti spriest, kāpēc pret šī panta formulējumu nebija neviena iebilduma no bezzemnieku deputātu puses, jo starp zemnieku deputātiem taču bija arī bezzemnieki. Iespējams, bezzemnieku deputāti sākumā nespēja aptvert, ka tādā veidā viņi vispār tiks atraidīti no zemstes pašvaldības darba, bet varbūt apmierinājās ar pieticīgajām tiesībām, kas viņiem bija ierādītas līdzšinējo pagastu pašvaldībā.

Plašas un diezgan karstas debates sākās par vēlēšanu sadalīšanu atsevišķās kūrijās. Landrāts barons Ā. Pilars fon Pilhaus, sekodams iepriekšējam muižnieku pieņemtajam lēmumam, centās pierādīt, ka visi vēlētaji iedalāmi trijās kūrijās. Šāds vēlēšanu dalījums bija viens no priekšnoteikumiem, lai arī uz priekšu nodrošinātu stāvokli, ka par galveno Baltijas provinces administratīvo un politisko spēku jo-projām paliek vācu muižnieki. Gan Vidzemes, gan Kurzemes baltvācu projektos apriņķa zemstes pašvaldības vēlētaji pēc mantiskiem rādītājiem tika iedalīti trijās kūrijās:

1) baltvācu muižnieki (visi bruņniecības muižu īpašnieki neatkarīgi no šo muižu lieluma un pārējo muižu īpašnieki, kuru zemes īpašuma novērtējums nav zemāks par 15 000 rbļ.);

2) namu īpašnieki, tirgotāji un rūpnieki, kuru īpašuma novērtējums nav zemāks par 750 rbļ.;

3) balsstiesības bauda zemnieku zemes īpašnieki, kuras vērtība ir no 1500 rbļ. līdz 15 000 rbļ. Mazākie zemes īpašnieki ar zemes vērtību no 250 līdz 1500 rbļ. iepriekšējā sapulcē no sava vidus ieceļ tik daudz balsstiesīgo locekļu, lai no viņu zemes īpašuma vērtības sanāk pilns noteiktais cenzs – 1500 rbļ.

Īpašnieki, kuru zemes gabals novērtēts zem 250 rbļ., tiek atbrīvoti no nodokļu maksājumiem, bet viņiem tāpēc nav arī balsstiesību.³⁴

Projektā bija noteikts, ka apriņķa zemstē pirmajā kūrijā – muižnieki un trešajā kūrijā – zemnieki iebalso vienādu deputātu skaitu, bet otrajā kūrijā izvirzīto deputātu skaits ir atkarīgs no nomaksāto nodokļu lieluma.³⁵ Latviešu un igauņu deputāti uzstājās pret šiem zemstes pašvaldības reformas pantiem gan guberņu pašvaldības apakškomisijā, gan guberņu provinciālpadomē, gan arī visbeidzot pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē.

Vidzemes guberņas provinciālpadomes pašvaldības apakškomisijas dalībnieks latviešu deputāts no Rīgas pilsētas F. Grosvalds motīvēti, līdzīgi kā to bija darījis apakškomisijā, uzstājās pret baltvāciešu zemstes pašvaldības reformu projektā noteikto vēlētajū iedalīšanu trijās kūrijās. F. Grosvalds norādīja, ka muižnieku zemes nodokļu maksātāju skaits pēc muižu daudzuma ir tikai 729, bet visu pārējo nodokļu maksātāju ir ap 41 000.³⁶ F. Grosvalda priekšlikums, kuru viņš iesniedza jau apakškomisijā, bija zemstu pašvaldības vēlētajū sadalīt divās daļās: muižnieku kūrijā un visu pārējo vēlētajū kūrijā. Pie tam muižniekiem atvēlēt 1/3 no visu vēlētajū vietām, bet otrajai kūrijai – 2/3.³⁷ Viņa ierosinājums jau guberņas provinciālpadomes projekta pirmajā lasījumā atdūrās pret muižniecības “stiprāko pretestību”. Muižnieku iesniegto projektu aizstāvēja landrāts barons Ā. Pilars fon Pilhaus, landrāts fon Zīverss, Vidzemes muižniecības landmaršals barons F. Meiendorfs, landrāts barons H. Tīzenhauzens un Rīgas domes deputāts zvērināts advokāts E. Morics.³⁸ Barons H. Tīzenhauzens F. Grosvalda priekšlikumu nosauca par pārāk demokrātisku. Norādīja, ka šīnī brīdī ir jābaidās no radikāli demokrātiskām reformām, jo tādā gadījumā sociālisms ņems virsroku un izpostīs visu to, ko līdzšinējā zemes pašvaldības pārstāve muižniecība

ir radījusi: nepieciešama pakāpeniska pāreja no vienas pārvaldības formas uz citu.³⁹

Muižniekus vēl vairāk satrauca Veravas (Veru) igauņu deputāta zvērināta advokāta palīga Leo ierosinājums: atļaut piedalīties zemstes pašvaldības vēlēšanās visiem nodokļu maksātājiem, bez šķiru un kārtu atšķirības, viņus neiedalot nekādās kūrījās.⁴⁰ Igauņu deputāts uzskatīja, ka viņš pievienojas “vienīgi personīgai vēlēšanas tiesībai un ne kolektīvai, kā to noteica muižniecības projekts”.⁴¹

Landrāts barons Ā. Pilars fon Pilhaus savā runā, pamatojot baltvācu nostāju, asi vērsās gan pret F. Grosvalda, gan igauņu deputāta Leo ierosinājumiem, nezin kāpēc sacīdams, ka muižniekiem kopā ar mežiem iznākot līdzīga zemes platība kā zemniekiem. Cēsu, Valmieras, Valkas, Veru un Vilandes pilsētu deputāts latvietis K. Kreišmans norādīja, ka šāds arguments vēl maz pierāda muižnieku tiesības uz lielāku deputātu skaitu, salīdzinot ar citām nodokļu maksātāju šķirām.⁴² Abus latviešu un igauņu deputātu ieteikumus baltvācieši novērtēja par pārāk demokrātiskiem: Baltijas provincei vajadzīga konservatīva pašvaldība.⁴³

Pirmajā projekta lasījumā baltvāciešu nostāju raksturojošu runu teica Rīgas pilsētas domes loceklis Baltijas ģenerālgubernatora padomes deputāts zvērināts advokāts E. Morics. Viņš centās pierādīt, ka latviešu un igauņu zemnieku masas vēl nav tik izglītotas, lai spētu pārvaldīt guberņas saimniecību. Līdz šim to nesavtīgi ir vadījuši muižnieki, “pielikdami klāt visu savu spēku, spējas un netaupīdami ne līdzekļus, ne savu laiku”. Tā nav muižniecības vaina, ka citas nodokļu maksātāju šķiras līdz šim nav ņēmušas dalību zemes pārvaldīšanā.⁴⁴ Zemnieku deputāti E. Morica apgalvojumu, ka zemnieki nav pietiekami sagatavoti, lai piedalītos zemes pārvaldībā, viennozīmīgi uztvēra negatīvi. Igauņu zemnieku deputāts A. Loricis šo arī agrāk tik izplatīto baltvāciešu apgalvojumu centās atspēkot plašā runā.

Arī otrajā lasījumā debates par dalību zemstes pašvaldības pārvaldē turpinājās. Landmaršals barons F. Meiendorfs runāja par muižniecību kā kultūras spēku, kas ir pārāks par vietējām tautas masām. Tieši tāpēc muižniecībai ir tiesības prasīt zemes pašvaldībai tādu pārstāvniecību, kādu to paredz apspriežamais landtāgos apstiprinātais zemstes pašvaldības projekts.⁴⁵ Landrāta fon Zīvers

muižnieku projekta aizsardzība balstījās uz visiem deputātiem saprotamu skaidrojumu: ja pielietos divu kūriju vēlēšanu sistēmu, muižniekus varēs izstumt no zemstes pašvaldības. Taču tādā veidā nevar panākt iedzīvotāju nomierināšanu, bet gan pretējo. Muižnieki vienmēr ir ievērojuši taisnības principus un tos grib realizēt dzīvē: “Ka taisni adv[vokāts] Grosvalds nācis ar šādu priekšlikumu, esot neizprotami, un, kaut gan cilvēks pēdējā laikā esot pieradināts ne par ko nebrīnīties, tomēr te gan esot ko brīnīties.”⁴⁶

F. Grosvalds, atbildot uz landrāta fon Zīversa uzbrukumiem, atzīmēja, ka tie ir šīs apspriedes necienīgi.⁴⁷ Viņš lūdza muižnieku runātājus tik daudz nerūpēties par nākotni, bet piemēroties vairāk tagadnes dzīves prasībām un piegriezt vairāk vērības citām kultūras valstīm, kur, iesaistot plašākas aprindas pašvaldībā, vienmēr ir tikai iegūts. F. Grosvalds uzsvēra, ka viņš nemaz nebrīnās, ka runātāji var par katru dzīvei piemērotu prasību tikai brīnīties, un lūdza kungus savās runās turēties pieklājības robežās.⁴⁸ Aizklātā balsošanā ar 31 balsi par un 17 balsim pret tika pieņemts muižnieku priekšlikums par triju kūriju pielietošanu zemstes pašvaldības vēlēšanās.

Arī turpmākie latviešu un igauņu deputātu priekšlikumi varēja tikt pieņemti vienīgi tad, ja tos atbalstīja pilsētu baltvācu deputāti. Bet tas varēja notikt tādā gadījumā, ja latviešu un igauņu pārstāvji uzstājās pret zemstes pašvaldības projekta punktiem, kas kaut kādā veidā nebija pieņemami arī baltvācu pilsētu pārstāvjiem. Tāds rets gadījums bija, kad F. Grosvalds, līdzīgi kā to bija darījis jau pašvaldības apakškomisijā, uzstājās pret muižnieku projekta normu, ka par zemstes pašvaldības priekšsēdētāju var būt tikai guberņas muižnieku landmaršals. F. Grosvalda priekšlikums – zemstes pašvaldības priekšsēdētāju ievēl zemstes sapulcē.⁴⁹ Šāds muižnieku projekta formulējums vērsās arī pret pilsētas vācu buržuāzijas pārstāvja tiesībām ieņemt zemstes pašvaldības priekšsēdētāja posteni, tāpēc pilsētas deputāti šoreiz savus tautas brāļus nevarēja atbalstīt. Citos gadījumos muižnieku un pilsētu vācu pārstāvji tīri draudzīgi izmantoja savu vairākumu pret sev nevēlamiem zemnieku deputātu priekšlikumiem. Galarezultātā vācu muižnieku sastādītais zemstes pašvaldības projekts ar balsu vairākumu Vidzemes guberņas provinciālpadomē tika pieņemts.⁵⁰

Sākoties Kurzemes guberņas provinciālpadomes sēdēm, zemnieku deputāts J. Goldmanis, kuru atbalstīja citi zemnieku deputāti, izteica priekšlikumu, ka par apspriežamajiem jautājumiem nepieciešams balsot atklāti. Pēc atklāta balsojuma valdībai būs vieglāk par reformu jautājumiem uzzināt zemnieku domas: balsojot aizklāti, tās neparādās.⁵¹ Baltvācu deputātiem šāds priekšlikums nebija pieņemams.

Zemnieku deputāti prasīja viņiem atļaut pie sagatavotā guberņas provinciālpadomes zemstes pašvaldības projekta vajadzības gadījumā pievienot savas "īpašās domas", kurās tiks norādītas "ne vairākuma un mazākuma domas, bet, īsti sakot, tautas domas".⁵² Latviešu deputāti izteica arī savu neapmierinātību ar apspriedes darba organizētību. K. Burkevics lūdza sēdi uz vienu dienu atlikt, jo zemnieku deputāti tikai sēdes laikā bija saņēmuši reformu projekta iespēstā teksta variantu un ar to vēl nebija iepazinušies. Šo lūgumu atbalstīja deputāti T. Kelmers un A. Lasmans. J. Rupais ierosināja projekta divreizēju lasīšanu, jo citāda kārtība nav pieļaujama, it sevišķi, ja projekts nav pazīstams. Gubernators bija pret šādu ierosinājumu, jo apakškomisijā šis projekts jau ticis apspriests. J. Rupais gubernatora uzskatam nepiekrita, sakot, ka deputāti, kas darbojušies atsevišķās apakškomisijās, ar citu komisiju darbu nav iepazinušies.⁵³ Iespējams, šo zemnieku deputātu iebildumu dēļ projekts tomēr, līdzīgi kā Vidzemes guberņas provinciālpadomes sēdēs, tika apspriests divos lasījumos.

Kurzemes provinciālpadomei apspriešanai nodotajā muižnieku landtāgā apstiprinātajā zemstes pašvaldības reformas projektā bija rets pants, par kuru apspriedes gaitā latviešu deputāti neizteiktu savas piezīmes un ierosinājumus. Tika iesniegta rinda "īpašo domu", kuru sagatavošanā visaktīvākie bija K. Burkevics un P. Juraševskis. Visus iebildumus šeit nevarēsim minēt, bet tikai autoram šķietami svarīgākos, kas atsedza latviešu deputātu uzskatus par zemstes pašvaldību.

Apspriežot Kurzemes zemstes pašvaldības projektu, zemnieku deputāti diskusiju uzsāka par valodas lietošanas tiesībām pašvaldības darbā. Pašvaldības apakškomisija ar balsu vairākumu bija nolēmusi, ka zemstes pašvaldības pašas nolems, kādā valodā rakstīt

apspriežu protokolus. Pret šādu apakškomisijas lēmumu iebilda Jelgavas pilsētas galva G. Šmits un barons Hamilkars fon Felkerzāms. Viņi aizstāvēja zemstes pašvaldībā krievu valodas lietošanas tiesības.⁵⁴ Šim ierosinājumam pretojās K. Burkevics, P. Juraševskis, J. Goldmanis un citi zemnieku deputāti, izņemot divus no Ilūkstes apriņķa – baltkrievu J. Gricanu, krievu tautības deputātu D. Pankinu un latvieti J. Rupo.⁵⁵ Kāpēc latviešu deputāts J. Rupais šādā veidā izdalījās no pārējiem latviešiem? Viņa motivācija bija: ja zemstes pašvaldības protokolus rakstīs vietējās valodās, valdības pārstāvji ar to saturu nevarēs iepazīties. Iespējams, J. Rupais uzskatīja, ka baltvācieši zemstēs ieņems vadošo lomu un varēs pieņemt joprojām sev labvēlīgus lēmumus, kas būs virzīti pret latviešu interesēm, un par šiem baltvācu muižnieku centieniem nevarēs uzzināt un viņus aizstāvēt valsts krievu ierēdņi. Jāatzīmē gan, ka arī muižnieku starpā šajā jautājumā nebija vienprātības: baroni H. fon der Osten-Zakens no Dundagas un barons Arturs fon Drahenfelds bija par vietējo valodu lietošanu zemstē.⁵⁶

Balsošanā lielu pārsvaru saņēma barona H. fon Felkerzāma un G. Šmita priekšlikums par krievu valodas lietošanu (19 balsis par un 28 pret).⁵⁷ Pieņemtā lēmuma būtība, iespējams, bija šāda: vācu muižnieki vadījās pēc praktiska apsvēruma – ja zemstes pašvaldībā rakstu valoda Kurzemes guberņā nebūs krievu, tad sakarā ar iedzīvotāju vienveidīgo sastāvu par tādu te kļūs latviešu valoda. Vācieši parasti pārvaldīja gan latviešu, gan krievu valodu, bet pieļaut latviešu valodā kārtot zemstes pašvaldības dokumentāciju viņi uzskatīja sev par pazemojumu, daudz lielāku nekā lietot krievu valodu. Tāds jautājums baltvācu deputātiem nebija aktuāls Vidzemes guberņā, kur iedzīvotāju lielākais vairums bija latvieši un igauņi. Ja tur zemstes darbā nelietotu krievu valodu, tad praktiski par valdošo kļūtu vācu valoda.

Izskatot jautājumus par esošo pārvaldes institūciju izmaiņām sakarā ar jauno pašvaldības orgānu ieviešanu Kurzemes guberņā, tika apspriestas K. Burkevica un P. Juraševska izteiktās “īpašās domas” par zemnieku komisāru posteņa un guberņas zemnieku lietu komisijas likvidēšanu.⁵⁸ Taču šis priekšlikums zemstes pašvaldības projektā netika ienests.

Apspriežot zemstes pašvaldības darbības kompetenci, debates izraisīja Jelgavas pilsētas galvas G. Šmita un barona Hamilkara fon Felkerzāma uzskats, ka zemstei nav tiesību iejaukties baznīcas, kārtu un sabiedrisku orgānu darbībā.⁵⁹ Baltvācieši gribēja zemstes pašvaldībai dot tikai saimnieciskās darbības tiesības, cerot, ka politiskos jautājumus varbūt izdosies paturēt savās rokās.

Asas pārrunas notika par projekta normu, kurā runa bija par apriņķa zemstes pašvaldības sapulces priekšsēdētāja amatu. Pēc muižnieku projekta par apriņķa zemstes sapulces priekšsēdētāju varēja būt tikai muižniecības apriņķa maršals. Līdzīgi kā Vidzemes guberņas provinciālpodomē, kur pret šo prasību nostājās F. Grosvalds, Kurzemē to darīja J. Goldmanis, K. Burkevics, T. Kelmers un vēl citi zemnieku deputāti.⁶⁰ K. Burkevics šinī sakarā izteica pārliecību, ka valdība negrib, lai viena nacionalitāte apspiež otru: muižniecības vadītājs ir vienas nacionalitātes pārstāvis, un tāpēc viņš nevar atrasties ārpus nacionālās cīņas. K. Burkevica izteiktajai domai pievienojās P. Juraševskis, F. Reķis un pat Liepājas pilsētas pārstāvis E. Štrauss.⁶¹

Šo muižnieku zemstes pašvaldības projekta normu enerģiski aizstāvēja barons Anatolijs fon der Brinkens, balstīdamies uz paša apgalvojumu, ka muižniecībai tautā ir uzticība un, ja kaut kur arī parādās neuzticība, tad to mākslīgi ir radījusi aģitācija. Pēc viņa ieskatiem, salīdzinājumā ar citiem Baltijas guberņu iedzīvotājiem muižniekiem ir augsts kultūras līmenis. Deputāts J. Rupais, iebilstot baronam, norādīja: ja pastāvošajos apstākļos nebūtu šādas augšnes neuzticībai muižniekiem, tad tikai ar aģitāciju vien to nebūtu iespējams radīt. J. Gricans šajā diskusijā piebilda: ja muižniecības landmaršali zemstes sapulcēs uzstāsies par citu kārtu vadītājiem un aizbildņiem, tad, bez šaubām, viņi iedzīvotājos panāks tikai nedraudzīgu attieksmi. A. Minders, J. Rupais un P. Juraševskis izteica savu pārliecību, ka vienai kārtai pašvaldībā nevar būt priekšrocību par pārējām. Ja muižniecības vadītājiem tiešām būs iedzīvotāju uzticība, tad arī viņus ievēlēs par zemstes pašvaldības sapulces vadītājiem: "Ja sapulcei uzspiedīs priekšsēdētāju, tad tas ne tikai nedarbosies provinces nomierināšanai, bet pretēji, vēl vairāk saasinās savstarpējās attiecības."⁶²

Pret šo muižnieku prasību nostājās arī viņu tautas brāļi Liepājas pilsētas deputāti A. Blumbergs un E. Štrauss. Balsojot ar 25 balsīm pret 23, muižnieku projektā iestrādātā norma tika noraidīta.⁶³

Diskusijas izcēlās, apspriežot projekta pantu, kurš noteica, ka visas pilsētas, kurās dzīvo mazāk par 20 000 iedzīvotāju, ir pievienojamas apriņķa zemstes pašvaldības sapulcei. Vadoties pēc šī nosacījuma, no daudzajām Kurzemes guberņas pilsētām patstāvīgi būtu ļauts saimniekot vienīgi Jelgavai (35 000 iedzīvotāju) un Liepājai (64 000 iedzīvotāju).⁶⁴ Pārējās Kurzemes guberņas pilsētas varētu apriņķa zemstes pašvaldības sapulcē ievēlēt no katriem 10 000 iedzīvotājiem vienu deputātu. Latviešu zemnieku deputāts P. Juraševskis pie šī panta pievienoja savas "sevišķas domas" – katriem 5000 pilsētas iedzīvotājiem uz apriņķa zemsti jādod viena deputāta vieta.⁶⁵ Deputāti K. Burkevics un J. Rupais, uzstājoties ar plašām runām, norādīja, ka vairums Kurzemes pilsētu nesasniedz paredzēto 10 000 iedzīvotāju skaitu un ka šāda augsta iedzīvotāju cenza noteikšana pilsētām nedos nekādu pozitīvu attīstības rezultātu, jo daudzi inteliģenti un pārtikuši cilvēki tiks izslēgti no darbības zemstes pašvaldībā.

Pret šo latviešu priekšlikumu ar stingru protestu uzstājās gan muižnieki, gan arī Jelgavas pilsētas vecākais G. Šmits. Turklāt pēdējais atļāvās izteikties atklāti, kāpēc nepieciešams šāds nosacījums: viņš bīstoties par to, ka, ja no pilsētu 5000 iedzīvotājiem apriņķa zemstes pašvaldībā vēlēs vienu deputātu, tad zemstē var nonākt pārāk daudz latviešu.⁶⁶ Barons Nikolajs Manteifels no Dzērves muižas atkārtoja jau sen dzirdēto baltvāciešu atzinumu, ka tauta vēl nav sagatavota, lai tai dotu plašas tiesības. Barons A. fon der Brinkens atzina, ka zemnieku deputātu izvirzītās prasības ir stipri pārspīlētas, jo tauta vēl neuzticas saviem vadoņiem tik daudz kā muižniekiem.

Pret šo spriedumu par tautas uzticību muižniekiem gan iebilda ne tikai latviešu deputāti, bet pat Ventspils pilsētas deputāts Pāvels Šulcs.⁶⁷ J. Rupais, analizējot šo baltvāciešu standartiebildumu, pārliecinoši paskaidroja, ka notiekošie nemieri un pieprasītās reformas nav nekāds āģitācija darbs, bet tie ir izauguši no esošajiem dzīves apstākļiem.⁶⁸ Nākamajā dienā, balsojot par zemnieku deputātu priekšlikumu, ka no 5000 pilsētas iedzīvotājiem jāļauj vēlēt zemstes

pašvaldībā vienu delegātu, balsojums bija par labu baltvāciešiem: 22 balsis par un 26 balsis pret.⁶⁹ Balsojumu noteica baltvāciešu bailes no latviešu pārstāvjiem, kas, nākot no pilsētām, iegūs varu zemstes pašvaldībā.

Starp muižnieku un zemnieku deputātiem debātes norisa par zemstes pašvaldības reformas projekta pantiem, kas noteica triju vēlēšanu kūrīju kārtību un vēlētajū vietu skaitu. No zemnieku delegātu puses tajās aktīvi piedalījās K. Burkevics, P. Juraševskis, A. Minders un J. Rupais. Kurzemes latviešu zemnieku deputāti neizvirzija līdzīgu priekšlikumu kā Vidzemes guberņas latviešu deputāti, ka zemstes pašvaldības vēlētajus nepieciešams sadalīt tikai divās kūrījās: muižnieku un visu pārējo balsstiesīgo. Toties K. Burkevics un A. Minders prasīja, lai otrajā un trešajā kūrījā noteiktu tiešas vēlēšanas, līdzīgi kā tās bija paredzētas pirmajā kūrījā.⁷⁰ K. Burkevics un P. Juraševskis izteica uzskatu, ka zemstes pašvaldības kases maksājumos vajag piesaistīt visus iedzīvotājus. Sakarā ar to visi saņemtu zemstes pašvaldības vēlēšanu tiesības. Taču muižnieku puse to neatbalstīja.⁷¹

Jautājumā par lauku skolām K. Burkevics un P. Juraševskis izteica priekšlikumu, ka lauku tautas skolas pilnīgi jānodod zemstes pašvaldības vadībā, jo pagasti nebūs spējīgi segt skolu izdevumus.⁷²

Zemnieku deputātu ierosinājumi un iebildumi par šiem jautājumiem panākumus nedeķa. Kā teikts oficiālos provinciālpodomēs dokumentos, "pilnīga saskaņa ar citām komisijas grupām netika sasniegta".⁷³ Tanī pašā laikā vairāki baltvācieši (barons Nikolajs Manteifels no Dzērves muižas, barons Rūdofls Engelhards-Alt Borns, barons Pāvels fon Manteifels no Dzērves muižas, barons Pāvels fon Bistrams, barons A. fon der Brinkens un G. Šmits) ierosināja zemniekiem dot vēl mazāk deputātu vietu, nekā to paredzēja landtāga apstiprinātais projekts, noteikt pirmajai kūrījai, tas ir, muižniekiem, tik daudz deputātu vietu kā otrajai un trešajai kūrījai kopā. Motivācija sekojoša: 1905. gada revolūcijā starp zemniekiem notikusi pretvalstiska revolucionāra, sociāldemokrātiska kustība.⁷⁴ Šis priekšlikums gan balsojumā neguva pārsvaru, bet, kā vēlāk būs redzams, lielai muižnieku daļai palika aktuāls.

Apspriežot jautājumu par triju kūrīju deputātu skaitu, P. Juraševskis centās pierādīt, ka Kurzemes guberņā zemnieki pārvalda līdzīgu

zemes daudzumu kā muižnieki. Laukos ir liels bezzemnieku skaits un viņi tagad maksā nodevas skolām, slimnīcām un citām iestādēm, kuras pāries zemstes pašvaldības rīcībā, un tāpēc būtu taisnīgi, ja arī bezzemniekiem tiktu dotas līdzīgas tiesības ar citām šķirām. P. Juraševskis secināja, ka šinī jautājumā zemniekiem un muižniekiem ir nesaskaņas par to, ka zemnieki grib savienot pagastu ar apriņķa un guberņas zemstes pašvaldību vienā veselā pārvaldes orgānā, bet muižnieki vēlas noteikt atsevišķi divas pašvaldības: zemstes un pagasta. Zemstes pašvaldības izveides gadījumā vajadzēs arī bezzemniekus iesaistīt maksājumu ievākšanā un zemniekus iekļaut zemes pārvaldē. Šo domu atbalstīja K. Burkevics un J. Gricans. Pēdējais norādīja, ka nekāda nemieru izbeigšana netiks sasniegta, ja bezzemniekus nepielaidīs zemstes pašvaldībā.⁷⁵

Muižnieku projektā bija noteikts, ka balsstiesības ir dodamas personām, kas sasniegušas 25 gadu vecumu. K. Burkevica un P. Juraševska šinī sakarībā iesniegtās “īpašās domas” noteica, ka aktīvas balsstiesības jādod 21 gadu vecām personām, bet pasīvas no 25 gadiem.⁷⁶ Zemnieku priekšlikuma būtība – pēc iespējas zemstes pašvaldībā nostiprināt savas pozīcijas. Attiecībā uz apriņķa zemstes pašvaldības sapulces pienākumiem deputāti F. Reķis un J. Kaltenieks izteica priekšlikumu, ka rūpes par trūkumcietējiem ir jānodrošina ar zemstes pašvaldības līdzekļiem: pagasta sabiedrība nav spējīga segt šādus izdevumus, kuri turklāt tiek izdalīti ļoti nevienmērīgi. P. Juraševskis atbalstīja izteikto domu, norādot, ka atsevišķi pagasta sabiedrībām nav pa spēkam uzturēt nespējnieku patversmes, bet tieši tāpēc nepieciešams šo palīdzību koncentrēt zemstes pašvaldībā. Viņš un citi zemnieku deputāti norādīja, ka zemstes pašvaldības pārziņā jānodod ne tikai tautas skolas, bet arī citas vispārīzglītojošās iestādes. K. Burkevics zemnieku deputātu vārdā ierosināja, lai zemstes pašvaldības valdei būtu koleģiālas iestādes raksturs.⁷⁷

Nopietnas uzskatu atšķirības parādījās par formulējumu, kas ir guberņas zemstes pašvaldība. Muižnieku projektā definīcijas redakcija bija nenoteikta: “Guberņas zemste ir sabiedrība, kuras mērķis ir ņemt pašpārvaldībā savas kompetences darīšanas; guberņas zemstei ir juridiskas personas tiesības.” Kā teikts presē, tad šī panta apspriešana izsauca “aukainas debātes”.⁷⁸ K. Burkevics un P. Juraševskis

iesniedza savas "īpašās domas" ar ierosinājumu šajā pantā ieslēgt frāzi: "Gubernas zemstes sapulce pārstāv gubernas iedzīvotājus..." P. Juraševskis uzskatīja, ka jābūt kādai iestādei, kas pārstāv visus iedzīvotājus. Tagad gubernas iedzīvotājus pārstāv landtāgs, taču, tā kā tas pārstāv tikai vienas kārtas intereses un tā kā tagad visas kārtas ir pielīdzinātas tiesībās, nepieciešams, lai landtāga funkcijas tiktu nodotas gubernas zemstes pašvaldības sapulcei, kuras sastāvā ieiet visas kārtas.⁷⁹

Šī izvirzītā prasība ļoti uztrauca baltvāciešu pārstāvjus. Barons Hamilkars fon Felkerzāms paziņoja, ka gubernas zemstes sapulce nevar pārstāvēt visus gubernas iedzīvotājus, jo zemstes pašvaldības uzdevums ir apspriest gubernas nepieciešamās saimnieciskās vajadzības un zemstes darbībai nevajag piešķirt politisku raksturu. Iespējams, te tomēr izskanēja slēpta cerība, ka, neskatoties uz zemstes pašvaldības izveidošanu, landtāgu izdosies saglabāt un tas arī nodarbosies ar gubernas politisko jautājumu izlemšanu. Savukārt G. Šmits izrādīja savu neizpratni, kur gan P. Juraševskim ir radusies doma, ka landtāgs pārstāv gubernu: vietējo likumu krājumā par to nav nekādas norādes. Barons Makss fon der Rops, liekot lietā demagoģiju, gāja vēl tālāk, sakot, ja tiks pieņemts P. Juraševska priekšlikums, tas būs pirmais ceļš uz autonomiju. Viņš, būdams visplašākās pašvaldības piekritējs, tomēr pašā kategoriskajā veidā aizstāv vienīgi nedalāmo Krieviju.⁸⁰

Baltvācu muižnieki bija iegaumējuši, ka Krievijas valsts administrācijā vislielāko neapmierinātību izsauca jebkurš mēģinājums apdraudēt impērijas nedalāmību. Lai panāktu militāru izrēķināšanos ar latviešu revolucionāriem, muižnieki izplatīja nepamatotas ziņas par revolucionāru centieniem nodibināt savu republiku, izvēlēt prezidentu un izlaist savu naudu. Barona Maksa fon der Ropa norāde par virzīšanos uz autonomiju arī pieder pie minētā muižnieku cīņas arsenāla. Šoreiz gan notika vēršanās pret latviešu deputātiem, kuri nemaz nebija revolūcijas atbalstītāji. Taču, ja tie nepieņēma muižnieku projekta prasības, tos nebija nekāds grēks apvainot arī pretvalstiskos nodomos.

Deputāts J. Rupais norādīja, ka zemes pārstāvība uz priekšu nevar piederēt tagadējam landtāgam, kurš vienmēr ir uzstājies visas

latviešu tautas vārdā, bet zemi dabīgi ir jāpārstāv nākošajai guberņas zemstes pašvaldības sapulcei. Par kaut kādu atdalīšanos no Krievijas nevar būt ne runas. Labi būtu, ja zemes reprezentācija tiktu dota guberņas zemstes pašvaldībai. J. Rupā runu pārtrauca gubernators, norādot, ka par zemes reprezentāciju nevar būt ne runas un tāda nav arī vajadzīga. P. Juraševskis un J. Gricans pabalstīja J. Rupā secinājumu, ka “bez zemes aizstāvības taču nevarot būt”, un atsaucās uz pilsētas dzīves piemēriem, ka pilsētas reprezentē pilsētas galvas, guberņu gubernators utt.⁸¹ Nākamajā dienā, iekams provinciālpadomes locekļi uzsāka paredzēto jautājumu apspriešanu, K. Burkevics lūdza vārdu un garā runā noraidīja iepriekšējā dienā izskanējušās vācu muižnieku insinuācijas pret latviešu deputātiem un lūdza gubernatoru ierakstīt protokolā, ka viņš visu latviešu deputātu vārdā paziņo, ka latvieši nebūt nav separātisti un tādi nekad nav bijuši, bet vēlas kā līdz šim dzīvot nedalāmā Krievijā un atrasties tās apsardzībā. Par šo pašu jautājumu gribēja izteikties vēl citi latviešu zemnieku deputāti, taču gubernators debates slēdza, tomēr atļaujot vēl uzstāties baronam N. Manteifelam no Dzērves muižas. Muižnieks izteica pārmetumu latviešu deputātiem, ka viņi uzdrošinājušies runāt par muižnieku landtāgu.⁸²

Kurzemes guberņas provinciālpadomes deputāts no Ilūkstes apriņķa J. Gricans, pēc tautības nebūdams latvietis, uzrakstīja Kurzemes pašvaldības apakškomisijas priekšniekam sūdzību par barona M. fon der Ropa izturēšanos apspriedes laikā: “... barons M. fon der Ropps pavisam asi, priekš manis apvainojoši, pārmeta zemnieku pārstāvjiem separātismu, revolucionāros centienus, vēlmi izveidot savu parlamentu, savu autonomiju, atdalīšanos no valsts ...”⁸³

Latviešu deputāti līdzīgi kā pašvaldības reformas sagatavošanas apakškomisijā nostājās pret muižnieku projektā izteikto formulējumu, ka guberņas zemstes pašvaldības sapulci vada muižniecības pārstāvis. K. Burkevics un P. Juraševskis pret šo normu iesniedza savas “īpašās domas”.⁸⁴

Tāpat zemnieku deputāti uzstājās pret baltvāciešu projektā ielikto normu, ka par zemstes pašvaldības domes priekšsēdētāju jābūt muižniecības pilnvarotajam. Zemnieku deputātu viennozīmīga nostāja – priekšsēdētāju jāievēlē no zemstes locekļu vidus.

Zemnieku deputātu priekšlikumu atbalstīja arī Liepājas pilsētas baltvācu deputāts A. Blumbergs. Balsošanas rezultāts šāds: 25 balsis par zemnieku priekšlikumu, bet 23 balsis par to, ka zemstes pašvaldības domes priekšsēdētājam jābūt muižniecības pārstāvim.⁸⁵ 20. decembrī Kurzemes guberņas provinciālpadome beidza apspriest landtāga iesniegto zemstes pašvaldības reformu projektu.

Preses izdevumi atzīmēja, ka saimnieka lomu šajās provinciālpodomju apspriedēs spēlēja vācu muižniecība un tās tonis bija komandējošs. Muižnieki zemnieku deputātus pamācīja, izteica pārmetumus un zemnieku uzstāšanās noklausījās tikai formas pēc.⁸⁶ Vietējie krievu žurnālisti, rakstot par Vidzemes guberņas provinciālpodomē apspriežamo zemstes pašvaldības projektu, nonāca pie secinājuma, ka “viss tas jau ir figurējis daudzas reizes, 50-tie, 60-tie un 70-tie gadi ir devuši spilgtus piemērus par to, kā balti [baltvācu muižnieki. – J. B.] māk apsteigt nākamās viengabalainās reformas ar pus- vai ceturtdaļas reformām vai arī ievestās sakropļot, pārveidojot pēc viņu vēlēšanās līdz tādai pakāpei, ka no tām paliek tikai nožēlojamas skrandas. Viss tas notiek smalki, politiski un praktiski, un, ja arī Pēterburgas vadošie ierēdņi skatās ar brīdinājumu vai aizrādījumu, tad viņiem visiem liekas, ka neviens nav spējīgs tik karsti rūpēties par tautas labumu kā tieši mūsu cienījamie Baltijas juridisko un ekonomisko zinātņu kandidāti un doktori.”⁸⁷

Guberņu provinciālpodomēs zemstes pašvaldības problēmu apspriežu gaita skaidri parādīja, ka latviešu zemnieku, latviešu pilsētu deputātu un baltvācu muižnieku uzskati par Baltijas provinces zemstes pašvaldības reformas kardināliem jautājumiem bija nesamierināmi pretnostatīti. Debates sniedza nešaubīgu pārliecību, ka šos pretējos uzskatus neizdosies samierināt arī pēdējā instancē – pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē. Latviešu zemnieku un pilsētu deputātiem bija izveidojies skaidrs lēmums – zemstes pašvaldībā latviešiem jāpanāk vienlīdzīgas tiesības ar baltvācu muižniekiem.

Reformu projektu apspriešanas pēdējais posms pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē kavējās sakarā ar neskaidro, nenostabilizējušos Valsts domes vietu Krievijas impērijas pārvaldes politiskajā sistēmā. Līdz ar to nesteidzīgi norisa guberņu provinciālpodomju

sagatavotā reformu materiāla nosūtīšana uz padomi un tā apkopošana. Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes darba uzsākšanu sabiedrība gaidīja jau 1907. gada martā, taču pirmā sēde notika 1907. gada 16. jūlijā.⁸⁸ Padomes darbs aktivizējās tikai pēc II Valsts domes atļaušanas. Presē sastopama informācija, ka “pienācīgās aprindās” pastāvējusi pārliecība, ka nav interese sasaukt padomi, jo II Valsts dome padomes reformu projektus tāpat “būtu iemetusi papīra kurvī”.⁸⁹ Šī atsauksme liecina, ka vairāki vietējās administrācijas un muižniecības pārstāvji atzina, ka II Valsts domes sastāvs un tās darbība bija pārāk revolucionāra, lai pieņemtu šādi sagatavotos Baltijas guberņu reformu projektus.

Labēji noskaņoto latviešu grupa, kas pulcējās ap “Rīgas Avīzi”, uzskatīja, ka latviešiem valstī ir jāatgūst bijusī labā politiskā slava. Viņi bija pārliecināti, ka latviešiem vēl jāvingrinās pašvaldības vadīšanā. Ņemot to visu vērā, latviešu Baltijas ģenerālgubernatora padomes deputātiem ir jāpieņem baltvācu muižnieku sastādītais zemstes pašvaldības projekts: “Lielais morālais spēriens, kādu latviešu lieta dabūjuse caur revolucionāro kustību un pa daļai caur radikālām vaj pat revolucionārām vēlēšanām mūsu piekrastē, izslēdz katru varbūtību panākt agrāk cerēto pārsvaru un atņemt viņiem arī šai brīdī morālistisku tiesību uz tādu pārsvaru,” un brīdināja latviešu un igauņu padomes deputātus “pārāk neturēties pie gudrības, kas māca, ka vairāk jāuzprasa, lai kādu mazāku daļu panāktu”.⁹⁰

Vidzemes guberņas provinciālpadomes pieņemtais zemstes pašvaldības reformas projekts tika atzīts par pašu labāk sagatavoto⁹¹ un tāpēc likts par pamatu dokumentam, kurš vēlāk tika iesniegts apspriešanai pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē.

1907. gada 16.–20. jūlijā notika pēdējās instances – pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes sēdes, kurās apsprieda zemstes pašvaldības projektu divos lasījumos. Padomi vadīja Baltijas pagaidu ģenerālgubernators barons A. Mellers-Zakomeļskis. Zemstes pašvaldības jautājuma apspriešana īstenībā aprobežojās ar iepriekš sagatavotā materiālu apkopojuma, kas bija gājis cauri guberņu pašvaldības reformu sagatavošanas apakškomisijām un guberņu provinciālpadomju apspriešanām, nolasišanu. Taču parādījās arī dažas jaunas nianšes.

Baltijas gubernu un Sāmsalas provinciālpadomes deputāti iepriekš bija vienojušies, ka apriņķa zemstes pašvaldības pirmā kūrija – muižnieki un trešā kūrija – zemnieki ieceļ vienādu pārstāvju skaitu, bet otrā kūrija izvirza deputātu skaitu atkarībā no nomak-sātajiem zemes nodokļiem, taču ar noteikumu, lai to skaits nebūtu lielāks par 1/3 un ne mazāks par diviem deputātiem no visiem apriņķa zemstes pašvaldības locekļiem.⁹²

Atcerēsimies, ka pret šādiem zemstes pašvaldības vēlēšanu no-teikumiem, kas muižniekiem jau bija ļoti izdevīgi un nodrošināja skaitlisko pārsvaru pār zemnieku deputātiem, Kurzemes gubernas provinciālpadomē uzstājās muižnieku grupa, kas gan balsošanā pārsvaru neguva. Tagad – 1907. gada jūlijā revolūcija bija pilnībā apspiesta un ar tādu pašu priekšlikumu pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē nāca Igaunijas gubernas muižniecības deputāti. Muižniecības vadītājs landmaršals barons E. Dellinghauzens prasīja, lai pirmā kūrija un otrā kūrija no visām zemstes pašvaldības depu-tātu vietām saņem 2/3, bet trešā kūrija, tas ir, mazie zemes īpaš-nieki – zemnieki, tikai 1/3.⁹³ Šāda priekšlikuma īstenošana izdarītu būtiskas izmaiņas zemstes pašvaldības projekta pantā, kurš līdz šim bija reformas projekta kodols. Minētā priekšlikuma būtība bija vēl ievērojami vairāk mazināt zemstes pašvaldībā zemnieku deputātu lomu. Barona priekšlikumam padomē atbalstītāju netrūka: tas bija gan Vidzemes landrāts barons Ā. Pilars fon Pilhaus, gan Kurzemes barons A. fon der Brinkens u.c.⁹⁴ Muižnieku motivācija sekojoša – Baltijas zemnieki revolūcijas laikā ir parādījuši, ka zemes pārvaldī-šanai viņi nav gatavi: zemnieki revolūcijā izrādījušies par vājiem, lai pret to cīnītos. Arī gubernu provinciālpadomēs zemnieku pārstāvji ir uzstājušies ar tik “bezmērīgām prasībām”, ka muižniekiem savi iepriekšējie uzskati par zemnieku pārstāvību zemstes pašvaldībā bijuši jāgroza. Tāpat tika norādīts uz zemnieku izturēšanos Valsts domes vēlēšanās. Zemnieki ir cīnījušies par muižnieku izslēgšanu no deputātu skaita un pierādījuši, ka viņi nespēj ievērot citu iedzīvotāju intereses.⁹⁵ Vietējā krievu prese šo landmaršala barona E. Delling-hauzena priekšlikumu un vācu muižnieku deputātu aktīvo atbalstu tam ir zīmīgi raksturojusi ar secinājumu, ka muižnieki tomēr neko nav mācījušies no “bēdīgajiem 1905. gada notikumiem”.⁹⁶

Presē sniegti aprēķini par zemstes triju kūrīju deputātu skaitu, piemēram, Rīgas apriņķī, ja vēlēšanas notiktu, vadoties pēc iepriekš 1906. gada otrajā pusē guberņu provinciālpadomēs pieņemtajiem zemstes pašvaldības projekta noteikumiem: no 30 deputātu kopskaita muižnieku kūrījā būtu 12 delegāti, zemnieku kūrījā – 12, bet tirgotāju un rūpnieku – seši. Ja apriņķa zemstes pašvaldības vēlēšanās īstenotu barona E. Dellinghauzena priekšlikumu, tad no 30 Rīgas apriņķa deputātiem muižnieki ievēlētu 16, zemnieki – 10, bet tirgotāji un rūpnieki – 4 deputātus.⁹⁷

Igaunijas muižniecības barona E. Dellinghauzena priekšlikums satrauca pat “Rīgas Avīzes” redaktoru F. Veinbergu, kuru ar padomdevēja tiesībām kā lietpratēju latviešu jautājumos “pēdējā stundā” bija uzaicinājis Baltijas pagaidu ģenerālgubernators.⁹⁸ F. Veinbergs norādīja, ka, pieņemot barona E. Dellinghauzena priekšlikumu, antagonisms starp baltvācu muižniekiem un sikajiem zemes īpašniekiem pieņemsies spēkā. F. Veinbergs ķērās pat pie demagoģijas, lai iebiedētu muižniekus tā nedarīt, sakot, ka var gadīties, ka centrālās valsts likumdošanas iestādes pārvērtīs šādu muižnieku projektu otrādi un noteiks, ka muižniecībai pienākas tikai 1/3 no deputātu skaita, bet 2/3 deputātu vietu tiks zemniekiem saimniekiem, pilsētniekiem, tirgoņiem un rūpniekiem – un tad muižnieki vispār paliks mazākumā.⁹⁹

Saprotams, ka ģenerālgubernatora padomes zemnieku deputāti uzstājās pret barona E. Dellinghauzena priekšlikumu. K. Burkevics norādīja, ka šāda priekšlikuma īstenošana tieši veicinās revolucionāro kustību, kura zemniekos vienmēr notiek, atsaucoties uz nodokļu nastas un tiesību nevienlīdzību starp muižniekiem un zemniekiem. Barona pusē šoreiz nenostājās arī daži pilsētu baltvācu deputāti: Rīgas pilsētas pārstāvis zvērināts advokāts E. Morics un Liepājas pilsētas pārstāvis Dreijersdorfs. Pilsētu vācu buržuāzijas pārstāvji nevēlējās, lai muižniecība tik neierobežoti zemstes pašvaldībā saglabātu savas tiesības.¹⁰⁰ Debates turpinājās, un tikai otrajā balsojumā ar 12 balsīm pret 10 landmaršala barona E. Dellinghauzena priekšlikums tomēr tika noraidīts.¹⁰¹

Vēl turpināja ieskanēties daži jau iepriekšējās instancēs izvirzītie priekšlikumi, kas bija noraidīti. Tā, piemēram, K. Burkevics atkal

ierosināja, ka zemniekam – zemes īpašniekam jādod aktīvās vēlēšanu tiesības no 21 gada vecuma, bet pasīvās vēlēšanu tiesības no 25 gadiem. Savu priekšlikumu viņš pamatoja ar to, ka līdzšinējais zemnieku zemes īpašuma likums par pilngadību atzīst 21 gada vecumu. Arī padomē šis priekšlikums tika noraidīts.¹⁰²

Beidzot pēc tik lielas rošīšanās pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padome 1907. gada 20. jūlija sēdē pieņēma Baltijas gubernu un apriņķu zemstes pašvaldības reformu projektu.¹⁰³ Projekts paredzēja Baltijas gubernu muižnieku kārtas landtāgu vietā ieviest zemstes pašvaldību. Baltijas muižnieki ar nelielām izmaiņām bija panākuši, ka padome pieņēma viņu agrāk sastādīto zemstes pašvaldības projektu. Šis pašvaldības projekts, kuru pamatā bija izveidojuši baltvācu muižnieki savos landtāgos un kuru apspriedes gaitā kopumā atbalstīja vietējie valsts varas pārstāvji, neskatoties uz latviešu un igauņu deputātu veltīgiem centieniem izvirzīt un aizstāvēt savu tautu nacionālās vajadzības, kļūstot par likumu, būtisku dzīves uzlabojumu šīm tautām nebūtu devis. Realitāte tomēr bija tā, ka zemstes pašvaldības projekts bez cerībām uz tā īstenošanu nogūla Iekšlietu ministrijas plauktos. Lai arī pastāvēja valdības interese Baltijas gubernās izveidot zemstes pašvaldību, tas līdz pat Krievijas impērijas sabrukumam netika izdarīts. Latgalē, kuras teritorija bija iekļauta Vitebskas gubernā, zemstes pašvaldība tika ieviesta 1911. gadā.¹⁰⁴

Izvērtējot šo dzīvē nerealizēto zemstes pašvaldības likumprojektu, teikt, ka tā ilgās sagatavošanas aktivitātes gubernu provinciālpadomēs un pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē neko nebūtu devušas šajā procesā iesaistītajiem latviešu un igauņu pārstāvjiem un no preses informāciju par reformas projekta apspriešanas gaitu saņēmušajiem lasītājiem, būtu vienkāršots secinājums. Apspriežu gaita atklāja latviešu pilsonības nesamierināmos centienus likumīgā ceļā panākt nacionālās saimnieciskās un vietējās pārvaldes tiesības. Tas bija neatgriezenisks pieteikums valdībai pēc evolucionāro pārmaiņu nepieciešamības, kuras sabiedrībā atklātībā bija iznesusi revolūcija. Deputātu aktivitātes pašvaldības reformas jautājumu pārspriešanā, viņu uzskati par šiem tautai tik svarīgajiem pārstāvēšanas un attīstības jautājumiem, par kuriem plašu informāciju

sniedza prese, nevarēja atstāt vienaldzīgus latviešu sabiedrības aktīvākos un izglītotākos prātus. Un te arī meklējams virspusēji šķietami tik mazsолоšās un ieilgušās zemstes pašvaldības projekta apspriešanas rezultāts.

Apspriežu gaitā veidojās latviešu politiskās personības, kas mācījās pamatot savus uzskatus gan par nepieciešamajiem pašvaldības, gan saimniecības pārvaldības pārkārtojumiem. No latviešu zemnieku deputātiem visaktīvāk guberņu pašvaldības apakškomisijās, guberņu provinciālpadomēs un ģenerālgubernatora padomē ar priekšlikumiem, ar "īpašām domām" uzstājās latviešu deputāti K. Burkevics, P. Juraševskis, F. Grosvalds, J. Goldmanis, J. Rupais. Retāk, bet tomēr ar saviem uzskatiem diskusijās piedalījās latviešu zemnieku deputāti J. Kaltenieks (Aizputes apr.), F. Reķis (Kuldīgas apr.), J. Sukatnieks (Jaunjelgavas apr.), T. Kelmers (Kuldīgas apr.), K. Kreišmans (Vidzemes guberņas pilsētu latviešu deputāts), A. Lasmans (Ventpils apr.), A. Minders (Talsu apr.). Taču šie fakti nebūt neizslēdz arī citu latviešu deputātu līdzdalību zemstes pašvaldības projekta apspriešanas procesā, jo deputātu uzstāšanās bieži vien bija ierobežota. Turklāt jāatceras, ka bez zemstes pašvaldības reformas projekta apspriešanas risinājās vēl četrus reformu projektu sagatavošana (agrārā, skolas, baznīcas un tieslietu).

Laikabiedri kā aktīvāko un zinošāko latviešu zemnieku deputātu atzīmēja K. Burkevicu. Viņa darbu pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē un Kurzemes guberņas provinciālpadomē augsti novērtēja gan latviešu, gan krievu prese.¹⁰⁵ Taču nevajadzētu noniecināt arī P. Juraševska, F. Grosvalda un citu deputātu ieguldījumu. Zināmas pārdomas par viņu aktīvo darbību provinciālpadomēs izsauca fakts, ka daži no viņiem, būdami latviešu deputāti I un II Valsts domē, politisko aktivitāšu ziņā pieskaitāmi, kā tā laika latviešu prese apzīmēja, pie latviešu deputātiem "klusētājiem". Sarežģīti izskaidrot viņu inerto attieksmi pret politiskajiem procesiem Krievijā. Te, domājams, apvienojās gan bailes no revolūcijas, gan no krievu kadetu un sociāldemokrātu revolucionārajiem izteikumiem, gan zināma vienaldzība pret tautas ciešanām soda ekspedīcijas laikā, gan pār-mērīgā piesardzība personīgi neaizkaitināt patvaldības administrācijas pārstāvjus, izvairīties no politiski bīstamiem jautājumiem.

Par F. Grosvaldu to, iespējams, var teikt, bet nezina vai tā var spriest par K. Burkevica klusēšanu. Manuprāt, politiskā piesardzība nebija viņa stiprā puse. Par to liecina viņa turpmākā biogrāfija. K. Burkevics politiski tik ļoti sarežģītajā laikā kā 1919. gada aprīlī iesaistījās A. Niedras valdībā par satiksmes un darba ministru.¹⁰⁶ Varbūt vienkāršoti šo faktu var skaidrot ar to, ka I un II Valsts domē neapsprida uz Baltiju attiecošus saimnieciskos jautājumus, bet par visas Krievijas impērijas tālāko politiskās attīstības ceļu viņiem vēl nebija izveidojušies savi uzskati. Nenoliedzami pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes un gubernu provinciālpadomju latviešu deputātus bija ietekmējis 1905.–1907. gada demokrātiskās revolūcijas vēriens un tam sekojošās reakcijas izpausmes. Latviešu deputāti bija revolūcijas pretinieki, bet tai pašā laikā revolūcija viņiem bija pavērusi ceļu, lai uzsāktu enerģisku un nesamierināmu cīņu ar baltvāciešiem par latviešu zemkopju saimniecisko pozīciju nostiprināšanu. Lai atrisinātu šos ilgajos gados sasāpējušos jautājumus, pats galvenais bija panākt latviešiem vienādas tiesības ar baltvāciešiem vietējā pašvaldībā un saimnieciskajā dzīvē.

Revolūcijas laikā sabiedrība plaši varēja iepazīties ar jautājumu par pāri kārtām stāvošas zemes pašvaldības izveidi ar autonomijas jēdzienu. Dažādie preses izdevumi šos jautājumus izgaismoja atšķirīgi, un it sevišķi tāpēc sabiedrībā par tiem tika radīta vēl lielāka interese. Dabiski izvirzījās jautājums, kā pašvaldība izveidojama un kā tā latviešu etnogrāfiskajā teritorijā attīstīsies. Šīs problēmas risināšanā priekšroka pienācās latviešu revolucionāriem ar sociāldemokrātiem priekšgalā. Tomēr, neskatoties uz revolūcijas dalībnieku un līdzjutēju panākumiem pašvaldības jautājumu teorētiskajā un praktiskajā īstenošanā, arī latviešu pārējās sabiedrības aktīvākajās aprindās neatgriezeniski nostiprinājās nepieciešamība pēc visu iedzīvotāju pārstāvētas pašvaldības izveides. Par to liecību sniedz latviešu deputātu, kas nebūt nebija revolucionāri, darbība reformu projektu apspriešanas institūcijās. Un tā revolūcijas gados veidojās aizsākumi latviešu etnogrāfiskās apdzīvotās teritorijas pašvaldības problēmas risinājumam sociāldemokrātu revolucionārajā izpratnē un vājāk izteiktajā latviešu zemkopju zemes īpašnieku izpildījumā. Revolūcijas laikā izskanējušie jautājumi par zemes pašvaldību un autonomiju

kļuva par pirmo pamatu latviešu tautas virzībai uz valstiskuma apjēgu. Abstrahējoties var pieņemt, 1905.–1907. gada demokrātiskās revolūcijas laikā I un II Valsts domē, pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē, gubernu provinciālpadomēs un to apakškomisijās iezīmējās kaut kas līdzīgs vieniem no pirmajiem latviešu deputātu vārgajiem parlamentāro, publisko politisko un saimniecisko debašu aizsākumiem. Tās bija ļoti pamācošas sabiedriskās aktivitātes, kam pieņemto likumu robežās vajadzēja nodrošināt latviešu tautas saimnieciskās un garīgās dzīves attīstību. No I un II Valsts domes un pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes, Vidzemes un Kurzemes gubernu provinciālpadomju latviešu deputātiem izauga vairāki Latvijas brīvvalsts politiskie un saimnieciskie darbinieki.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Jānis Bērziņš (2013). Provinciālpadomju izveide un latviešu deputātu vieta tajās (1906–1907). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 68., 69., 73. lpp.
- ² Autors ar nosaukumu “zemnieks” saprot zemkopi.
- ³ V. Zemtsev (1909). *K voprosu o zemskom samoupravlenii v Pribaltiiskom krae*. Rīga: Tipografija I. Alksne.
- ⁴ Bērziņš. Provinciālpadomju izveide un latviešu deputātu vieta tajās, 60.–88. lpp.; Jānis Bērziņš (2014). Ieskats Latvijas sabiedrības uzskatos par pašvaldības reformu (1906–1907). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 120.–138. lpp.
- ⁵ Latviešu presē sastopama norāde, ka Ā. Linde atteicās no šī pienākuma. – *Rīgas Avīze*, 16.07.1907. Taču tas neatbilst īstenībai, jo zem Baltijas zemstes pašvaldības projekta, kurš galējo variantu ieguva padomes 1907. gada 16.–20. jūlija sēdēs, starp padomes locekļiem ir uzrādīts arī Ā. Lindes vārds. – *Lifliandskie gubernskiiia vedomosti*, 20.08.1907.
- ⁶ *Zemkopis*, 11.10.1906.
- ⁷ *Latvija*, 16.03.1907.; *Rīgas Avīze*, 16.07.1907.
- ⁸ Bērziņš. Provinciālpadomju izveide un latviešu deputātu vieta tajās, 69. lpp.
- ⁹ *Pēterburgas Vēstnesis*, 28.07.1907.
- ¹⁰ *Latvija*, 23.07.1907.
- ¹¹ Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora īpašo apspriežu žurnāls, 14.07.1906. sēde [kr. val.]. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LNA-LVVA), 6989–1–33, 28. lp.; *Arājs*, 24.07.1906.
- ¹² *Zemkopis*, 20.12.1906.; *Latvija*, 16.12.1906.
- ¹³ *Rīgas Avīze*, 28.09.1906.; *Baltische Tageszeitung*, 04.10.1906.

- 14 Baltijas ģenerālgubernatora padomes ieteiktie jautājumi gubernu padomju apspriešanai [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–30.
- 15 *Baltische Tageszeitung*, 29.09.1906.
- 16 *Rīgas Avīze*, 12.08.1906.
- 17 *Balss*, 29.09.1906.
- 18 *Rigasche Rundschau*, 28.09.1906.
- 19 *Mūsu Laiki*, 14.10.1906.
- 20 *Zemkopis*, 11.10.1906.
- 21 *Latvija*, 04.10.1906.
- 22 Kurzemes gubernas sagatavošanas komisijas žurnāls [kr. val.], 03.10.1906. *LNA-LVVA*, 6989–14–27, 129.–130. lpp.
- 23 1892. gadā Kandavas miests ieguva sašaurinātas pilsētas tiesības. 1893. gadā ievēlēja pirmo pilsētas domi un pirmo pilsētas vecāko. Vācu okupācijas laikā 1917. gadā Kandavai piešķīra pilsētas tiesības. – www.kandava.lv/novads/vesture.
- 24 Kurzemes gubernas sagatavošanas komisijas žurnāls [kr. val.], 03.10.1906. *LNA-LVVA*, 6989–14–27, 129.–130. lpp.
- 25 *Zemkopis*, 11.10.1906.
- 26 *LNA-LVVA*, 6989–1–29, 46. lp.; *Baltische Tageszeitung*, 05.10.1906.; *Latvija*, 05.10.1906.; Kurzemes gubernas sagatavošanas komisijas žurnāls [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–14–27, 133.–134. lpp.
- 27 *Zemkopis*, 11.10.1906.
- 28 *Latvija*, 04.10.1906.
- 29 *Turpat*, 11.10.1906.
- 30 *Rizhskii vestnik*, 13.10.1906.
- 31 *Latvija*, 21.11.1906.; *Zemkopis*, 20.12.1906.
- 32 *Rīgas Avīze*, 16.07.1907.
- 33 *Latvija*, 21.11.1906.; *Zemkopis*, 29.11.1906.
- 34 *Rīgas Avīze*, 20.07.1907.; *Pēterburgas Vēstnesis*, 25.07.1907.
- 35 *Rīgas Avīze*, 18.07.1907.
- 36 *Latvija*, 22.11.1906.
- 37 *Baltische Tageszeitung*, 06.10.1906.; *Rīgas Avīze*, 25.11.1906.; *Balss*, 21.11.1906.
- 38 *Rīgas Avīze*, 23.11.1906.
- 39 *Latvija*, 22.11.1906.
- 40 *Balss*, 21.11.1906.
- 41 *Zemkopis*, 29.11.1906.
- 42 *Latvija*, 22.11.1906.; *Zemkopis*, 29.11.1906.
- 43 *Balss*, 21.11.1906.
- 44 *Latvija*, 22.11.1906.; *Zemkopis*, 29.11.1906.
- 45 *Turpat*.
- 46 *Balss*, 22.11.1906.
- 47 *Zemkopis*, 29.11.1906.
- 48 *Balss*, 22.11.1906.

- ⁴⁹ *Rīgas Avīze*, 10.10.1906.
- ⁵⁰ *Balss*, 22.11.1906.
- ⁵¹ *Zemkopis*, 20.12.1906.; *Latvija*, 16.12.1906.
- ⁵² *Zemkopis*, 20.12.1906.
- ⁵³ Turpat; *Latvija*, 16.12.1906.
- ⁵⁴ *Zemkopis*, 20.12.1906.
- ⁵⁵ Kurzemes zemstes pašvaldības projekts [kr. val.], 12.1906. *LNA-LVVA*, 6989-1-29, 47. lp.
- ⁵⁶ Turpat.
- ⁵⁷ *Latvija*, 16.12.1906.
- ⁵⁸ Kurzemes zemstes pašvaldības projekts [kr. val.], 12.1906. *LNA-LVVA*, 6989-1-29, 48. lp.; Apakškomisijas locekļu īpašas domas pie zemes pašpārvaldes projekta, 1906 [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989-14-27, 323. lp.
- ⁵⁹ Kurzemes zemstes pašvaldības projekts [kr. val.], 12.1906. *LNA-LVVA*, 6989-1-29, 49. lp.; *Zemkopis*, 20.12.1906.; *Latvija*, 16.12.1906.
- ⁶⁰ Pagasta un zemstes pašpārvaldes reorganizācijas jautājuma apakškomisijas žurnāls [kr. val.], 1906. *LNA-LVVA*, 6989-14-27, 149. lpp.
- ⁶¹ Kurzemes zemstes pašvaldības projekts [kr. val.], 12.1906. *LNA-LVVA*, 6989-1-29, 49. lp.
- ⁶² Turpat.
- ⁶³ *Latvija*, 16.12.1906.
- ⁶⁴ V. Zemtsev. *K voprosu o zemskom samoupravlenii v Pribaltiiskom krae*, s. 7, 8; *Latvija*, 16.12.1906.
- ⁶⁵ Kurzemes zemstes pašvaldības projekts [kr. val.], 12.1906. *LNA-LVVA*, 6989-1-29, 49. lp.; *Latvija*, 18.12.1906.
- ⁶⁶ *Latvija*, 18.12.1906.
- ⁶⁷ Turpat.
- ⁶⁸ Turpat.
- ⁶⁹ Turpat, 20.12.1906.
- ⁷⁰ Kurzemes zemstes pašvaldības projekts [kr. val.], 12.1906. *LNA-LVVA*, 6989-1-29, 50. lp.
- ⁷¹ Pagasta un zemstes pašpārvaldes reorganizācijas jautājuma apakškomisijas žurnāls [kr. val.], 1906. *LNA-LVVA*, 6989-14-27, 150. lpp.
- ⁷² Turpat.
- ⁷³ Kurzemes zemstes pašvaldības projekts [kr. val.], 12.1906. *LNA-LVVA*, 6989-1-29, 50. lp.
- ⁷⁴ Turpat; Pagasta un zemstes pašpārvaldes reorganizācijas jautājuma apakškomisijas žurnāls [kr. val.], 1906. *LNA-LVVA*, 6989-14-27, 141. lpp.
- ⁷⁵ Kurzemes zemstes pašvaldības projekts [kr. val.], 12.1906. *LNA-LVVA*, 6989-1-29, 50. lp.
- ⁷⁶ *Zemkopis*, 06.12.1906.; Kurzemes zemstes pašvaldības projekts [kr. val.], 12.1906. *LNA-LVVA*, 6989-1-29, 51. lp.
- ⁷⁷ Kurzemes zemstes pašvaldības projekts [kr. val.], 12.1906. *LNA-LVVA*, 6989-1-29, 53. lp.

- ⁷⁸ *Latvija*, 22.12.1906.
- ⁷⁹ Kurzemes zemstes pašvaldības projekts [kr. val.], 12.1906. *LNA-LVVA*, 6989–1–29, 55. lp.
- ⁸⁰ Turpat.
- ⁸¹ *Latvija*, 22.12.1906.
- ⁸² Turpat, 23.12.1906.
- ⁸³ Kurzemes reformu sagatavošanas komisijas priekšsēdētājam no Ilūkstes apr. zemnieka Justina Ignata d. Gricana. Paskaidrojums [kr. val.], 20.12.1906. *LNA-LVVA*, 6989–14–27, 205. lp.
- ⁸⁴ *Zemkopis*, 13.12.1906.; Kurzemes zemstes pašvaldības projekts [kr. val.], 12.1906. *LNA-LVVA*, 6989–1–29, 56. lp.
- ⁸⁵ *Latvija*, 23.12.1906.; Kurzemes zemstes pašvaldības projekts [kr. val.], 12.1906. *LNA-LVVA*, 6989–1–29, 56. lp.
- ⁸⁶ *Zemkopis*, 20.12.1906.
- ⁸⁷ *Rizhskii vestnik*, 14.10.1906.
- ⁸⁸ *Latvija*, 18.07.1907.
- ⁸⁹ *Rīgas Avīze*, 08.06.1907.
- ⁹⁰ Turpat, 14.07.1907.
- ⁹¹ *Rizhskii vestnik*, 13.07.1907.; *Latvija*, 13.07.1907.
- ⁹² *Rīgas Avīze*, 18.07.1907.
- ⁹³ Turpat.
- ⁹⁴ *Pēterburgas Vēstnesis*, 28.07.1907.
- ⁹⁵ *Rīgas Avīze*, 18.07.1907.
- ⁹⁶ *Rizhskii vestnik*, 27.07.1907.
- ⁹⁷ *Latvija*, 23.07.1907. Presē sastopami arī nedaudz atšķirīgi aprēķini, bet būtība no tā nemainās. *Rīgas Avīze*, 18.07.1907.
- ⁹⁸ *Latvija*, 23.07.1907.
- ⁹⁹ *Rīgas Avīze*, 18.07.1907.
- ¹⁰⁰ Turpat.
- ¹⁰¹ Turpat, 20.07.1907.
- ¹⁰² *Latvija*, 23.07.1907.
- ¹⁰³ Proekt vvedenie v Pribaltiiskikh guberniikh zemskogo samoupravlenia, virabotannii Osobim pri Vr. Pribaltiiskom generalgubernatore Sove-shchaniem v zasedaniiakh 16–20 iiulia 1907 goda. *Lifliandskie gubern-skiia vedomosti*, 20.08.1907.
- ¹⁰⁴ *Latgales Vēstnesis*, 21.08.1936.; Arveds Švābe, Aleksandrs Būmanis, Kārlis Dišlers (red.) (1934–1935). *Latviešu konversācijas vārdnīca*, X sēj. Rīga: A. Gulbis, 20175. sl.; Margērs Skujenieks (1916). *Vietējā pašvaldība Baltijā*. Maskava: Maskavas studējošo Latviešu palīdzības biedrības apgādībā, 56.–62. lpp.; P. Valters (2001). *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos*. Rīga: Divergens, 147. lpp.
- ¹⁰⁵ *Latvija*, 23.07.1907.; *Rizhskii vestnik*, 27.07.1907.
- ¹⁰⁶ Ādolfs Šilde (1976). *Latvijas vēsture 1914–1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts*. Stokholma: Daugava, 306. lpp.

THE ACTIVITIES OF THE LATVIAN DEPUTIES
IN THE PROVINCIAL COUNCILS IN DRAFTING
A REFORM OF *ZEMSTVO* LOCAL GOVERNMENT
(1905–1907)

Jānis Bērziņš

Dr. habil. hist., leading researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia.

Scientific interests: history of Latvia at the 2nd half of the 19th century, history of the working class in the 19th century and at the beginning of the 20th century, history of the 1905 revolution, history of the economy of the Republic of Latvia.

E-mail: j.beerzinsh@gmail.com

In the Baltic one of the most important reforms demanded in the revolution was reform of the *zemstvo* system of local government. Preparing a reform project in this field was the task of the Council of the Provisional Governor-General of the Baltic and the provisional councils established through election, based on the instructions of the monarch's *ukaz* of 28 November 1905. The aim of the paper is to reveal the significance of the issue of *zemstvo* local government for the Latvian people, characterise the views on the issue of local government expressed by the Latvian deputies on the Provisional Council of the Governor-General of the Baltic and the Provincial Councils of Livland, and Courland and examine the activities of the deputies, taking into account that the elected Latvian and Estonian representatives had the possibility for the first time in the history of these peoples to discuss these issues with the Baltic German nobles and representatives of the towns in elected institutions, and to express their views on issues relating to local government in the Baltic Provinces and the counties.

This study makes use of the records in the collection of the Provisional Governor-General of the Baltic kept at the Latvian State Historical Archives, as well as the German and Latvian press.

Key words: local government reform, aims of the nobles' deputies, activities of Latvian deputies, *zemstvo* local government project.

Summary

The 1905–1907 democratic revolution in Russia brought to the fore the demand for urgently needed socio-political change. In the Baltic one of the major demands of the revolution was reform of the *zemstvo*

system of local government. Drafting this reform was a task of the Council of the Provisional Governor-General of the Baltic as well as the Livland and Courland Provincial Councils, elected in accordance with an *ukaz* issued by the monarch on 28 November 1905. The supreme authority was the Council of the Provisional Governor-General of the Baltic. However, even this institution only had an advisory role with respect to legislation. Its task was to bring together and draft proposals on issues requiring reform, which had previously been discussed at the provincial councils, and then to submit the prepared material to the supreme legislative bodies of the Russian state. Involved in the discussion of the reform projects were 33 Latvian representatives of the peasantry and the towns. The aim of the article is not so much to trace the extensive activities of the Council of the Provisional Governor-General of the Baltic and the Provincial Councils in the course of the drafting of the *zemstvo* local government reform as to uncover the significance of the *zemstvo* issue for the Latvian people, characterise the views of the Latvian deputies on the Council of the Provisional Governor-General of the Baltic, and the Provincial Councils of Livland and Courland on the issues of local government. To look at the activities of the deputies, taking into account that the elected representatives of the Latvians and Estonians had the possibility within these institutions for the first time in the history of these peoples to discuss the issues of the local government of the Baltic provinces and the counties with the Baltic German nobles and town deputies, and set out their views, seeking to justify and defend them in competition with proposals from the much better educated Baltic German representatives, who had considerable experience of local government. This theme in the history of Latvia has not previously been considered from such a perspective. The study is based on the records of the meetings of the Council of the Provisional Governor-General of the Baltic and the Courland Provincial Council, and extensively utilises the Latvian, German and Russian press.

The Latvian deputies on the Council of the Provisional Governor-General of the Baltic, and the Livland and Courland Provincial Councils were opponents of the democratic revolution of 1905–1907, but the scale of the revolution and the revolutionary activities of the Social Democrats had opened the way for them to begin an irreconcilable struggle with the Baltic German nobles in defence of their interests.

At these meetings the Latvian deputies tried to resolve long-standing grievances, the main issue being the attainment of equal rights for Latvians in relation to the Baltic German nobility in local authorities and economic life. The discussion of the local government issue was widely covered by the press. Thus, the public learned that the Council of the Provisional Governor-General of the Baltic and the Provincial Councils, where the Baltic Germans had ensured they had a majority, were not able to come up with a draft for local government reform that could serve the interests of the native Latvian and Estonian population. In spite of these difficulties, the years of the revolution provided the beginning of an approach to the issue of local government, as perceived by the revolutionary Social Democrats, and expressed less forcefully by the Latvian peasantry and intellectuals. The ideas voiced during the revolution about local government and autonomy became the initial impetus for the Latvian people's shift towards a perception of statehood. We may consider that the discussion at the Council of the Provisional Governor-General of the Baltic, and the Livland and Courland Provincial Councils marked the beginning of something resembling one of the first small-scale public parliamentary political and economic debates by Latvian deputies. It was an instructive form of public activity, which, within the limits of the legislation to be passed, had to ensure the development of the economic and spiritual life of the Latvian people. The activities of the Latvian deputies, who participated in the discussion on the local government reform project, provided the first opportunity for people to prepare for the democratic, national activities of the future. The extensive activity contributed to the emergence of a number of statesmen and business leaders of the future independent Latvia.

Iesniegts 22.01.2014.

THE BELARUSIAN NATIONAL DEFENCE: THE HISTORY OF ITS ESTABLISHMENT AND ACTIVITY (1944–1945)

Jerzy Grzybowski

PhD, fellow of the Department of the Intercultural Studies of East-Central Europe at Warsaw University.

Research interests: political and military history of East-Central European countries in the 20th century. Author of above 150 academic publications in Poland, Belarus, Ukraine, Germany, Russia and the USA.

E-mail: jgrzybowski@uw.edu.pl

After a number of events, during World War II in Belarus collaboration of the local people with the German occupation authorities took place. One of the most obvious episodes of collaboration was the establishment and the activity of the Belarusian National Defence. The armed unit was formed at the end of spring and in the beginning of summer 1944 through mobilization and was intended for armed combat with Soviet partisans and the Red Army. The article analyzes the process of establishing the unit, its numbers, the degree of combat readiness and participation in warfare. In summer 1944, after withdrawal of German forces from Belarus some of the soldiers of the Belarusian National Defence turned up at the Western front.

Key words: Belarus, World War II, Third Reich, collaboration, Belarusian National Defence.

The aim of this publication is the analysis of processes connected with the establishment and the activity of the Belarusian National Defence. The article deals with the process of formation of the unit, its numbers, the degree of combat readiness and participation in warfare. It includes also an analysis of political and military issues that contributed to the formation of the Belarusian National Defence and had an influence on the activity of the unit.

During the interwar years a number of Belarusians lived in the Republic of Latvia. According to census data, in 1920, there were

75 000 Latvian residents who considered themselves to be of Belarusian nationality, while in 1935 only 27 000. As opposed to other national minorities (Germans, Poles, Lithuanians) the Belarusians belonged to those non-Latvians who were deprived of the so-called diplomatic support (there were no Belarusian diplomatic missions because Belarus was incorporated into the USSR). Nevertheless, the Belarusians constituted one of the most numerous national groups in Latvia. The Belarusian minority had its own schools and the Latvian Ministry of Education had an active Belarusian department. Besides different social societies and the structure of main schools worked actively, there were published about 10 periodicals. For some reasons, relations between the Latvian Belarusians and the Polish and Russian minorities were very complex. During the years 1924 and 1925, relations with the Latvian government came to a crisis. In the above mentioned period we can talk about some repressions towards Belarusians: in the district court of Latgale a so-called Belarusian lawsuit took place. A lot of Belarusian activists with Kastus Jezavitau at the head were accused of making appeals for separatism. Among outstanding activists of the Belarusian movement of Latvia Kastus Jezavitau, Uladzimer Pihulieuski, Siarhieĵ Sacharau, Mikalaj Džiamidau should be mentioned.¹ In August 1940, the Republic of Latvia was incorporated into the Soviet Union. The Belarusian diaspora occurred in a dead-end situation. Condemnation of the Soviet occupation caused a wave of repressions. After 17 June 1940, the Society of Belarusians in Latvia extended official congratulations to the government of 'the democratic Republic of Latvia', the Red Army and Stalin. At the same time staunch Belarusian activists tried to draw their attention to the reconstruction of Belarusian education system, that had experienced serious losses during the period of the authoritarian government of Ulmanis. Ēriks Jēkabsons is right saying that the Soviet repressions in 1940 and 1941 affected the Belarusian minority to a smaller extent in comparison to the representatives of other nations.²

As a result of the rapid German offensive in summer 1941 Latvia was occupied by the Wehrmacht. Occupation policy towards

Belarusians did not differ from the policy carried out in Lithuania. The Nazis assumed that Belarusians cannot be assimilated. The underlying cause of this policy were the Nazi plans to prepare the Baltic countries for their incorporation into the Third Reich. In accordance with this conception Latvians and Lithuanians were condemned to assimilation while the Slavic minorities were denied the right to be the Aryan nation. Therefore, the Slavs were to be deported to the East in the future. In the Decree of the Commissioner of the Reichskommissariat Ostland on national policy in Estonia, Latvia and Lithuania of 27 July 1942 we read among other things: "Russians and Belarusians cannot be assimilated because: 1) the blood of the nations that will be incorporated into the Reich will deteriorate [that of the Reich Germans]; 2) you have to take into account that Belarusians from the Baltic states will be resettled into Belarus proper [...] There is danger that through assimilation of the Russians and Belarusians the racial elements of little value will then penetrate to the German people [...] Therefore, national policy should not be handed over to the national boards of Lithuania, Latvia and Estonia, but kept firmly in German hands."³

The second factor determining the policy towards national minorities in Latvia (except for Jews) was a desire to neutralize the activity of the Latvians. The census taking place on 24 February 1943 in the General District showed that 48 601 Belarusians (2.7%) lived there. In connection with the above mentioned it is no wonder that in August 1941 in Riga the Belarusian Committee led by K. Jezavitau came into existence (from March 1942 – the Belarusian Association). Its branches were established in Daugavpils, Zilupe, Indra, Pasiene and Krāslava. The organization was open mainly for the representatives of the intelligence (generally for teachers).⁴ Some Orthodox and Catholic clerics also belonged to the Committee.⁵

During the years 1942 to 1944 the Belarusian Committee in Latvia tried to persuade the German authorities to form the Belarusian army units.⁶ Jezavitau issued an appeal to the directors of Committee branches and proposed to consider the opportunity of forming the Belarusian companies or battalions of Schutzmannendienst (Schuma) in Latvia. However, it did not evoke any response

from the German authorities and the Belarusian young people were conscripted into the Latvian Legion SS.⁷ It was a common occurrence. Thus, for instance, in the school year 1943 and 1944 some of the Belarusian schools in Latvia had difficulties with creating classes, because many students were mobilized into the Schuma army and police. The number of conscripts and volunteers of Belarusian nationality in the Latvian armed formations on the side of the Third Reich was difficult to estimate.⁸ The situation of the Belarusians outside Latvia was different. In contrast to Latvia, the Germans had big problems with the organization of auxiliary police in Belarus. This was mainly due to the intensification of the communist resistance movement. Accordingly, numerous battalions Schuma were redeployed to the General District Belarus, also from the General District Latvia [Ostland]. In the years 1941–1944 in Belarus there were 56 Schuma battalions, of which 26 were accounted to Latvian ones.⁹ These formations took part in battles with partisans and pacification campaigns in Belarus. The German authorities tried to involve the local Belarusian people in the anti-partisan battle. For this purpose, armed formations consisting of Belarusians were formed. During the German occupation 12 Belarusian battalions Schuma, the Belarusian Voluntary Self-Defence Corps and battalions Schuma SD No. 13 were formed inter alia. Without a doubt, the largest Belarusian armed unit established by the support of the Germans was the Belarusian National Defence. The article is devoted just to this issue.

On the eve of World War II a part of Belarusian society cherished the hope of regaining the independence of Belarus and the establishment of a sovereign state based on the Third Reich. At least for this part of society, especially at the beginning of the war, the Third Reich was an obvious ally. Some important reasons had contributed to that. After the Belarusian territory had been taken by German troops in the summer of 1941, there began collaboration with the enemy, which arose from the anti-Soviet sentiment of the local population. Such an activity was carried out in order to become emancipated politically. Historians estimate that during 1941–1945 in Belarus more than 130 thousand people

cooperated with the occupants for various reasons. In the USSR they were treated as traitors (*izmenniki rodiny*). Is it really possible to talk about treason? It seems that we are dealing rather with an insinuation that cannot be justified. Many Polish and Belarusian historians believe that the concept of 'collaboration' should be re-evaluated in connection with the Belarusians. From a moral point of view, the Soviet government, against which the Belarusians fought, was not their government, on the contrary, it was imposed on them by violence. Most of the so-called Belarusian collaborators did not support the Third Reich for ideological reasons. After World War I on the political map of Europe there was no space for an independent Belarusian state, therefore before the outbreak of World War II some Belarusian activists were willing to follow even the devil to eliminate the current unfavourable line-up of powers in Europe.¹⁰

Among the leaders of the Third Reich two attitudes existed towards the issue of policy with regard to Eastern nations. The first of them, associated with Alfred Rosenberg, assumed that ethnic issues were the weakest point of the USSR, therefore Germany should use the existing decentralist tendencies for her purposes. Rosenberg postulated the division of the USSR into several nation states and the creation of an anti-Soviet cordon subordinated to the Third Reich. This position met with support mainly in the circles of diplomacy and military intelligence whereas Hitler rejected the possibility of any concessions to the conquered peoples of the USSR. He justified his attitude by both economic and racial considerations (he considered the Slavs as 'subhuman' who, under the 'German order', may be slave labour at best). The actions of the occupying authorities generally oscillated between these two attitudes, and daily politics was influenced not only by 'ideological', but also by purely practical considerations.

At the end of 1943, when Berlin finally realized that it will not be possible without allies in the East to win this war, a large number of concessions to conquered nations was made. These events did not omit also occupied Belarus. At the end of 1943 and the beginning of 1944 the German authorities decided to create a symbolic Belarusian political representation in the form of the Belarusian Central Council (*Bielaruskaja Centralnaja Rada*, BCR) led by President Radaslau Astrouski. The above men-

tioned representation was entrusted with propaganda functions. Apart from that in the winter of 1944 the largest Belarusian National Defence was established. It had been so far the largest armed formation of the Third Reich composed of Belarusians.

POLITICAL CONDITIONS AND MILITARY ESTABLISHMENT OF BELARUSIAN NATIONAL DEFENCE

On 23 February 1944, Kurt von Gottberg, the acting Commissioner General of Belarus, ordered to form the Belarusian National Defence (*Bielaruskaja Krajowaja Abarona, BKA*) or *Weissruthenische Heimwehr* and on 6 March 1944 the BCR President R. Astrouski signed the order to launch mobilization that would last until 15 April 1944. Major Franz Kushal was appointed commander of the BKA, while Captain Vital Mikula became his deputy. The staffing of the BKA was as follows: Captain Aliaksej Vasilenia was appointed the chief of the General Office, Symon Romanchuk became the Human Resources officer, Doctor Hleb Bahdanovitch was appointed the head of the department of sanitation, Captain Usevalad Rodzka (later Uladzimer Hucko) – the head of propaganda department, Second Lieutenant Anatol Pleskacheuski – the head of marketing department.¹¹ District BKA managers were responsible for the mobilization: Captain Mikhail Pugachou – in the district of Minsk, Captain Stsiapan Shnek – in the district of Sluck, Second Lieutenant Uladzimer Rusak – in the district of Baranowicze, Captain Jazep Dakinieвич – in the district of Słonim, Captain Barys Rahula – in the district of Nowogrodek, a certain Babicz – in the district of Wilejka and Second Lieutenant Rygor Zybajla – in the district of Glebokie.¹² The captain of Kummer's Security Police was appointed German liaison officer at the BCR, and Captain Schneider became an educational officer on behalf of the SS Chief and the police Weissruthenien.¹³ Hancewicze and Lida districts and the following areas in other districts: Braslau, Iwieniec, Kozłowszczyzna, Miadziol, Wolożyn, Uzda were excluded from mobilization. On 7 March, mobilization of officers (up to the age of 57) and non-commissioned officers (up to 55 years), and on 10 March

mobilization of soldiers (born 1908–1917 and 1921–1924) was announced. People who avoided conscription were punishable by the death penalty.¹⁴

On 31 March 1944, the numbers of battalions were determined. Belarusian activists initially planned to form as many as 48 battalions, each 450–500 strong. Although in the areas subject to mobilization there lived 91 758 people who were due for military service in the BKA (1632 officers, 7397 non-commissioned officers and 82 729 private soldiers), only about 40 thousand conscript soldiers turned up at the mobilization offices. Due to lack of barracks and weapons a large number of the conscripts were sent back home. In the district of Baranowicze, for example, 154 officers, 923 non-commissioned officers and 19 252 private soldiers fell under conscription into the BKA, of whom 90 officers, 541 non-commissioned officers and 13 203 riflemen were discharged. All of 1400 mobilized people in Slonim were sent home.¹⁵ Discharging a part of volunteers was associated with Gottberg's reluctance to create a major Belarusian military organization. Towards the end of March 34 battalions 21 629 strong¹⁶ were formed. By June 1944, 39 battalions of riflemen and six battalions of sappers were formed.¹⁷ The statement of some researchers that the BKA was ready to develop plans for the creation of armour, marine, cavalry, artillery and special units etc. should be considered extravagant.¹⁸ The manpower of the BKA at its peak was over 25 thousand people.¹⁹

The following tables give information about the individuals battalions of the BKA:²⁰

Table 1

INFANTRY BATTALIONS

Battalion number	Station	District	Commander
1	Baranowicze	Baranowicze	2nd Lt Ivan Barbarych
2	Glebokie	Glebokie	Lt Mikalaj Danenkovich
3	Nowogrodek	Nowogrodek	Lt Stahanovich
4	Minsk	Minsk	Lt Kaborda
5	Sluck	Słuck	Lt Ambrozhevich

Battalion number	Station	District	Commander
6	Wilejka	Wilejka	Lt Leon Shmatin
7	Słonim	Słonim	2nd Lt Hrakau
8	Nowa Mysz	Baranowicze	2nd Lt Anton Paulovich
9	Plisa-Luzki	Głębokie	2nd Lt Auhén Trusau
10	Zaslaw	Minsk	2nd Lt Mickevich
11	Gresk	Sluck	2nd Lt Miron Kurjanovich
12	Molodeczno	Wilejka	Lt Ramuald Vilchynski
13	Iwacewicze	Slonim	Capt Kraucevich
14	Lubcza	Nowogrodek	Capt Cyprian Kacevich
15	Horodziszcze	Baranowicze	Lt Anton Mancijeu; Usevalad Rodzko
16	Szarkowszczyzna	Głębokie	Lt Branislau Katovich
17	Kojdanow	Minsk	2nd Lt Zuj / Baranouski
18	Kopyl	Słuck	Lt Janka Novik
19	Ilia	Wilejka	Lt Mikhail Rybavik
20	Byten	Slonim	Lt Col Ivanou
21	Korelicze	Nowogrodek	Lt Kulesh
22	Nieswicz	Baranowicze	2nd Lt Uladzimer Rusak
23	Doksyce	Głębokie	Capt Mikhail Sirafimovich
24	Rudensk	Minsk	2nd Lt Mikhail Chorytoniuk
25	Siemiezewo	Sluck	2nd Lt Vincenty Zukau
26	Radaszkowicze	Wilejka	2nd Lt Wasil Nybin
27	Kleck	Baranowicze	2nd Lt Ihar Shchors
28	Miory	Glebokie	?
29	Smolewicze	Minsk	Lt Auhén Tchura
30	Dereczyn	Slonim	Lt Wasil Bialous
31	Lachowicze	Baranowicze	Lt Ivan Charnecki

Battalion number	Station	District	Commander
32	Woropajewo	Glebokie	2nd Lt Iosif Krykun
33	Lohojsk	Minsk	Lt Uladzimer Lazarevich
34	Stolpce	Baranowicze	2nd Lt Izotau
35	Postawy	Glebokie	2nd Lt Leanid Hlinski
36	Mir	Baranowicze	2nd Lt Leanid Stochka
37	Dziszna	Glebokie	Lt Parfion Hanecki
38	Starobin	Sluck	Lt Mikalaj Chorytonovich
39	Krywicze	Wilejka	Lt Ivan Chrushchou

Table 2

SAPPERS BATTALIONS*

Battalion number	Station	District	Commander
1	Borysow**	Borysow	Lt Auhen Dekovich
2	Baranowicze	Baranowicze	Capt Vincenty Paplauski
6	Sluck	Sluck	?
7	Sluck	Sluck	Capt Mantvila
9	Minsk	Minsk	Ihnat Chudavec
11	Minsk	Minsk	2nd Lt Wasil Mikhael

* According to other data, 13 battalions of frontier were formed. The first battalion was formed in May 1944, the second – in September 1944, whereas the others (3rd–13th) were formed in July 1944. See: J. Gdański (2005). *Zapomniani żołnierze Hitlera*. Warsaw, pp. 247, 248.

** The 1st sapper battalion was formed in Baranowicze and then moved to Borysow.

The mobilization plan stipulated that each BKA battalion will be 600 strong. However, the real state looked differently. Only a few battalions reached the desired quantity of soldiers. The average battalion was between 400 and 500 strong. 17th battalion in Kojdanow, for example, was 451 strong, including 23 officers and 41 non-commissioned

officers.²¹ However, 32nd battalion (Woropajewo) was 500 strong.²² In some cases, the battalions were only 200–250 strong.²³ The battalion of the BKA riflemen consisted of three or four rifle companies. A company was formed by three platoons, each of them fifty strong, including one officer and three non-commissioned officers. A platoon consisted of four teams, each of them 10 strong (one non-commissioned officer and nine private soldiers).²⁴

On 19 March 1944, the BCR President issued order No. 13 about the BKA troops swearing-in. According to this order, the procedure had to take place on 26 March 1944. In fact, only battalions stationed in Minsk were sworn on this day. The 1st sapper battalion (Baranowicze, 10 May) and the 15th rifle battalion (Minsk, 22 May) were the last ones that took the oath.²⁵ In the text of the BKA oath we can read among other things that ‘I, the soldier of the BKA, swear to Almighty God and to the soldier’s honour that I will faithfully serve my people, conscientiously and perfectly perform all the orders of my commanders and managers. I swear that I will fight shoulder to shoulder with German soldiers. I will not surrender until peace and security set in, and the last enemy of Belarusian people on our land is destroyed. I swear that I will sooner die heroically than allow my wife and children, brothers and sisters and the entire Belarusian nation once again endure abuse and Bolshevik slavery. If I break this oath due to weakness or evil intentions, then let God punish me by ignominious death of a traitor to his people and homeland.’²⁶ It is worth noting that a mention of the swearing-in of the BKA soldiers appeared in the West-European press. The German newspaper *Fölkischer Beobachter*²⁷ and the Swiss *Suisse*²⁸ wrote about it.

Mobilization took place in difficult conditions. The population was in a very embarrassing situation. On the one hand, evading the conscription was punishable by death penalty, while on the other hand, if the man due for military service appeared at the mobilization office, his family was subject to repression by the Soviet partisans. In Soviet historiography, it was commonly believed that all Belarusians had boycotted mobilization. This information is based on the statements of Soviet partisans. In turn, some emigrants from Belarus indicate that mobilization proceeded perfectly and nearly 100% of the men turned up²⁹, although that departs from the truth. In order to guarantee the propaganda effect, the BCR

activists took care of organizing in cities and towns demonstrations and rallies that accompanied mobilization.³⁰ According to the reports of the high command of the BKA and reports of commanders of the individual battalions, the Belarusians took an exemplary attitude towards mobilization. However, the intelligence reports of the Polish underground resistance movement are characterized by contradictions. For example, on 6 May 1944, the Government Delegate for Poland emphasized the mass nature of the course of mobilization,³¹ in April 1944, the high command of the Home Army (Armia Krajowa, AK) reported that 'the Belarusians are completely propitiated for the Germans because of the past concessions, and the majority of them willingly joins the army',³² and the situational report of the Polish underground for June 1944 stressed that 'people had a hostile attitude [toward mobilization. – J. G.] and ran away and went to the Soviet and Polish partisans'.³³ As usual in such cases, the truth probably lies somewhere in between. It is worth to take a closer look at both the Soviet and Belarusian data.

The order of the Soviet partisans was to stop mobilization. The guidelines for conducting subversive actions among the soldiers of the East formations in the German service were previously issued in a special directive by Panteleimon Panomarienko, the head of the Central Headquarter of the Partisan Movement, dated 9 July 1943. In addition, in March 1944, the Council of People's Commissars of the Byelorussian Soviet Socialist Republic (*Sovet Narodnykh Komissarov Beloruskoy Sovetskoy Socialisticheskoy Respubliki, SNK BSSR*), the Presidium of the Supreme Soviet of the BSSR and the Central Committee of the Communist (Bolshevik) Party of Belarus (*Centralnyj Komitet Kommunisticheskoy Partii (bolshevikov) Bielarusi, CK KP(b)B*) issued an appeal to the Belarusian people, urging them to evade conscription.³⁴ Mass distribution of leaflets was intended to call off mobilization. For this purpose, in the district of Minsk 62 thousand leaflets and 54 thousand copies of the newspaper were distributed containing an appeal of the BSSR government to Belarusian people. In order to disrupt mobilization, among the civilian population rumors were spread that under the guise of mobilization into the BKA the Germans were preparing another massive export of forced labour to the Third Reich. Soviet sources mention

the number of cases in which Belarusians dodged mobilization and escaped to the partisans. According to the leadership of the Belarusian Staff of the Partisan Movement (*Belorusskij Shtab Partizanskogo Dvizhenija, BShPD*), during mobilization into the BKA in March and April 1944 15 thousand people escaped and ran into the forest.³⁵ It must be admitted that in comparison with more than 91 thousand people subject to mobilization the above number does not look too impressive. Furthermore, the data offered by partisans are hardly reliable because for understandable reasons the BShPD cared about raising the number of people who had dodged mobilization. These facts, however, took place. Soviet partisans made every effort to disrupt mobilization, but they were unable to seriously threaten the formation of Belarusian units. By way of illustration we can cite an example of how mobilization proceeded in the Smolewicze county. The partisan documents mention about 460 people who were mobilized to the BKA, because the rest had escaped and gone to partisans. According to the data of the battalion commander, out of 1726 people who were subject to mobilization 514 did not turn up, of which only four escaped and went to partisans. In addition, there was one case of desertion. In contrast, a much more serious problem for mobilization were partisan actions aimed at preventing the people from getting to mobilization offices. Therefore it was no coincidence that in the above mentioned county 502 out of 514 men did not managed to break through the partisan blockade.³⁶ Soviet partisans were ordered to burn bridges to hinder the conscripts from getting to the mobilization committee.³⁷ Situation was similar in the Zaslav region, where due to life being paralyzed by communist partisans as many as 402 out of 611 conscripts did not appear (conscripts of two districts out of 11 did not turn up for mobilization).³⁸

These facts took place also in the following districts: Slonim, Sluck and Minsk. In the absence of ready barracks in the districts of Slonim and Wilejka most mobilized soldiers were quartered in peasant cottages. The situation is illustrated by the mobilization process in the Kleck region: about 3 thousand people turned up before the commission, about 1,5 thousand of them were qualified for the mobilization and about

500 people took refuge in forests.³⁹ In the Dunilowicze region (the county of Postawy) instead of the expected 600 conscripts more than one thousand signed up. The K. Rokosowski and K. Woroshilow Soviet partisan brigades took the trouble to prevent the peasants from access to mobilization offices.⁴⁰ According to the data of the Polish underground, mobilization had the best results in the following areas: Minsk, Sluck, Nieswicz, Nowogrodek and Slonim. At the same time there were reported escapes and desertions in the vicinity of Wolozyn (sic!), Stolpce, Baranowicze. Impressive were statistical data concerning mobilization in the Sluck district, where more than 7 thousand men turned up. About 4 thousand of them were enlisted into the army. The number of men who dodged military service was only 1.4 percent. It should be noted that in some places, especially where the Soviet partisans were active, the German authorities and Belarusian organizations deliberately refrained from mobilization. For example, in the aforesaid district of Sluck 16 counties were excluded from mobilization, i. e. 17.4% of the district area (6.5% of the total population)⁴¹ The mobilization results reflect indirectly the data included in the table below.

Table 3

THE MANPOWER OF THE BKA ON 30 MARCH 1944

District	Turned up at the mobilization offices ⁴²	Conscripted privates	Officers	Non-comissioned officers
Sluck	approx. 7000	3714	80	188
Nowogrodek	?	2047	18	69
Baranowicze	26 050	6049	64	382
Glebokie	?	2800	13	97
Wilejka	?	2330	24	60
Slonim	?			
Minsk	?	2139	65	154

Source: The author's own estimation based on: *Za dziazauunuju nezaleznaśc Belarusi*. London, 1960, pp. 97, 98.

On the basis of the above mentioned facts one can conclude that in most cases the Soviet partisans' knowledge of the region, to a smaller extent the Polish one, was a decisive factor in case of mobilization results. In districts where the partisans were most active mobilization had little effect. The situation was different in areas where the German authorities felt more confident. The BCR sources show that in some regions 85% of men due for military service arrived at the mobilization offices.⁴³ It is noteworthy that the history reports numerous cases of joining the BKA battalions by a number of volunteers born in 1925–1926.⁴⁴

The BKA high command reports show that an additional factor that hindered the success of mobilization in the districts of Baranowicze, Slonim and Glebokie was the unfavourable attitude of the German civil administration, in contrast with the attitude of the police. Another factor that complicated mobilization was careless work of local authorities and German economic organizations (e.g. TODT), which did not have accurate data on the number of people being subject to mobilization.⁴⁵ Not only because of Territorial Commissioners (*Gebietskommissare*) at the time of mobilization the barracks were not prepared, the conscripts working in civil offices and peasants carrying out various works for civil administration were banned from conscription into units of the BKA. This situation irritated the BCR activists. In the Wilejka district only an intervention of the SD prevented further exemptions from military service. In this respect the worst situation was in the Slonim district. According to the report of the BCR representative in the district, a territorial commissioner disorganized mobilization, and due to lack of barracks mobilized men were divided into groups of 80–100 people and quartered in peasant cottages. In the 17th battalion (Kojdanow) only 50% of the soldiers lived in barracks, while the rest were quartered in the houses of local inhabitants.⁴⁶

Because of the higher than anticipated number of men eligible for recruitment and in case of the impossibility to fix the recruits up with lodgings it was decided to give them indeterminate leave on the condition that they can be recruited to the unit at any time. It should be noted

that the BKA soldiers had an opportunity to apply to their commanders for leave or to turn directly to the president of the BCR for partial or total exemption from military service. Peasants conscripted into the army used this possibility. Sowing time was often given as one of the reasons for such absence. The commander at the district level had the right to give leave. With this active status soldiers often fell victim to the Soviet partisans.⁴⁷

During mobilization the ethnic factor was taken into account. According to the order given by headquarters, no other nationalities had to be conscripted into the army except Belarusians. The attention was paid especially to the Poles who were treated as suspicious and disloyal. According to the order of the BKA commander No. 15 of 15 March 1944, all Polish officers and non-commissioned officers were subject to immediate dismissing from the BKA and handing over to an employment agency. In a similar way it was ordered to deal with privates of the Polish nationality. Also Belarusian riflemen who morally and politically seemed to be suspect were liable to be dismissed from the BKA and handed over to an employment agency.⁴⁸ In fact, the order was carried out differently. It is known that the ethnic factor was not taken into account in the district of Wilejka. Because of the BCR plenipotentiary, Jazep Malecki, in this district the order was attributed both to Poles and representatives of other nationalities, including Russians, former officers of the Red Army, who were highly qualified professionals.⁴⁹ In several cases, the mentioned order was disregarded. An evidence of this is a list of the officers and private soldiers of the 7th battalion, bearing Polish names.⁵⁰ The conscription of Polish soldiers into the BKA is confirmed also by Polish underground sources.⁵¹

OFFICERS AND NON-COMMISSIONED OFFICERS

In all the BKA battalions there was lack of specialists: signalers, doctors, sappers, quartermasters etc. However, most acute was lack of the operation and intelligence services, so that members of the Soviet and Polish underground could infiltrate into the BKA rather easily. In some battalions vacancies for officers came to 45% and those

for non-commissioned officers came to 35 percent.⁵² Most reports of the BKA district clerks indicated that the mobilized officers presented insignificant battle value because of their age. In respect of the former place of service mobilized officers were divided into officers of the Polish Military (40%), the Red Army (40%) and the Russian Army (20%). It was decided to eliminate lack of qualified staff by organizing courses in mid-March 1944 in Minsk: for officers (attended by 50 people) and non-commissioned officers (attended by 250 people).⁵³ In the absence of officers, the president of the BCR on 5 April 1944 issued an order on the strength of which all cadets of the Polish Military School were promoted to the rank of second lieutenant of the BKA. At the same time, as regards the staffing of commanding and propaganda positions in the battalions, it was decided to be guided, first of all, by the loyalty of candidates and their extent of involvement in Belarussian issues. Political loyalty was preferred to professional qualifications.⁵⁴ Gottberg himself undertook the search for the BKA commanders, in March 1944 issuing an appeal with a request to register the Belarussian officers and non-commissioned officers outside the district. Among others he made an appeal to the Reich Ministry for the Occupied Eastern Territories (*Ostministerium*), the Territorial Commissioner (*Gebietskommissar*) of Wilno and the district of Wilno and the authority of the General Government. For example, in the Wilno region (Oszmiana and Swir districts) 20 to 30 suitable people 'were found' who agreed to serve in the BKA.⁵⁵ Due to lack of Belarussian officers several cases of conscription into the BKA officers and non-commissioned officers of Polish nationality were registered. These facts took place among others in the Braslaw district.⁵⁶

On the strength of the directive No. 21 issued on 5 April 1944 by the president of the BCR, establishing of military (officer and non-commissioned officer) schools began. At the meeting with the BKA president on 12 and 13 May 1944 it was decided to establish a four-week officer school in Minsk.⁵⁷ The school was to train an officer corps for needs of the BKA. On 21 May 1944, the second year took an oath. Although only people with secondary education were admitted, an exception was made for soldiers who had

distinguished themselves in the battlefield. After 6 months of studies the students were promoted to the rank of second lieutenant of the BKA. Nearly 280 students were enrolled. Most of them were members of the Association of Belarusian Youth. The school was managed by Captain Viktor Tchebatarevich.⁵⁸ It consisted of the first (commander second lieutenant Karaneuski) and second companies. By the BKA commander's order No. 15 from 15 March 1944 in Minsk, on 6 June 1944 the school battalion was to be established in order to train the corps of non-commissioned officers. The district officers were ordered to select the candidates: 100 people from the Baranowicze district, 100 people from the Glebokie district, 50 people from the Nowogrodek district, 100 people from the Wilejka district, 50 people from the Slonim district.⁵⁹ From 18 to 20 April about 300 officers and non-commissioned officers were gathered in Minsk.⁶⁰

EDUCATIONAL AND POLITICAL WORK

The BKA high command tried to take care about the Belarusian soldiers' morale. In greeting the BKA soldiers said 'Long live Belarus!', the answer was: 'It lives!' or 'For Country!'.⁶¹ On 15 April 1944, the BKA high command gave the order No. 8 concerning military discipline which was to serve like a penal code.⁶² At the battalion's commander level there was created the post of an education officer whose duty was to teach soldiers, among other things to discuss patriotic issues and to give lectures on history and culture of Belarus. At the same time the officers were ordered to use the Belarusian language only. According to the BKA high command's order No. 22 from 30 May 1944, it was forbidden to sing Polish and Russian songs in barracks. It was also required to spread folk traditions among the Belarusian soldiers through singing songs and staging plays.⁶³ According to the decision of the BCR Presidium on 22 April 1944, the duty of education officers was to conduct an appropriate work in battalions and companies. Educational work consisted firstly of talking with soldiers about different issues (among others about national holidays, international

situation), watching propaganda films, reading newspapers. Education officers had to spread among the Belarusian soldiers not only anti-Soviet and anti-communist, but also anti-Polish propaganda. Among the subjects of discussions between the officers and soldiers were *The life of the Belarusians under the Polish authority*, *The partition of Belarus by Poland and Bolsheviks*, *The Polish politics of Polonization*.⁶⁴ The commanders did their best to make the soldiers believe they were flesh and blood Belarusian soldiers. The realization of the above mentioned order went differently in practice. In April 1944, during the inspection of the 4th, 10th and 17th battalions it was found, for example, that the officers in the course of their talks gave commands in Russian, ignoring the Belarusian ones, and refused to sing the national anthem and Belarusian marching songs. However, in the opinion of the commanders the 'Belarusization' in the 29th battalion went well. During mid-April to early May 1944, four discussions were held about the international situation, seven readings of newspapers, one discussion on 1 May, a visit to a concert and a cinema.⁶⁵ In the 18th battalion in Kopyl on the initiative of the soldiers a battalion orchestra and an amateur band was organized in order to raise the spirits of soldiers. Impeccable posture was presented by well armed and equipped officers and soldiers of the 15th battalion.⁶⁶

The BCR attempted to provide social services to families of the BKA soldiers. By order No. 30 of the BKA President issued on 28 April 1944, the Relief Fund for Families of the BKA Soldiers was created, to which the Belarusian Mutual Aid Society transferred 50 thousand of Reichsmarks. The fund was at the disposal of the BCR presidium and in districts the district representatives of the Council could use it. The latter was to have a sum of up to 5 thousand RM. The financial resources could be granted to the families of soldiers killed or wounded in the fighting. One-off grants amounted to 300 RM. The Council decided to initiate a propaganda campaign aimed to make the Belarusian people realize the need to come to the assistance of the Fund.⁶⁷ The sources reported some cases on which Belarusian organizations and individual citizens had donated money to develop the BKA, but the sum was rather paltry and

could not have had a significant impact on improving the financial condition of the Fund. By way of illustration it is worth mentioning the case, which took place in May 1944. The participants of the first and second officers' courses of the BKA handed over to the BKA high command 1999 RM.⁶⁸ Noteworthy is also the fact that in June 1944 the Belarusian Committee of Mutual Aid Society in Upper Silesia transferred to the Fund 47 RM.⁶⁹ Available sources allow to come to the conclusion that some Orthodox clergymen supported the BKA financially. In the spring of 1944, the parishes of Minsk sent the District Head of the BKA M. Puhachou 735 RM for the needs of the Belarusian National Defence.⁷⁰

UNIFORMS AND MILITARY DISTINCTIONS

The BKA high command was aware of the need to produce uniforms for the Belarusian soldiers. This was to have a positive impact on the moral state and mood of the soldiers. On 18 March 1944, the BKA staff gave an instruction to introduce uniforms for the BKA, which entered into force on 25 March 1944. The following uniform pattern for soldiers, non-commissioned officers and the BKA officers was approved: on the cap there was the emblem of Pahonia; on the collars stripes (4 × 6,5 cm) with a hexagonal cross of Jaryła placed in the middle, the so-called *Dwukrzyż* (2 × 4 cm) on a red background. The insertions on the officers stripes (0.3 cm) were golden. Golden *Dwukrzyż* were reserved for officers and silver for non-commissioned officers and privates. On the left sleeve there was a disc-shaped stripe in white-red-white with the emblem Pahonia in the middle. The BKA orchestra had to wear stripes on both sleeves. On shoulder straps badges of the BKA ranks were placed. The battalions of the BKA initially used military ranks according to the held position (e.g. the battalion commander, the company commander, etc.). According to the BKA Staff Instruction of 18 March 1944, the following system of military ranks was introduced.⁷¹

Table 4

THE STRUCTURE OF THE BKA

<i>BKA</i> ranks (in the Belarusian language)	Equivalent in the Polish Army
Stralec	Rifleman
Starejšy stralec	Senior rifleman
Družynovy	Corporal
Zviazovy	Master Corporal
Starshynia	Staff Sergeant
Lejtenant	Second Lieutenant
Starejšy lejtenant	First Lieutenant
Kapitan	Captain
Major	Major
Padpalkoŭnik	Lieutenant Colonel
Palkoŭnik	Colonel

On 5 April 1944, the BCR president issued an act 'About promoting to the officer ranks of the BKA'. In accordance with the act, the final word in this matter rested with the BKA president who made a decision on application of the BKA high command. Ranks received during service in foreign armies (Russian Army, Polish Army, Red Army) were accepted. At the request of the BKA commanders, for special services in the battle field, the president could promote non-commissioned officers to the ranks of officers.⁷² On 12 April 1944, Astrouski endorsed the rules of promotion to the ranks of non-commissioned officers. Graduation from the non-commissioned officer school was a sine qua non for receiving the first rank of non-commissioned officer (Corporal). A company commander could give promotion to Private First Class. The other promotions were dependent on the decisions of the district Chief of the BKA.⁷³

Separate rules applied to medical officers. According to the decision No. 41 of the BCR Presidium from 10 June 1944, doctors who were assigned to the BKA, were promoted to the officer ranks: the battalion doctor was made lieutenant, the district doctor became captain, the Chief Medical Officer of the BKA – major, the manager of the district hospital – captain, other doctors of the district hospital – lieutenants, the manager of the area hospital – lieutenant, other doctors of the area hospital – second lieutenants. Medical officers wore an emblem with an image of medical service (snake) on their shoulder straps.⁷⁴

Privates and non-commissioned officers wore red stripes on their shoulder straps, while officers had silver stripes and stars. In mid-April 1944, the appearance of shoulder straps was changed. The usual stripes and stars were replaced with yellow cornflowers (for soldiers) and stripes (for officers).

For privates black uniforms were planned from the Allgemeine SS reserve with grey insets, pockets, cuffs and shoulder straps. However, non-commissioned officers and officers wore grey-green (feldgrau) uniforms of Wehrmacht. Since 1943 non-commissioned officers wore German forage kepi.

Students of the military school in Minsk, like the BKA privates, were dressed in black uniforms of Allgemeine SS with gray insets, pockets, cuffs and shoulder straps.⁷⁵ However, a group of officers and non-commissioned officers, who were delegated to Minsk, had to remain for the duration of the training course in civilian clothes, supplemented with epaulets.⁷⁶

Directives on wearing uniforms were not always carried out. In fact, serious lack of uniforms and weaponry bothered almost all the BKA battalions. Only a few battalions of riflemen and all battalions of sappers were fully armed, equipped and uniformed according to the instructions of the headquarters. It is not surprising that in some battalions soldiers looked like partisans. The commanders often reported receiving complaints from Belarusian soldiers that the AK partisans living in the forest were dressed better than the BKA soldiers stationed in the city. According to the report of the 17th battalion headquarters (Kojdanow): 'only seven officers and

non-commissioned officers who arrived from Minsk are uniformed and equipped [...] 50% of riflemen go barefoot. There are also those who do not have warm clothes.⁷⁷ According to the commander of the above mentioned battalion, lack of uniforms made the BKA soldiers who looked like civilians the object of ridicule for the local population. In the 29th battalion, 35% of the soldiers went barefoot, so that they were not able to attend manoeuvres.⁷⁸ Due to lack of uniforms the soldiers of the 1st battalion in Baranowicze wore ordinary peasant shirts contrary to the provisions. In March 1944, a representative of the BCR in the district Baranowicze S. Stankevich reported that the Belarusian nation 'watches in disbelief that the Polish, Cossack and other military units have uniforms and weapons, while our units have nothing of that. This state of affairs affects the mood of mobilized soldiers.'⁷⁹ The stored documents permit to acknowledge that in some battalions there were cases of the use of the emblems of foreign military officers, which met with disapproval of the BCR high command and activists. An evidence of this is the decision of the BCR Presidium of 6 June 1944 which banned the use of the symbols of foreign forces and ordered the propaganda unit to carry out an action in order to turn commanders' attention to the fact that it is an honour to wear uniforms of Belarusian units.⁸⁰

Like other Belarusian units in German service, the battalions of the BKA commonly used white-red-white flags. Contrary to the assertions of some authors, the BKA had neither their own orders nor decorations.

WEAPONS, EQUIPMENT, MORALE

In the BKA units there was lack of weapons and equipment. In some battalions 6–10 soldiers shared one gun. The BKA battalions were armed with Polish, Dutch, French, Soviet, German and Italian guns.⁸¹ 506 soldiers of the 17th battalion had only 100 Italian and 50 Russian guns.⁸² A rarity in the BKA battalions were heavy machine guns. In the best case, each company had one or two of them. In the Slonim district 300 guns had been distributed among a few battalions. Catering for the BKA units to a large extent rested

on the local organizations of the Belarusian Mutual Aid Society and the Belarusian Youth Union. In accordance with the order of the BCR the above mentioned organizations were to appeal to the self-governments and the Belarusian people for voluntary assistance to supply the BKA with necessary provisions. The Soviet sources reported that there were cases when food was confiscated by the BKA units.⁸³ Based on the analysis of the reports of the individual BKA battalions command (among others 4th, 10th, 17th, 29th), it can be deduced that sanitary conditions also left a lot to be desired. Especially a deficiency of medical remedies, hygiene measures, baths and beds made soldiers' life a misery.⁸⁴ In order to overcome these problems and to take care of hygiene it was attempted to build baths and to provide mattresses filled with straw to sleep on in places where battalions were stationed. In May 1944, an instruction was worked out on the compulsory training of all units of the BKA that provided 145-hour-long programme in assault and defence activities in a variety of field conditions.⁸⁵

In the absence of weapons and equipment, at a meeting of the presidium of the BCR on 12 and 13 May 1944, the BKA commander F. Kushal proposed to carry out the reduction of personnel, which in his opinion would allow the 'cleansing' the BKA ranks of disloyal members. However, it did not meet with approval of the majority. For example, the Chief of the BKA Staff Captain V. Mikula tried to convince that such a reduction would expose the weakness of the Belarusian formations and weaken the positions of the BCR in the eyes of the German principals. It should be emphasized that the Belarusian activists were not aware of the reasons why the Germans did not want to arm the BKA soldiers. In this regard, some even proposed to apply to the authorities in Berlin or the Wehrmacht. During the aforementioned briefing significant findings were made. It was decided, *inter alia*, to refrain from reduction, but to get rid of the soldiers considered politically and physically unfit for military service, to move the poorly armed battalions to safer places. Due to the fact that Germans excluded the battalions of sappers from the control of the BKA high command, it was decided to prohibit the transfer of the rifle battalions to the units of sappers.⁸⁶

Due to lack of weapons and equipment, newly mobilized Belarusian soldiers sometimes fell victims of assaults. On the night of 26 and 27 April 1944, partisans attacked the barracks of the 21st battalion (Korelicze). One non-commissioned officer, Auhien Kraskouski, was killed, but attackers were fought off. On the night of 19 March 1944, partisans of the Lenin brigade (the Baranowicze district) attacked the barracks of the BKA unit of unidentified numbering in the town Jaworska Ruda and as a result 66 Belarusian soldiers were captured. On 4 April 1944, the brigade *Pobeda* (Victory) attacked barracks in Ostrow (the Baranowicze district). Twenty BKA soldiers fell in action and 28 were taken prisoners of the Soviets.⁸⁷ Partisan actions, whose goal was to break down the BKA battalions, were successful in the district Glebokie. As a result of partisans assaults on the barracks of the 9th battalion (Łużki – Plisa) and the 32rd battalion (Woropajewo) in March 1944, the mobilized soldiers were dispersed. In that case they fled home and 82 soldiers (from the 9th battalion) went over to the side of partisans. After the partisan attack on the barracks of the 16th battalion (Szarkowszczyzna) two companies were completely beaten.⁸⁸

The BKA soldiers feared the Soviets' revenge on their families. Apart of this they lived in barracks in difficult conditions. There is no doubt that heavy field exercises and lack of uniforms and equipment contributed to their desertion and escape to partisans. It was an important factor affecting the morale and mood of Belarusian soldiers. For example, in the Wilejka district four battalions were formed, of which from March to May 1944 70 soldiers that were placed in barracks deserted under the influence of the communist propaganda. Similar incidents were recorded in the Baranowicze district. In April 1944, out of 1500 mobilized soldiers in the area of Kleck about 500 soldiers fled and went into the forest. Another example was the desertion of 90 soldiers and a failed attempt of desertion (130 soldiers) from the 17th battalion in Kojdanow.⁸⁹ In the 10th battalion that was stationed in Zaslaw 15 soldiers ran away to partisans. The individual cases of mass desertions took place in the Baranowicze, Wilejka and Minsk districts. Numerous desertions

occurred among the soldiers of the 34th battalion in Stolpce. According to the Polish underground sources, from the above mentioned battalion about 500 strong approximately 120 soldiers deserted. In contrast, the Soviet partisans intelligence service reported that out of 1600 mobilized soldiers as many as 1400 gave in to the communist propaganda and deserted their unit.⁹⁰ In the light of the known facts, the Soviet statement is not credible, as the 34th battalion formed in Stolpce was one of the most valuable BKA units. It is worth to remember that desertion as a phenomenon has always accompanied the army and has been fought by military authorities. The Belarusian units were not an exception. According to the order of the BKA high command of 25 May 1944, the captured deserters had to be sent to the penal companies, in which strict discipline and intense exercises were applied. Re-leaving the barracks could lead to the situation that offenders would be put on a supreme charge.⁹¹

The Soviet partisans tried to introduce their agents in the ranks of the BKA. In April 1944, the M. W. Frunze partisan brigade *Shturmovaja* (Assault) recruited three members of the BKA (two in the Zaslaw region and one in the Łohojsk area). In addition, one partisan agent held the position of platoon commander.⁹² The 2nd battalion (Glebokie) was quite invaded by the Soviet agents. The secret intelligence service of the Belarusian Staff of Partisan Movement reported that dozens of secret partisans were conscripted into the 1st battalion in Baranowicze.⁹³ Due to the subversion of members of a special group of the NKGB (*Narodnyj Kamissariat Gasudarstvennoj Biezapasnosti*, People's Commissariat for State Security) *Aktivnyje* (Active), 69 Belarusian soldiers of the 33rd battalion went over to the side of partisans, 50 of them were incorporated into partisan brigades *Bolshevik* and *Smiert fashizmu* (Death to Fascism). Due to the activities of the special group of the NKGB *Za Rodinu* (For Fatherland), the 21st Battalion deserted to partisans almost in a body (about 250 people).⁹⁴ In June 1944, the command of the 17th battalion reported that among Belarusian soldiers there had been noticed cases of spreading rumors that the Western Allies had occupied half of France.⁹⁵ The Baranowicze district was famous for the largest

number of the Soviet agents in the ranks of the BKA units. They were counted in dozens.⁹⁶

Another problem for the BKA troops was the activities of the Polish underground whose members tried to influence the moods of Belarusian soldiers. According to the reports of the commander of the 17th battalion, robberies occurred to the west of Kojdanow. They were committed by the 'Polish Legionnaires' on families of those people who were mobilized to the BKA.⁹⁷ Steps taken to eliminate the Polish element did not cause the 'cleansing' of the ranks of the formation, because into the BKA battalions a number of Belarusian Catholics who sympathized with the Polish underground had been mobilized. According to the BKA reports, the AK agencies strongly influenced the ranks of the 35th battalion that was stationed in Postawy. Under the influence of the AK propaganda two companies of this battalion deserted and then joined the Polish partisans. In the 1st battalion (Baranowicze) there was a group of Belarusians and Poles (about 40 people) who planned to go over to the side of the AK. An attempt to eliminate the Poles from soldiers of the 15th Battalion in Horodyszczce turned out to be a failure because there were close to 80 undercover members of the AK, including one who held the position of company commander. In April 1944, the secret AK men conducted an unsuccessful attempt to move part of the battalion to the Polish partisans.

Owing to the efforts of its agents, the AK intelligence service had quite detailed and accurate information about combat actions of the BKA units and behaviour of their commanders. The Poles knew, for example, that F. Kushal had decided not to use the Belarusian battalions in action to the east of Minsk during the retreat of the German army at the end of June 1944. It was also known that U. Rodzka had been decorated with the Iron Cross for his command of the 15th battalion at the time of anti-partisan actions. In contrast to the Soviet partisans, the Poles did not resort to attacks upon the militarized units, yet there were a few clashes.

The Soviet and Polish propaganda was a major challenge for political and educational officers. On a par with the enemy

propaganda, a very common type of an offence was absence without official leave from barracks and flights home. Thus, favourable conditions were created by the fact that the battalions were formed in support of the principle of territoriality. Soldiers homes in near proximity had a negative influence on their morale. For example, many soldiers willfully left barracks and went home to help their families with farming and sowing. After some time, soldiers returned to the units. In April 1944, approximately 5% of the personnel in the 10th battalion left the unit. In May 1944, 27 out of 506 people committed such a desertion in the 17th battalion.

PARTICIPATION IN COMBAT MISSIONS

Probably the major impediment to the functioning of the BKA was caused by the German authorities themselves. It also happened when some German organizations and companies tried to select able-bodied people for work in their factories by mobilizing them to the BKA. On 12 April 1944, in order to prevent these ventures F. Kushal issued the relevant regulation treating such activities of German companies as lawlessness. On 6 May 1944, the BKA commander gave an order that forbade the conscription of the BKA soldiers to various German economic organizations.⁹⁸ In fact, the Belarusians did not have much say concerning the formation and use of the BKA. On 19 April 1944, the main headquarters issued a regulation recommending the BKA commanders of each battalion to avoid open clashes with partisans as far as possible in order to save strength for the moment when all the battalions would be duly armed, equipped and trained.⁹⁹ During mobilization each district was a separate unit, which allowed the Belarusian activists to make plans for forming the regiments of the BKA.¹⁰⁰ German views were not consistent with the Belarusian ones. Gottberg intended to use the BKA units for their own operational purposes under the guise of creating 'the Belarusian national army'. Ironically Gottberg implemented plans of his opponent Kube, who at all costs tried to create the Belarusian armed forces as the Belarussian Self-Defence (*Bialaruskaja Samaakhova*, BSA). The plan of the Commissioner General

of Belarus foresaw the formation of an anti-partisan grouping, the so-called *Kampfgruppe von Gottberg*, amounting to 20 thousand people. He intended to incorporate into it, in addition to the BKA battalions, the Cossack and Caucasian troops, the Brigade RONA and Belarusian Schuma battalions. On 1 March 1944, von Gottberg presented such a project at the meeting in the Reich Ministry for the Occupied Eastern Territories (*Ostministerium = Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete, RMfdbO*). It can therefore be assumed that he treated the BKA only as an integral part of the anti-partisan forces designed for the needs of the Commissioner General and the formation was to include a maximum of 10 thousand people.¹⁰¹ Although in the course of time he had to abandon these plans, the BKA high command was totally dependent on the Germans and had no opportunity to make any operational decisions without their permission. This state of affairs was reflected in the order No. 21 issued by the BKA headquarters on 27 May 1944.¹⁰² According to the concept of the German authorities, the role of the Belarusian activities in the formation of the BKA had come down only to the propaganda efforts by using nationalist slogans in order to mobilize the Belarusian people for the armed struggle on the occupier's side. After the war, the commander of the BKA F. Kushal recalled: 'In some cases, my role of a propagandist [...] was too strongly stressed [by the Germans. – J. G.]. For example, in Sluck just after my speech [to the BKA soldiers. – J. G.] and after the oath the commander of the German regiment of sappers gave the operating order. Well, my role as a BKA commander was very unpleasant, the more so because neither the BKA soldiers or the Belarusian society understood my actual position.'¹⁰³

The success in the development of the BKA first of all should be considered as political success of the BCR and its president. The BKA was seen as an asset to authenticate the council activists in the eyes of the occupiers and to raise the prestige of the BCR among the Belarusian society and to create the image of the Belarusian nationalists as a real political force having its own armed forces. That is why during his public speeches Astrouski tried to convince those present that the BKA is a true 'national guard of

the Belarusian nation' and 'the armed forces of the free Belarus.' Of course, the reality was quite different. In March 1944, the president of the BCR said that the Belarusian National Defence would not be sent to the front, because it had to fight with the 'internal enemy of the Belarusian people', i. e. with communists.¹⁰⁴ Thus Astrouski intimated that the Belarusian soldiers would not be used outside their home country. However, the Germans believed that in the face of a potential Soviet offensive the BKA would also be used to fight with the Red Army. From May 1944, in each rifle battalion an assault company was formed.¹⁰⁵ In May 1944, to achieve better results in eliminating partisans the BKA headquarters issued an order that prohibited to use violence on prisoners, and even more to shoot the captured partisans. On the contrary, it was ordered to sent those partisans who had surrendered voluntarily directly to the dock.¹⁰⁶

Only some of the BKA units participated in combat operations. In May 1944, the battalion fought against partisans during the German anti-partisan campaign Spring festival (*Frühlingsfest*) in the vicinity of Lepel and Begomel in the Vitebsk region.¹⁰⁷ For participation in this action dozens of soldiers and officers of the battalion were decorated with the Medal of Merit for the eastern nations, and the BKA staff attorney V. Rodzka was decorated with the Second Class Iron Cross.¹⁰⁸ The 35th battalion fought against partisans in the area of Dzisna. As a result of this battle the battalion lost several men, some of whom were killed and others wounded. The sources also report that in mid-June 1944 the 34th battalion took part in anti-partisans actions.¹⁰⁹ On 28 April 1944, a patrol of the 33rd battalion, that was on guard in Lahojsk, was attacked by a group of the Soviet partisans. The BKA soldiers managed to successfully resist the attack. The bravest soldiers were awarded with 750 RM.¹¹⁰ In March the 11th battalion fought several skirmishes with the partisans in the vicinity of the town Grozowa.¹¹¹ The 3rd battalion (Nowogrodek) participated in military action in the north-east of Glebokie.¹¹² On 28 April 1944, the soldiers of the 33rd Battalion repulsed the attack of the Soviet partisans in the foreland Łohojsk. Courage was demonstrated also by soldiers

of the 29th battalion who on 9 June 1944 fought against the partisans in the vicinity of Smolewicz.¹¹³ The 37th battalion fought the battle with partisans near the village Buszewo and Gorka in Dzisna district.¹¹⁴ Information about the combat losses in the 17th battalion also indicate the involvement of this unit in clashes with partisans.¹¹⁵

Information about the participation of the BKA in combat missions was obtained by confronting the Belarusian and Soviet sources. In some cases there is doubt as to the events mentioned in various documents. Thus, for instance, partisans of the BKA unit were often confused with Schuma police battalions. In accordance with the partisan sources the partisans fought with and inflicted serious losses on the 1st, 2nd and 44th (sic!) battalions of the BKA. At the same time it is maintained that the 44th battalion lost about 100 soldiers in the struggle with the 'folk avengers'.¹¹⁶ The list of the BKA battalions, drawn on the basis of intelligence reports and reports of the intelligence of the Belarusian Staff of Partisan Movement, contains a lot of errors. Among the BKA units are named, for example, 'the 47th battalion of the BKA', 'the 48th battalion of the BKA', 'the 44th battalion of the BKA in Wilejka', 'the BKA battalion of Barys Rahula'.¹¹⁷ In the first two cases, 47th and 48th Schuma battalions were probably meant. The 44th battalion of the BKA has never existed, and Barys Rahula was the commander of the 68th Schuma battalion. Furthermore, such mistakes are natural during the war times, so the researcher must exercise utmost vigilance.

The participation of the BKA soldiers in the above mentioned actions is difficult to assess unambiguously. It was a real tragedy because for Belarusians this fight had, in fact, features of a civil war, as the enemy were their countrymen. Such statements are confirmed by the fact that the Soviet partisans were mainly recruited from the local Belarus population. However, after assessment of the role of the BKA a conclusion has to be drawn that it was one of the most sophisticated attempts to create regular armed units of the Belarusian national character in the military history of the twentieth century Belarus.

FURTHER FATE AFTER EVACUATION FROM BELARUS IN THE SUMMER OF 1944

According to German sources, after the occupation of the territory of Belarus by the Red Army in the summer of 1944 about 16 thousand soldiers of Belarusian military and police formations, including 6 thousand police officers of Schutzmannschaften, two thousand SD officers and eight thousand BKA troops withdrew with the German troops to the West. Other sources say that about 19 thousand Belarusian soldiers of armed units in German service got to the West. Knowing the realities of the evacuation of German troops from Belarus, it certainly does not sound credible at least in respect of the BKA units. The sudden offensive of the Red Army in the summer of 1944 became a complete surprise for both the Germans and the Belarusian activists. In the face of the Soviet attack many Schuma and BKA units became panic-stricken. Left without the high command the BKA battalions were dissolved by their commanders or ceased to exist because soldiers willfully left barracks. There have been numerous cases of abandonment of the battalions by their commanders. It is natural that in the face of upcoming Soviet threat these people tried by all means to save themselves and their families.¹¹⁸ In reports of the AK high command from July 1944, there is a mention, that in defense of Minsk against the Red Army the 5th battalion¹¹⁹ was used, but this is not confirmed either in Belarusian or German documents. Alternatively, the above mentioned report says that there was an attempt to use the Belarusian soldiers in order to organize a retreat of German units on the outskirts of the capital of Belarus. At the time of the retreat the BKA commander F. Kushal lost contact with the BKA troops. During the evacuation subversive propaganda was carried out among the Belarusian soldiers by members of the Polish and Soviet underground, who decided that it was the right time to leave the ranks of collaboration formations. The recent police officers joined the ranks of the AK partisan units straight away. Such cases occurred in the areas of Nowogrodek and Wilno. Desertion and going over to the side of Polish partisans also took place on Polish territory after the withdrawal from Belarus. The cadets of the BKA military school

from Minsk faced a tragic fate. In the face of the Soviet offensive the young Belarusians were left by their previous commander Captain W. Tchebatarevich, who went home to save his family. Then Captain V. Mikula took over the command of the 'orphan' cadets. By his attitude Mikula won favour with his students. On 29 June, the cadets set off for Minsk towards Wilno. During the march they were harassed by Soviet and Polish partisans. Secret agents were the first to leave the ranks. Having murdered several of their course-mates, they joined the partisans. Only about half of the cadets and just one fourth of the leadership reached Wilno.¹²⁰

On the basis of expert analysis of German and Belarusian documents one can say that the following BKA units withdrew to the West: part of the military school (about 150 people) and the 23rd and 34th battalions of the BKA. Mass desertion was sometimes accompanied by murders of German and Belarusian officers. Such cases were reported, for example, in the 36th police shooting regiment. Noteworthy are also battalions of the BKA sappers, which from the very beginning were under the German command and were handed over at the Wehrmacht's disposal. The BKA high command had no influence on their fate. After the withdrawal to the west, when the battalions were near Poznan, reorganization was carried out. As a result there came into existence two building battalions (Bau-Battaillon), which were used at the fortification works on the Western front.¹²¹ Nevertheless, the BKA high command attempted to keep in touch with those battalions. This is proved by F. Kushal's visit to sappers in September or October 1944. The commander informed the soldiers about the BCR activities in Berlin.¹²²

According to the order by Reichsführer SS, on 1 August 1944 the brigade of auxiliary police (*Schutzmannschafts Brigade*) was formed consisting of four regiments and commanded by SS-Obersturmbannführer Hans Siegling. On 18 August 1944, the *Schutzmannschafts Brigade* was renamed 30. *Waffen-Grenadier-Division der SS (2. Russische)* (the 30th Waffen Grenadier Division of the SS (2nd Russian)). The BKA military school (about 100 people) and the 23rd and 34th battalions of the BKA were conscripted into the 4th SS Grenadier Regiment of this unit.

Readiness for action in some Belarusian formations left much to be desired. As an example the 23rd battalion of the BKA (about 300 people) can be mentioned. Part of its soldiers had no boots, and the mood of hysteria prevailed in the unit.¹²³ The Belarusian officers in the 30th Division felt humiliated in front of Germans and Russians. This concerned especially those who previously belonged to the BKA and were fully politically and nationally aware. Commanding positions were mainly held by German officers who mostly were translators or interpreters. An exception to this rule was merely exercising the duties of platoon commanders. In the headquarters company of the 76th regiment there was only one officer, a Belarusian.¹²⁴ Former heads of police stations, accustomed to independent action and to a certain freedom, were admitted to the divisions as private soldiers. Besides some patriotic Belarusian officers were irritated by the name of the division, i. e. 2nd Russian. There were incidents of critical public statements on the subject by officers.¹²⁵ It must be admitted that Siegling proved himself to be a person hostile to Belarusians. He tried to condemn the efforts of a handful of Belarusian officers to 'Belarusization' of formation while favouring Russian officers.¹²⁶

Although the division had not yet reached readiness for action, it was sent to the front in France as early as August 1944. During the battles in France, part of the soldiers really avoided battle, but others took the fight with the Allies and the French partisans. After some time, after Germans' failures on the front, desertions intensified in the 30th division. The entire battalions came under it. On 27 August 1944, the soldiers of the 2nd battalion in the 1st regiment, and 2nd battalion in the 2nd regiment rebelled against the German officers and killed several of them. This provoked a bloody repression: those who did not manage to escape to the French partisans were executed. There were the former soldiers of the 62nd and 63rd Ukrainian battalions of Schuma.¹²⁷ In the sources of the Belarusian emigration information can be found that as a result of that rebellion 72 officers and German soldiers lost their lives.¹²⁸ The documents show that the most active in the rebellion were former soldiers of the 34th battalion of the BKA.¹²⁹ On 29 August 1944, in the 4th

regiment there was another mass desertion: a group of soldiers from the 1st and 2nd battalions fled to Switzerland. On the basis of German documents a conclusion can be made that the action was inspired by former soldiers of the 23rd and 34th battalions of the BKA.¹³⁰

Soon the desertions became so frequent that in December 1944 the high command was forced to withdraw the division to the rear. Some of the soldiers, including the officers, were taken to the military court. What became of these deserters after that? The author has information on about 100 soldiers of Belarusian nationality, who from September to November 1944 deserted or went over to the Allies, and then volunteered for the Polish Armed Forces in the West. Among them were also former cadets of the BKA military school. Going over to the side of the Allies has been vividly described in the memoirs by the cadets themselves residing after the war in the West.¹³¹ Initially, they were incarcerated in Allied camps in France, then declared their willingness to join the Polish Army. In January 1945, they were enrolled in the 2nd Polish Corps of General W. Anders in Italy. Many of them took part in the battles with the German 10th Army as Polish soldiers.

Despite numerous cases of group desertion, some reports of the high command of Army Group 'G' indicates that there were also acts of valour and courage of the former BKA soldiers on the battlefield. The attitude of Belarusian soldiers of the 30th SS division during combat operations was also described in his field diary on 6 September 1944 by the liaison officer Senior Lieutenant Hansen: 'In the 30th division there is a formation, composed of the officers of the Belarusian Youth Union. Despite the fact that the division soldiers have lost their morale, as well as shortage of arms and food, the Belarusian unit still retains a state of high combat readiness'.¹³² Any signs of a certain loyalty to the Germans should be treated as a unique and isolated phenomenon, because the general mood of the soldiers was reversed.

The last episode associated with the BKA evidently was the creation of the 1st school battalion of the BKA in October 1944 in Berlin (commander F. Kushal). In March 1945, the battalion numbered only 196 people¹³³ who were soon incorporated into the 30th

grenadier division of the SS (1st Belarusian), which was stationed in Bavaria and was in the stage of forming on the basis of the existing 30th grenadier division of the SS (2nd Russian). In April 1945, the Belarusian soldiers surrendered to the Americans.¹³⁴ This fact should be considered as the end to the war epic of the Belarusian National Defence soldiers.

In the conclusion, it should be admitted that hopes of the founders of the BKA concerning this unit did not come true. This was influenced by political issues. From the very beginning the German high command and the command of Belarusian activists cooperating with the Third Reich were characterized by diametrically different approach to the issue of functioning of the BKA. The Belarusians saw in this unit the germ of a national army while the Germans treated the soldiers of the BKA like common cannon fodder. However, in the evaluation of the role of the BKA it should be stressed that despite of everything it was one of the most advanced attempts at establishing of regular national and Belarusian armed units during World War II.

REFERENCES

- ¹ Ė. Jėkabsons (2001). *Belorusy v Latvii v 1918–1940 godakh*. In: *Beloruskaja dyjaspara jak pasiarednica u dijaložu cyvilizacyj*. Minsk, pp. 47–71.
- ² Ė. Jėkabsons (2006). *Belorusy u Latvii u tchasy saveckaj i savecka-niameckaj akupacyi (1940–1945)*. *Belaruskij Histaryczny Ahliad*, 13 (2), pp. 202, 203.
- ³ *Archiwum Akt Nowych* (hereinafter: AAN), sygn. T-454, 88/001057–58.
- ⁴ Jėkabsons. *Belorusy u Latvii*, p. 207.
- ⁵ *Ibid.*
- ⁶ A. Solov'ev (2006). *Belorusskaia tsentral'naia rada: sozdanie, deiatel'nost', krakh*. Minsk, s. 155.
- ⁷ Jėkabsons. *Belorusy u Latvii*, pp. 217, 218.
- ⁸ *Ibid.*
- ⁹ A. Litvin (2000). *Antysaveckija vajenna-palicejskija farmiravanni na terytoryi Belarusi u hady Vialikaj Ajchynnaj vajny. 1941–1944 hh. Votoki. Struktura. Dzejnasc*. Mińsk, p. 27.
- ¹⁰ *Gosudarstvennyi arkhiv Rossiiskoi Federatsii* (hereinafter: GARF), 5875–1–11, p. 80.
- ¹¹ F. Kushal (1999). *Sproby stwarennia belaruskaha vojska*. Minsk, p. 77.
- ¹² A. Litvin (2000). *Akupacyja Belarusi. Pytanni supracivu i kalabaracyi (1941–1944)*. Minsk, p. 184.

- ¹³ J. Gdański (2005). *Zapomniani żołnierze Hitlera*. Warsaw, p. 158.
- ¹⁴ Litvin. *Akupacyja Belarusi*, p. 183.
- ¹⁵ *Za dziaŕzaunuju nezaleznasc Belarusi* (1960). London, p. 97, 98.
- ¹⁶ A. Gelagaeu (2002). *Belaruskija nacyjanalnyja vajsковыja farmacyi u czasye Drugoj suswetnaj vajny*. Minsk, p. 48.
- ¹⁷ J. Turonak (1993). *Belarus pad niemieckaj akupacyjaj*. Minsk, p. 168.
- ¹⁸ O. Romanko (2008). *Korichnevye teni v Poles'e. Belorussiiia 1941–1945 gg.* Moskva, p. 233.
- ¹⁹ Kushal. *Sproby stwarennia; Solov'ev. Belorusskaia central'naia rada; Litvin. Akupacyja Bielarusi*.
- ²⁰ *Nacyjanalny Archiu Respubliki Bielarus* (hereinafter: NARB), 384–1–3, p. 13.
- ²¹ *Ibid.*, 382–1–4, p. 113.
- ²² *Pamiac. Pastauski rajon. Historyka-dokumentalnaja khronika haradou i rajona Belarusi* (1996). Minsk, p. 207.
- ²³ *Rossiiskii Gosudarstvennyi arkhiv sotsial'no-politicheskoi istorii* (hereinafter: RGASPI), 625–1–44, p. 304.
- ²⁴ NARB, 370–1–113, p. 117.
- ²⁵ *Ranica*, 28.05.1944.
- ²⁶ NARB, 1399–1–25, p. 76.
- ²⁷ *Ranica*, 09.04.1944.
- ²⁸ *Ibid.*, 16.09.1944.
- ²⁹ D. Kasmovich (2006). *Za volnuju i suverennuju Belarus*. Vilnius, p. 202.
- ³⁰ *Ranica*, 09.04.1944.
- ³¹ AAN, sygn.: 202-II-49, k. 244.
- ³² *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*. Vol. III. *Kwiecień 1943–lipiec 1944* (1976). London, p. 417.
- ³³ AAN, sygn.: 202-III-125, k. 54.
- ³⁴ Gelagaeu. *Belaruskija nacyjanalnyja*, p. 47.
- ³⁵ Litvin. *Akupacyja Bielarusi*, p. 194.
- ³⁶ NARB, 382–1–3, p. 217.
- ³⁷ RGASPI, 625–1–44, p. 267.
- ³⁸ NARB, 382–1–3, p. 217.
- ³⁹ RGASPI, 625–1–44, p. 393.
- ⁴⁰ *Pamiac. Pastauski rajon*, p. 207.
- ⁴² Army Recruiting Command.
- ⁴¹ S. Shnek (2004). *Uzbrojenaja Sluchchyna. Da historyi Belaruskaje Krajo-vaje Abarony. Belaruskij Rezystans*, 1, p. 58.
- ⁴³ Solov'ev. *Belorusskaia tsentral'naia rada*, p. 121.
- ⁴⁴ NARB, 382–1–3, p. 219.
- ⁴⁵ Litvin. *Akupacyja Belarusi*, p. 192.
- ⁴⁶ *Za dziaŕzaunuju nezaleznasc Belarusi*, p. 98.
- ⁴⁷ E. Mironowicz (2011). *Białoruska Obrona Krajowa. Białoruskie Zeszyty Historyczne*, 36, p. 147.
- ⁴⁸ NARB, 382–1–14, p. 27.

- ⁴⁹ J. Malecki (1976). *Pad znakam Pahoni*. Toronto, pp. 135, 136.
- ⁵⁰ *Dziaržaunju Archiu Minskaj Woblasti (DAMW)*, 1039–1–167, pp. 7, 15.
- ⁵¹ AAN, sygn.: 202-III-121, k. 228.
- ⁵² Shnek. *Uzbrojenaja Sluchchyna*, p. 61.
- ⁵³ NARB, 382–1–8, p. 4.
- ⁵⁴ *Za dziaržaunju nezaleznasc Belarusi*, pp. 101, 108.
- ⁵⁵ *Bundesarchiv-Lichterfelde* (hereinafter: *BArch.*), R 6/156, pp. 56, 90, 91, 117.
- ⁵⁶ *Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas* (hereinafter: *LCVA*), Komunikat BiP nr. 18, 1. lipca 1944 r., sygn.: R-61, ap. 1, b. 54, l. 17.
- ⁵⁷ *Za dziaržaunju nezaleznasc Belarusi*, p. 108.
- ⁵⁸ *Ibid.*, p. 100; Kushal. *Sproby stwarennia*, p. 85.
- ⁵⁹ NARB, 382–1–14, p. 27.
- ⁶⁰ AAN, sygn.: 202-III-125, k. 59.
- ⁶¹ Gelagaeu. *Belaruskija nacyjanalnyja vajs-kowyja*, p. 47.
- ⁶² *Za dziaržaunju nezaleznasc Belarusi*, p. 171.
- ⁶³ NARB, 382–1–14, p. 39.
- ⁶⁴ *Ibid.*, 382–1–4, p. 78.
- ⁶⁵ Litvin. *Antysaveckija wajenna-palicejskija farmavanni*, p. 28.
- ⁶⁶ *Ranica*, 02.07.1944.
- ⁶⁷ *Za dziaržaunju nezaleznasc Belarusi*, p. 105.
- ⁶⁸ *Ranica*, 14.05.1944.
- ⁶⁹ *Ibid.*, 11.06.1944.
- ⁷⁰ W. Ramanouski (1964). *Saudzielniki u zlachynstvach*. Minsk, p. 158.
- ⁷¹ NARB, 383–1–11a, p. 16.
- ⁷² *Ibid.*
- ⁷³ *Za dziaržaunju nezaleznasc Belarusi*, p. 102.
- ⁷⁴ *Ibid.*, p. 115.
- ⁷⁵ Kushal. *Sproby stwarennia*, pp. 159, 160.
- ⁷⁶ NARB, 382–1–8, p. 4.
- ⁷⁷ NARB, 382–1–4, p. 113.
- ⁷⁸ Litvin. *Akupacyja Belarusi*, p. 193.
- ⁷⁹ *Za dziaržaunju nezaleznasc Belarusi*, p. 96.
- ⁸⁰ *Ibid.*, p. 114.
- ⁸¹ Litvin. *Akupacyja Belarusi*, p. 193.
- ⁸² NARB, 382-1-4, p. 113; RGASPI, 625–1–44, p. 381.
- ⁸³ Solov'ev. *Belorusskaia tsentral'naia rada*, pp. 37, 120.
- ⁸⁴ Litvin. *Akupacyja Belarusi*, pp. 184, 185.
- ⁸⁵ Mironowicz. *Białoruska Obrona*, p. 152.
- ⁸⁶ *Za dziaržaunju nezaleznasc Belarusi*, pp. 107, 108.
- ⁸⁷ A. Kovalenia (2001). *Belarus 1939–1945 gg. Wojna i politika*. Minsk, p. 182.
- ⁸⁸ J. Najdziuk, I. Kasiak (1993). *Belarus uczora j siannia*. Minsk, pp. 319, 320.
- ⁸⁹ O. Romanko (2006). *Sovetskii legion Gitlera. Grazhdane SSSR v Vermakhte i SS*. Moskva, p. 270.
- ⁹⁰ RGASPI, 625–1–44, p. 382.

- ⁹¹ Mironowicz. *Białoruska Obrona*, p. 150.
- ⁹² *Pamiac. Zaslauski rajon* (2000). Minsk, p. 236.
- ⁹³ RGASPI, 625–1–44, p. 365.
- ⁹⁴ A. Solov'ev (1994). *Oni deistvovali pod raznymi psevdonimami*. Minsk, pp. 119, 120.
- ⁹⁵ NARB, 382–1–4, p. 113.
- ⁹⁶ RGASPI, 625–1–44, p. 365.
- ⁹⁷ NARB, 382–1–3, p. 230.
- ⁹⁸ Litvin. *Akupacyja Belarusi*, p. 185.
- ⁹⁹ NARB, 382–1–3, p. 626.
- ¹⁰⁰ Gdański. *Zapomniani żołnierze*, p. 158.
- ¹⁰¹ Turonak. *Belarus pad niemieckaj*, p. 180.
- ¹⁰² Solov'ev. *Belorusskaia tsentral'naia rada*, p. 36.
- ¹⁰³ Kushal. *Sproby stwarennia*, p. 88.
- ¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 35.
- ¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 38.
- ¹⁰⁶ Mironowicz. *Białoruska Obrona*, p. 153.
- ¹⁰⁷ Turonak. *Belarus pad niemieckaj*, p. 188.
- ¹⁰⁸ Ramanouski. *Saudzielniki u zlahzynstwach*, p. 160.
- ¹⁰⁹ Kushal. *Sproby stwarennia*, p. 90.
- ¹¹⁰ A. Gelagaeu (2010). Arganizacyja bielarskich uzbrojonych adzinak na terytoriji Heneralnaj akrugy “Belarus” u 1941–1944. *Arche*, 5, p. 463.
- ¹¹¹ Shnek. *Uzbrojenaja Sluchchyna*, p. 65.
- ¹¹² Najdziuk, Kasiak. *Belarus uchora*, p. 321.
- ¹¹³ NARB, 382–1–3, pp. 165, 374.
- ¹¹⁴ *Biuro Udostępniania i Archiwizacji Instytutu Pamięci Narodowej (BUiA IPN)*, sygn.: 00231/228, t. 18.
- ¹¹⁵ NARB, 382–1–4, p. 113.
- ¹¹⁶ RGASPI, 625–1– 44, p. 384.
- ¹¹⁷ RGASPI, 625–1–45, pp. 63–65.
- ¹¹⁸ *Dakumanty i Fakty*, 1955, 6–7, pp. 3, 4.
- ¹¹⁹ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*. Vol. 3. *Kwiecień 1943–lipiec 1944* (1976). London, p. 544.
- ¹²⁰ *Belaruskaja Biblijateka imia Francishka Skaryny (BBFS)*, Collecion of Kastus Akula, k. 11, 13.
- ¹²¹ Romanko. *Sovetskii legion Gitlera*, pp. 271, 272.
- ¹²² *Ranica*, 06.10.1944.
- ¹²³ *Bundesarchiv-Militararchiv* (hereinafter: BA-MA), N 756/197a, vol. 1.
- ¹²⁴ BA-MA, RS 3/30, t. 2.
- ¹²⁵ Kushal. *Sproby stwarennia*, pp. 129, 130.
- ¹²⁶ *Ibid.*, pp. 109, 110.
- ¹²⁷ C. Bishop (2006). *Zagraniczne formacje SS. Zagraniczni ochotnicy w Waf-fen-SS w latach 1940–1945*. Warsaw, p. 156.
- ¹²⁸ *Dakumanty i Fakty*, 1953, 3, p. 8; *Ibid.*, 1955, 6–7, pp. 1–3.

¹²⁹ BA-MA, N 756/197a-b.

¹³⁰ BA-MA, N 756/197a, fol. 1; Ibid., N 756/197b.

¹³¹ K. Akula (1994). *Zmaharnyja darohi*. Minsk; J. Vesialkouski (1997). *Niajasna mroilisia nowyja darohi*. London; P. Nawara (1994). Karotkija uspaminy. *Holas Tchasu*, 31 (4).

¹³² T. Juergen (1952). *Wen Sie verderben wollen. Bericht des grossen Verrats*. Stuttgart, p. 403.

¹³³ NARB, 383–1–11a, p. 300.

¹³⁴ J. Grzybowski (2011). *Pogoń pomiędzy Orłem Białym, Swastyką i Czerwoną Gwiazdą. Białoruski ruch niepodległościowy w latach 1939–1956*. Warsaw, pp. 372, 373.

BALTKRIEVIJAS NACIONĀLĀ AIZSARDZĪBA: DIBINĀŠANAS VĒSTURE UN DARBĪBA (1944–1945)

Ježijs Gžibovskis

Dr. hab., Varšavas Universitātes Austrumeiropas un Centrāleiropas starpkultūru pētījumu fakultātes līdzstrādnieks.

Zinātniskās intereses: Austrumeiropas un Centrāleiropas valstu 20. gadsimta politiskā un militārā vēsture.

E-pasts: jgrzybowski@uw.edu.pl

Atslēgas vārdi: Baltkrievija, Otrais pasaules karš, Trešais reihs, kolaborācija, Baltkrievijas Nacionālā aizsardzība.

Kopsavilkums

Otrā pasaules kara laikā pēc vairākiem svarīgiem notikumiem Baltkrievijā sākās vietējo iedzīvotāju kolaborācija ar vācu okupācijas varas iestādēm. Viena no acīmredzamākajām kolaborācijas epizodēm bija Baltkrievijas Nacionālās aizsardzības dibināšana un darbība. Bruņotā vienība tika izveidota 1944. gada pavasarī un vasaras sākumā ar mobilizācijas palīdzību, un tās mērķis bija bruņota cīņa ar padomju partizāniem un Sarkano armiju. Rakstā analizēts vienības izveidošanas process, tās lielums, kaujas gatavības pakāpe un līdzdalība karadarbībā. 1944. gada vasarā pēc vācu armijas atkāpšanās no Baltkrievijas teritorijas zināms skaits Baltkrievijas Nacionālās aizsardzības karavīru ieradās Rietumu frontē.

Iesniegts 03.06.2014.

VĒSTURES AVOTI

Uldis Neiburgs

LATVIJAS REPUBLIKAS SAEIMAS PRIEKŠSĒŽA PAULA KALNIŅA 1944. GADA 8. SEPTEMBRA DEKLARĀCIJAS PAR LATVIJAS VALSTS ATJAUNOŠANU UN VALDĪBAS IZVEIDOŠANU

1944. gada 8. septembrī notikusī Latvijas Centrālās padomes (LCP) sanāksme Rīgā bija šīs pretošanās kustības organizācijas vadības pēdējā sēde pirms Latvijas galvaspilsētas nonākšanas atkārtotas padomju okupācijas varas pakļautībā. Izņemot dažas publikācijas,¹ līdzšinējā pētniecībā šai sanāksmei un tajā pieņemtajiem lēmumiem ir pievērsta nepietiekama uzmanība, jo pēdējos gados tapušajās apkopojošā rakstura monogrāfijās par Latviju Otrā pasaules kara laikā tā nav pieminēta vispār,² bet dažos LCP vēsturei veltītajos pētījumos³ ir tikai atkārtota Edgara Andersona, Leonida Siliņa u.c. autoru grāmatā “Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība, 1943–1945” sniegtā informācija, ka šajā sēdē bīskapa Jāzepa Rancāna (1886–1969) dzīvoklī Rīgā Dr. Pauls Kalniņš (1872–1945) kā Valsts prezidenta vietas izpildītājs un Saeimas priekšsēdētājs ir parakstījis deklarāciju par Latvijas valsts atjaunošanu un Ministru kabineta izveidošanu.⁴

Šeit pirmoreiz ir publicēti P. Kalniņa 1944. gada 8. septembrī parakstīto divu dokumentu (deklarācija par Latvijas valstiskuma atjaunošanu un rīkojums senatoram Mintautam Čakstem (1893–1962) par Ministru kabineta sastādīšanu) oriģināli,⁵ kuru nonākšana atklātībā ir izrādījusies visai komplicēta. Tikai 2008. gada oktobrī ar LCP dalībnieka Leonida Siliņa (1916–2005) atraitnes Zigrīdas Siliņas laipnu atļauju vēsturniekiem Kārlim Kangerim un Uldim Nei-

burgam šo dokumentu kopijas izdevās apzināt L. Siliņa personiskajā arhīvā Stokholmā.⁶ Tobrīd kļuva skaidrs, ka šis P. Kalniņa parakstītās deklarācijas Otrā pasaules kara beigās ir nonākušas Zviedrijā, kur vēlāk glabājās Vesterosas pilsētas bibliotēkas Latviešu grāmatu un dokumentu krājumā. Tā pārzinis bija jurists Konstantīns Ozoliņš (1902–1987), kurš līdz pat savai izbraukšanai uz Zviedriju 1945. gada 8. maijā pildīja organizācijas “Latviešu karavīru palīdzība” vadītāja pienākumus Kurzemē.⁷ K. Ozoliņa 1980. gada 9. janvāra atzīmes uz L. Siliņa vajadzībām izgatavotajām šo dokumentu kopijām liecināja, ka to oriģināli ir apzīmēti ar Vesterosas bibliotēkas Latviešu grāmatu un dokumentu krājuma signatūru 78: 37/1 un 78: 37/2. K. Kangeris arī atcerējās, ka 1982. gada beigās, kopā ar valodnieci Baibu Kangeri apciemojot K. Ozoliņu, pēdējais demonstrēja viņiem šos dokumentus kā īpašu vērtību. Vēlāk minētais krājums tika nodots Zviedrijas Valsts arhīvam Stokholmā un ir daļa no Latviešu palīdzības komitejas dokumentu krājuma, kas pētniecības nolūkos ir pieejama ar Zviedrijas latviešu apvienības priekšsēža atļauju. Iepazīstoties ar šī fonda krājuma aprakstu 2009. gadā Zviedrijas Valsts arhīvā, šis signatūras numuru trūka.⁸ Tomēr 2014. gada oktobrī, izvērtējot Vesterosas bibliotēkas Latviešu grāmatu un dokumentu kolekciju Zviedrijas Valsts arhīva nodaļā Stokholmas priekšpilsētā Ārningē, izdevās atrast arī P. Kalniņa parakstīto dokumentu oriģinālus. Tiem pievienotā senatora M. Čakstes atraitnes Martas Čakstes (1902–1990) 1978. gada 17. marta vēstule K. Ozoliņam⁹ parāda gan šo dokumentu nonākšanas laiku Vesterosas bibliotēkā, gan ļauj domāt, ka tie līdz tam ir glabājušies Čakstes ģimenes personiskajā arhīvā un, ļoti iespējams, sasnieguši Zviedriju 1944. gada 16. oktobrī, kad M. Čakstes ģimene ar motorlaivu “Krīvs” ieradās Gotlandē.

Diemžēl gandrīz neviens no 1944. gada 8. septembra sēdes dalībniekiem pēc kara trimdā nav sniedzis plašākus komentārus ne par pašu šo notikumu, ne arī paskaidrojis, vai un kāpēc šīs sanāksmes pieņemtajiem lēmumiem ir vai nav sekojusi kāda tālejoša rīcība. Kā šīs sēdes dalībnieki grāmatā “Latvijas Centrālā padome” ir uzdoti četrpadsmit cilvēki – sociāldemokrāti P. Kalniņš, Klāra Kalniņa (1874–1964), Klāvs Lorencs (1885–1975), Fricis Menders

(1885–1971) un Jānis Rudzis (1896–1966), bīskaps J. Rancāns, advokāts Jānis Breikšs (1887–1965), senators M. Čakste, profesori Arnolds Aizsilnieks (1898–1982) un Andrejs Teikmanis (1877–1956), ārsts Vikentijs Barkāns (1889–1947), lauksaimniecības atašējs Emīls Zelmenis (1892–1979), ģenerālis Verners Tepfers (1893–1958), kapteinis Kristaps Upelnieks (1891–1944) un vēl citas vārdā nenosauktas personas. Zināmas neskaidrības ir radījis arī E. Andersona un L. Siliņa publicētais P. Kalniņa deklarācijas un rīkojuma teksts, kurā viņa izraudzītais Ministru kabineta sastādītājs ir apzīmēts kā N.N., blakus paskaidrojot, ka sēdes atsevišķā protokolā bijis teikts, ka par Ministru prezidentu aicināms profesors Konstantīns Čakste (1901–1945), bet pēc viņa nāves par tādu aicināts viņa brālis M. Čakste,¹⁰ ko paša L. Siliņa arhīvā atrastie dokumenti neapstiprina.

Pavisam īsi 1944. gada 8. septembra sēde un tās lēmumi ir pieminēti P. Kalniņa 1945. gada vasarā rakstītajās piezīmēs, kur tās sasaukšana ir pamatota ar viņa kā Saeimas priekšsēdētāja un Valsts prezidenta vietnieka izceļošanu uz Zviedriju (tas nenotika, jo motorlaivu “Gulbis”, uz kuras atradās arī P. Kalniņš, 1944. gada 21. septembrī ceļā uz Gotlandi pārtvēra vācu karakuģis, kas visus tās pasažierus aizveda uz Gotenhāfenu. – *U. N.*),¹¹ bet par sēdes norises vietu, tāpat kā J. Rancāna 1952. gada martā tapušajā veltījumā P. Kalniņam,¹² ir uzdots bīskapa dzīvoklis, kas atradās Romas katoļu Rīgas arhidiecēzē Mazajā Pils ielā 2.¹³ Turpretī līdz šim nepublicētajā LCP Zviedrijas daļas 1948. gada 13. augusta plenārsēdes Stokholmā protokolā ir fiksēts J. Breikša stāstījums par “dienu, kad izvadīja Saeimas priekšsēdētāju Dr. Paulu Kalniņu uz Ventspili tālākā ceļā. Tas toreiz notika Skolas ielā 11. Bīskaps Rancāns ieradās visā savā amata tērpā spožumā. Izgatavojām divus dokumentus tam gadījumam, ja būtu jāsastāda valdība. Tika izraudzīts prof. Konstantīns Čakste, bet, ja viņš būtu aizkavēts, tad Mintauts Čakste. Dokumentos bija teikts, ka Valsts prezidenta vietas izpildītājs viņus uzaicina sastādīt valdību. Bija svarīgi, lai katram gadījumam būtu zem šiem dokumentiem Dr. Paula Kalniņa, kā Valsts prezidenta v. i., paraksts. Dokumentus nodeva Kūrijas glabāšanā bīskapam Rancānam, jo tobrīd bija doma, ka viņš projām nebrauks, bet *Sicherheitsdienst* viņam tomēr vēlāk

piespieda aizbraukt (1944. gada septembra vidū vācu Drošības policija un Drošības dienests J. Rancānam un vēl vairākiem citu konfesiju augstākajiem garīdzniekiem lika pārcelties no Rīgas uz Liepāju, bet 9. oktobrī ar kuģi doties uz Vāciju. – *U. N.*)¹⁴

Līdz ar to P. Kalniņa, J. Breikša un J. Rancāna atmiņas apstiprina 1944. gada 8. septembra deklarācijas un rīkojuma tapšanas faktu, bet tuvāk neatspoguļo tās dienas LCP vadības sēdes norisi un neko nepasaka arī par šo dokumentu turpmāko likteni. P. Kalniņa un J. Rancāna izklāstā LCP sanāksme ir norisinājusies Mazajā Pils ielā 2, turpretī J. Breikša atmiņās šī tikšanās ir notikusi Skolas (vācu okupācijas laikā – *Karl Ernst von Baer.* – *U. N.*) ielā 11, kur 1944. gadā atradās Centrālā pedagoģiskā bibliotēka, Pieminekļu valde (tās priekšsēdētājs bija toreizējais LCP vadītājs V. Tepfers. – *U. N.*) un vairākas mācību iestādes.¹⁵ Mūsdienu skatījumā problemātiski ir izskaidrot arī šo trīs sēdes dalībnieku apgalvoto, ka Ministru kabineta sastādīšana vispirms ir uzticēta K. Čakstem, jo viņš jau no 1944. gada 29. aprīļa atradās vācu drošības iestāžu apcietinājumā Rīgā, Reimersa ielā, bet vēlāk Rīgas Centrālcietumā, un nav skaidrs, uz kāda pamata LCP sanāksmes dalībnieki būtu varējuši cerēt uz K. Čakstes drīzu atbrīvošanu. Neprecīza ir arī E. Andersona un L. Siliņa norāde par M. Čakstes izraudzīšanu par Ministru prezidentu pēc K. Čakstes nāves. Diez vai šāda iespēja apspriesta 1944. gada 8. septembrī, kad tika parakstīti šeit publicētie dokumenti un K. Čakste bija dzīvs, jo no 1. līdz 10. septembrim bija ieslodzīts Salaspils nometnē, no kurienes ar kuģi “Celebes” pārsūtīts uz Štuthofas koncentrācijas nometni. Savukārt pēc K. Čakstes nāves 1945. gada 21. februārī, par ko LCP locekļi Kurzemē vai Zviedrijā visticamāk uzzināja tikai ar kādu laika atstarpi, jautājums par valdības izveidošanu, vismaz okupētās Latvijas teritorijā, visdrīzāk bija zaudējis aktualitāti. Latvijas sūtņa Stokholmā Voldemāra Salnā (1886–1948) un ārkārtējo pilnvaru nesēja un Latvijas sūtņa Londonā Kārļa Zariņa (1879–1963) diplomātiskā sarakste arī liecina, ka ideja par LCP reprezentētu Latvijas valdību ar M. Čaksti priekšgalā LCP aprindās Zviedrijā bija aktuāla jau 1944. gada novembrī – 1945. gada janvārī, kad K. Čakste vēl atradās ieslodzījumā Štuthofā.¹⁶ Nav gan pavisam izslēgts, ka P. Kalniņš kā Ministru kabineta

vadītājus 1944. gada 8. septembrī būtu nozīmējis abus brāļus Čakstes, pieļaujot zināmas manevra iespējas savas deklarācijas un rīkojuma realizēšanā, ja pieņemam, ka J. Breikša teiktais par diviem dokumentiem valdības sastādīšanas gadījumam ir jātulko nevis kā P. Kalniņa parakstīta deklarācija un rīkojums par Ministru kabineta izveidošanu, bet gan šo dokumentu divi varianti, no kuriem līdz šim tad būtu apzināts tikai viens.

Kopumā P. Kalniņa parakstīto dokumentu saturs liecina gan par LCP un tās vadības pretenzijām uz Latvijas valsts augstāko politisko pārstāvniecību, gan centieniem atjaunot Latvijas valstisko neatkarību brīdī, kad Vācijas armija atstātu, bet PSRS armija vēl nebūtu ieņēmusi Latvijas teritoriju. To apstiprina vēl citas V. Salnā, LCP un ģenerāļa Jāņa Kureļa (1882–1954) militārās grupas iniciatīvas pagaidu valdības izveidošanā 1944. gada vasarā–rudenī, kas īsumā ir aprakstītas arī jaunākajā vēstures literatūrā.¹⁷ Iepazīstoties tuvāk ar P. Kalniņa parakstītās deklarācijas un rīkojuma oriģināliem, ir arī redzams, ka, iespējams, drošības apsvērumu dēļ šie dokumenti to tapšanas brīdī nemaz netika apzīmēti ar konkrētiem datumiem, bet deklarācijas par Latvijas valsts atjaunošanu kopija jau citā mašindrūkā ir datēta ar 1944. gada 8. septembri jau pēc tās nonākšanas L. Siliņa personiskajā arhīvā. Tas ļauj arī domāt, ka šos LCP dokumentus bija plānots datēt to publiskošanas gadījumā, resp., piemērotā brīdī, kad apņemšanos atjaunot Latvijas faktiski suverenitāti un izveidot valdību būtu iespējams arī reāli īstenot, taču straujās karadarbības un nelabvēlīgās militāri politiskās situācijas dēļ šāda iespēja tā arī nekad neradās. Tas varētu arī izskaidrot LCP vadības pēdējās sēdes Rīgā dalībnieku vēlāko atturēšanos kaut ko vairāk atklāt par šīs sanāksmes norisi.

Perspektīvā svarīgi būtu izvērtēt arī P. Kalniņa kā Latvijas Valsts prezidenta vietas izpildītāja pilnvaras izdot deklarāciju par Latvijas valstiskuma atjaunošanu un Ministru kabineta izveidošanu, kas, līdzīgi kā citi valsts suverenitātes jautājumi, atšķirīgi ir vērtēti savulaik trimdas un arī mūsdienu diskusijās par Latvijas valsts tiesisko statusu.¹⁷ Arī 1944. gada 8. septembra deklarācijā paustais konstatējums, ka “Latvijas tauta pārņēmusi suverēno varu no svešas varas atbrīvotā Latvijas valsts teritorijā un atjaunojusi Latvijas Republiku

kā suverēnu valsti”, uzdod jautājumus gan par tā brīža politiskās situācijas reālo vai vēlamu novērtējumu, gan šādas uztveres vērtējumu mūsdienās.

1. dokuments

Latvijas Valsts prezidenta vietas izpildītāja un Saeimas priekšsēdētāja P. Kalniņa deklarācija par Latvijas valsts atjaunošanu

DEKLARACIJA PAR LATVIJAS VALSTS ATJAUNOŠANU

Latvijas tauta pārņēmusi suverēno varu no svešas varas atbrīvotā Latvijas valsts teritorijā un atjaunojusi Latvijas Republiku kā suverēnu valsti.

Latvijas Satversmes Sapulces 1922. gadā pieņemtā Latvijas Republikas Satversme no šīs dienas līdz Satversmes reformai iedarbojas atbrīvotajā valsts teritorijā kā atjaunotās Latvijas Republikas pamatlikums.

Uz Latvijas Republikas Satversmes pamata (52. pants) uz mani kā pēdējās likumīgi ievēlētās un līdz šim laikam tiesiski pilnvarotās Saeimas Priekšsēdētāju pārgājusi Valsts Prezidenta vietas izpildīšana. Ar šo dienu es stājos pie Valsts Prezidenta vietas izpildīšanas līdz jauna Valsts Prezidenta ievēlēšanai Satversmē paredzētā kārtībā.

Kā Latvijas Republikas Valsts Prezidenta vietas izpildītājs uz Satversmes man piešķirtās varas pamata (56. pants) esmu uzdevis Senatoram Mintautam Čakstem sastādīt ministru kabinetu.

Uzaicinu Latvijas tautu atbalstīt valdību tās atbildīgā Latvijas valsts atjaunošanas darbā.

Dievs svētī Latviju.

[Dr. Pauls Kalniņš]

Latvijas Valsts Prezidenta vietas izpildītājs
Saeimas priekšsēdētājs

78.32/1

D E K L A R A C I J A

P A R L A T V I J A S V A L S T S A T J A U N O Š A N U.

Latvijas tauta pārņēmusi suverēno varu no svešas varas atbrīvotā Latvijas valsts teritorijā un atjaunojusi Latvijas Republiku kā suverēnu valsti.

Latvijas Satversmes Sapulces 1922.gadā pieņemtā Latvijas Republikas Satversme no šīs dienas līdz Satversmes reformai iedarbojas atbrīvotajā valsts teritorijā kā atjaunotās Latvijas Republikas pamatlikums.

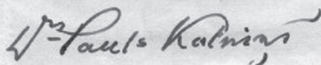
Uz Latvijas Republikas Satversmes pamata (52.pants) uz mani kā pēdējās likumīgi ievēlētās un līdz šim laikam tiesiski pilnvarotās Saeimas Priekšsēdētāju pārgājusi Valsts Prezidenta vietas izpildīšana. Ar šo dienu es stājos pie Valsts Prezidenta vietas izpildīšanas līdz jauna Valsts Prezidenta ievēlēšanai Satversmē paredzētā kārtībā.

Kā Latvijas Republikas Valsts Prezidenta vietas izpildītājs uz Satversmes man piešķirtās varas pamata (56.pants) esmu uzdevis

Senatoram Mintautam Čakstem sastādīt ministru kabinetu.

Uzaicinu Latvijas tautu atbalstīt valdību tās atbildīgā Latvijas valsts atjaunošanas darbā.

Dievs svētī Latviju.

Latvijas Valsts Prezidenta vietas izpildītājs
Saeimas priekšsēdētājs.

28: 34/2

A.G.

Senatoram Mintautam Čakstes kungam.

Uz Latvijas Republikas Satversmes 56.panta
pamata uzdodu Jums sastādīt ministru ka-
binetu.

J. Pāulis Kalniņš

Latvijas Republikas Valsts Prezidenta
vietas izpildītājs, Saeimas
priekšsēdētājs.

2. dokuments

Latvijas Valsts prezidenta vietas izpildītāja un Saeimas priekšsēdētāja P. Kalniņa rīkojums senatoram Mintautam Čakstem par Ministru kabineta sastādīšanu

A.G.

Senatoram Mintautam Čakstes kungam.

Uz Latvijas Republikas Satversmes 56. panta pamata uzdošu Jums sastādīt ministru kabinetu.

[Dr. Pauls Kalniņš]

Latvijas Republikas Valsts Prezidenta
vietas izpildītājs, Saeimas priekšsēdētājs

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Uldis Neiburgs (2009). Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943–1945): izpētes aktualitātes un rezultāti. No: *Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 246.–248. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.); Kārlis Kangeris (2010). Kurelieši: “Mirt par Latviju uz Latvijas zemes”. Vācu varas iestāžu attieksme pret ģenerāli Kureli. No: *Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un “Kurelieši”: konferences materiāli*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 93.–94. lpp.
- ² Valdis O. Lumans (2006). *Latvia in World War II*. Fordham University Press, pp. 363–367; Daina Bleiere, Ilgvars Butulis, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Antonijs Zunda (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava, 318.–320. lpp.; Björn M. Felder (2009). *Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern 1940–1946*. Paderborn: Schöningh, S. 312–319; Inesis Feldmanis (2012). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945): jauns konceptuāls skatījums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 61.–64. lpp.
- ³ Geoffrey Swain (2009). Latvia's Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War. *European History Quarterly*, Vol. 39, No. 2, p. 252; Ainārs Lerhis (2011). Nacistiskās Vācijas okupācijas gadi (1941–1945), pretestības kustība, Latvijas Centrālā padome. No: *Akadēmiskā vienība “Austrums” 125 gadus (1883–2008)*. Rīga: N.I.M.S., 319.–320. lpp.

- ⁴ Edgars Andersons, Leonids Siliņš u.c. (1994). *Latvijas Centrālā Padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība, 1943–1945*. Upsala: LCP, 82., 84., 100. lpp.
- ⁵ Zviedrijas Valsts arhīvs (*Riksarkivet, Stockholm*; turpmāk – RA), 730154, Lettiska Hjälpkommittens Dokumentsamlig, 78: 37/1, 78: 37/2.
- ⁶ L. Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā. Pašlaik tiek sagatavots nodošanai Zviedrijas Valsts arhīvā.
- ⁷ V. Hāzners, A. J. Bērziņš (red.) (1979). *Latviešu karavīrs otra pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums*. 7. sēj. Linkolna: Daugavas Vanagu Centrālā Valde, 222.–233. lpp.
- ⁸ Kangeris. Kurelieši: “Mirt par Latviju uz Latvijas zemes”. Vācu varas iestāžu attieksme pret ģenerāli Kureli, 93.–94. lpp.
- ⁹ RA, 730154, Lettiska Hjälpkommittens Dokumentsamlig, 78: 37/5.
- ¹⁰ Andersons, Siliņš u.c. *Latvijas Centrālā Padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība, 1943–1945*, 82., 84., 100. lpp.
- ¹¹ K. Dzīleja (red.) (1952). *Tautai un brīvībai. Rakstu krājums Dr. Paula Kalniņa piemiņai*. Stokholma: Dr. Paula Kalniņa piemiņas fonds, 31. lpp.
- ¹² H. Tichovskis (red.) (1977). *Bīskaps Jāzeps Rancāns. Rakstu izlase*. Astras apgāds [ASV], 122. lpp.
- ¹³ *Statistikas brīvprātīgo korespondentu rokas grāmata 1944. gadam* (1944). Rīga, 127. lpp.
- ¹⁴ 1948. gada 13. augusta LCP Zviedrijas daļas plenārsēdes Stokholmā protokols Nr. 16 (Zviedrijas Strādnieku kustības arhīvs (*Arbetarsrörelsens arkiv, Stockholm*), Bruno Kalniņš, Diverse Vol. 4’4, Arkiv nr. 298; Rīgas Garīgā semināra arhīvs, fonds “Vācijas latviešu katoļu apvienība”, 24. kaste).
- ¹⁵ *Statistikas brīvprātīgo korespondentu rokas grāmata 1944. gadam*, 177., 180. lpp.
- ¹⁶ V. Salnā 1944. gada 26. decembra vēstule K. Zariņam: “Cik vēroju, LCP vīri joprojām nopietni vien domā par valdības nodibināšanu pēc visām [19]22. gada konstitūcijas prasībām. (Tas parlaments tikai trūkst un laikam arī trūks). Šī valdība tad nu, protams, gribēs sev pakļaut arī visus sūtņus. 1940. gada 17. maija pilnvaras LCP vīri uzlūko par nelikumīgām un nekonstitucionālām. [...] Mana stāja LCP pretenzijās būt par valdību sakrīt pilnā mērā ar to, ko Tu izsaki savas [1944. gada] 2. decembra vēstules teikumā, un proti: “Ja LCP būtu līdzīgi igauņu Tifam [domāta Igaunijas neatkarības atjaunošanas pasludināšana un pagaidu valdības izveidošana ar Oto Tifu] priekšgalā 1944. gada 18. septembrī Tālinā. – U. N.] nodibinājusi valdību Rīgā...”, tad es vēl saprastu, ka izbēgušie un Zviedrijā ieradušies kabineta ministri varētu respektēt valdības partiju kombināciju, bet tagad tas tā nav” (Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas arhīvs, Voldemāra Salnā arhīvs); K. Zariņa 1945. gada 18. janvāra vēstule V. Salnajam: “Es tā brīnos, kā nu tādas personas kā senators Čakste var tā pieiet valdības dibināšanai. Kā var tagad nodibināt Zviedrijā iebraukušie

bēgļi valdību pēc 1922. g. satversmes prasībām? Es vēl saprotu, ka dzimtenē Saeimas prezidenta Paula Kalniņa vadībā tāda varētu nodibināties. Ir cits jautājums, vai kāda ārzemju valdība viņu atzītu, kamēr tā nav saņēmusi savās rokās valsts vadību, t.i., bruņotos spēkus etc. [...] Vēl visa Latvija nav ieņemta un tur notiek lielas cīņas. Varbūt no turienes mūsu karavīri vēl ies uz priekšu, un, kas zina, varbūt Vācijas sabrukuma brīdī krievi nebūs saimnieki mūsu zemē. Tas ir ļoti iespējams, ka uz vietas no cīnītāju vidus nodibina valdību vai nu uz 1922. gada satversmes pamata, vai citādi. Ja nu būs valdība Zviedrijā un varbūt arī Vācijā starp 350 000 izbēgušajiem kādu nodibinās, kas tad būs? Vai tās viena otru apkarosies un sacentīsies dēļ varas, vai mums būs pilsoņu karš? Tagad ir jādoma par latviešu tautas vienošanu, un kādas valdības dibināšana Zviedrijā no 5000 izbēgušo vidus, kuru tik vai tā neviens neatzīs, varēs novest tikai pie bīstamām šķelšanām un nevis pie vienotības” (*Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs*, 2263–1–34, 6.–8. lp.).

- ¹⁷ Neiburgs. Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943–1945): izpētes aktualitātes un rezultāti, 246.–248. lpp.
- ¹⁸ Elmārs Pelkaus (2003). Latvijas neatkarīgā valstiskuma ideja bēgļu noņemtu laikā 1944.–1949. gadā. No: *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: Politika un tās sekas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 403.–413. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.); Jānis Pleps (2009). Bīskaps Rancāns un Satversme. Valsts prezidenta vietas izpildīšana. *Jurista Vārds*, 9, 18.–29. lpp.; Ainārs Lerhis (2011). Latvijas valsts oficiālā nostāja 1940.–1991. gadā valsts juridiskā statusa un neatkarības atgūšanas jautājumos – ieskats Latvijas ārlietu dienesta dokumentos. No: *Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā. Apvienotā Pasaules latviešu zinātnieku III kongresa un Letonikas IV kongresa sekcijas materiāli*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 69.–71. lpp.

“TĀ IR KSENDZA, NEVIS LATVIJAS KOMPARTIJAS CK SEKRETĀRA VALODA.” PAR KO 1946. GADĀ TIKA ATCELTS NO AMATA LATVIJAS KOMUNISTISKĀS (BOĻŠEVIKU) PARTIJAS SEKRETĀRS JĀNIS JURGENS?

1946. gada jūlijā Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas (LK(b)P) Centrālās Komitejas (CK) birojs jūlijā uzlika partijas sodu (rājiens ar ierakstu uzskaites kartītē) un atcēla no CK trešā sekretāra amata “par rupju politisku kļūdu pieļaušanu, uzstājoties republikāniskajā pagastu izpildkomiteju priekšsēdētāju sanāksmē” Jāni Jurgenu. Šo lēmumu apstiprināja LK(b)P CK XIII plēnums tā paša gada septembrī. J. Jurgenu nomainīja Aleksandrs Ņikonovs, kas šo amatu ieņēma līdz 1951. gadam, kad kļuva par lauksaimniecības ministru.

Jānis Jurgens (28.12.1900.–18.11.1983.) bija cilvēks, kuru vismazāk varētu turēt aizdomās par disidentismu. Dzimis kalpu ģimenē Skrīveru pagastā, tēvs vēlāk bijis mežsargs Ilzenes un Mālupe pagastos. J. Jurgens boļševiku partijā bija iesaistījies 1919. gadā, kad kļuva par milici Alūksnē, vēlāk bija čekas un revolucionārā tribunāla izmeklētājs Viļānos, sarkanarmietis Dienvidu frontē. 1921. gadā demobilizējies no armijas un sācis studēt poļu komunistu un universitātes pirmā rektora Juliana Marhļevska vārdā nosauktajā Rietumu mazākumtautību komunistiskajā universitātē. Neskatoties uz lepno nosaukumu, tā nebija augstākā mācību iestāde. Tā bija vidēja līmeņa Kominternes politikās izglītības iestāde (darbojās 1922.–1936. g.), kas bija paredzēta partijas darbinieku un revolucionāru gatavošanai no latviešu, lietuviešu, ebreju, poļu u.c. tautu pārstāvju vidus. Tajā izglitojās Latvijas Kompartijas biedri, kas tika nosūtīti pagrīdes darbā uz Latviju.

Augstāko izglītību J. Jurgens ieguva N. Krupskajas vārdā nosauktajā Komunistiskās audzināšanas akadēmijas ekonomikas nodaļā Maskavā (1930.–1931. g.), kā arī šīs akadēmijas aspirantūrā (1931.–1932. g.). Līdz 1941. gadam J. Jurgens bija politekonomijas pasniedzējs un vadošs darbinieks vidējās un augstākajās mācību iestādēs Sibīrijā un Maskavā, to skaitā 1933.–1938. gadā OGPU–NKVD¹ augstākajās skolās. 1936.–1941. gadā viņš bija politekonomijas un marksisma-ļeņinisma pamatu katedras vadītājs Autoceļu institūtā Maskavā. 1941. gadā J. Jurgenu atsūtīja darbā uz Latviju – īsu laiku viņš bija LK(b)P CK Skolu nodaļas instruktors, bet no februāra – Latvijas Valsts universitātes (LVU) rektors un profesors. Sākoties PSRS un Vācijas karam, vispirms bija katedras vadītājs Farmakoloģijas institūtā Maskavā, pēc tam politdaļas priekšnieks MTS (Mašīnu un traktoru stacija) Molotovas apgabalā. No 1943. gada 1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka politdarbinieks. No 1944. gada augusta LK(b)P CK lektoru grupas vadītājs, no decembra CK trešais sekretārs (lauksaimniecības lietās), CK biroja loceklis. No 1945. gada sākuma vienlaikus arī politekonomijas katedras vadītājs LVU. No 1949. gada janvāra J. Jurgens ir LVU rektora vietnieks mācību darbā, bet no augusta – rektors. Šajā amatā viņš bija līdz 1962. gada janvārim, kad atbrīvots veselības problēmu dēļ. Līdz 1964. gadam, kad pensionējies, turpināja pildīt politekonomijas katedras vadītāja pienākumus.

J. Jurgens neizcēlās ar liberālismu, un pats autobiogrāfijā lepojās ar to, ka “1947. un 1948. gadā esmu publiski (sapulcēs un republikāniskajā presē) atmaskojis un nokritizējis prof. Širona, prof. Bērziņa, doc. Vītola u.c. antimarksistiskos darbus un uzstāšanās”.² Arī

¹ OGPU – saīsinājums no *Ob'edinennoe gosudarstvennoe političeskoe upravlenie* (Apvienotā valsts politiskā pārvalde). Nodibināta 1923. gadā pēc PSRS nodibināšanas un darbojās PSRS Tautas Komisāru Padomes pakļautībā. Tā bija PSRS politiskā policija, kuras uzdevums bija apkarot politiskos pretiniekus iekšzemē, kā arī ārzemju izlūkdienu darbību PSRS teritorijā, cīnīties ar “ekonomisko kontrrevolūciju” un “bandītizmu”. 1934. gadā OGPU iekļāva PSRS Iekšlietu tautas komisariāta (*NKVD – Narodnyi komissariat vnutrennikh del*) sastāvā kā Valsts drošības galveno pārvaldi.

² *Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LVA), PA-15500–2–6933, 7., 8. lp.

vēlāk kā LVU rektors J. Jurgens modri raudzījās, lai pretpadomju vai nacionālistiski noskaņojumi studentu un pasniedzēju vidū tiktu apslāpēti jau iedīgli.

Tieši tādēļ J. Jurgena atcelšana no amata par runu pagastu izpildkomiteju priekšsēdētāju sanāksmē 1946. gada 12. jūlijā, kas tika novērtēta kā “buržuāziski nacionālistiska”, ir ievēribas cienīgs fakts. Minētā sanāksme notika 11. un 12. jūlijā Pionieru pils (Rīgas pils) zālē. Sanāksmē piedalījās Ministru Padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis, Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs Augusts Kirhenšteins, VK(b)P CK Latvijas biroja vadītājs Vasilijš Rjazanovs, LK(b)P CK sekretāri J. Jurgens, Fjodors Titovs, Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieki Jevgenijs Ronis un Ivans Trinklers, vairāki ministri, 523 pagastu un pilsētu vadītāji.³ Galvenos referātus nolasīja Ministru Padomes lietu pārvaldnieks Jānis Kļaviņš (par piecgažu plānu un pagastu un ciemu padomju uzdevumiem) un lauksaimniecības ministrs Jānis Vanags (par 1946. gada ražas novākšanu un labības sagādes plāna izpildīšanu). Debatēs runāja 35 cilvēki, to vidū arī J. Jurgens. Galavārdu sanāksmē teica J. Ronis.

J. Jurgena uzstāšanās notika latviešu valodā. Diemžēl pilns teksts (stenogramma) mums ir pieejams tikai krievu tulkojumā. Avīzē “Cīņa” ir vien īss atreferējums, taču arī tas liecina, ka runa ir bijusi visai netipiska tā laika sanāksmēm. J. Jurgens uzstāšanos pagastu izpildkomiteju priekšsēdētāju sanāksmē bija mēģinājis pieskaņot klausītāju uztveres līmenim un runāja par problēmām, kas laukos bija patiešām aktuālas. Jāņem vērā, ka šis kontingents pirmajos pēckara gados neizcēlās ar izglītības līmeni. Arī daudzu pagasta līmeņa darbinieku morālās īpašības bija ļoti tālu no vēlamā. Mazizglītotiem cilvēkiem, iegūstot praktiski neierobežotu varu apstākļos, kad aprīnča varas iestādes nebija spējīgas vai arī nemaz nemēģināja regulāri kontrolēt viņu darbību, bija liels vilinājums justies kā maziem feodāļiem. Alkoholisms, dienesta stāvokļa izmantošana personīga labuma gūšanai, kukuļņemšana bija ļoti bieži sastopami grēki. Bija pietiekami daudz arī smagāku, krimināla rakstura nodarījumu, kad izpildkomiteju priekšsēdētāji

³ *Cīņa*, 12.07.1946.

bija iesaistījušies laupīšanās vai fiziski iespaidojuši (dažkārt ar leltālu iznākumu⁴) zemniekus, lai piespiestu pildīt nodevas. Saprattams, ka šādi cilvēki nebaudīja zemnieku cieņu. Republikas vadība to pietiekami labi saprata, tomēr pagastu līmenī piemērotu darbinieku trūkums bija jūtams, un nācās samierināties ar tiem, kas bija pieejami. Turklāt republikas vadība bija ieinteresēta vispirms jau sekmīgā kokmateriālu sagādē meža darbos un lauksaimniecības produkcijas nodevu kārtošanā, jo tas bija galvenais, ko pieprasīja Maskava, īpaši jau 1946. gadā, kad sausuma dēļ Krievijas dienvidu rajonos, Ukrainā, Moldāvijā bija liela neraža. Tādēļ uz vietējo priekšnieku nodarījumiem bieži skatījās caur pirkstiem, ja viņi varēja panākt plānu izpildi.

Gandrīz gadu vēlāk pēc publicējamajos avotos fiksētajiem notikumiem – 1947. gada maija beigās LK(b)P CK plēnums atzīmēja, ka vājākais posms darbā ar kadriem ir pagasti. Tas gan tika izskaidrots ar lielu “naidīgo elementu” koncentrāciju vietējos padomju orgānos, tomēr plēnums norādīja arī uz būtiskākiem jautājumiem – pagastu izpildkomiteju priekšsēdētāju kadru lielo mainību (gada laikā bija nomainījušies 45%), turklāt līdzīgs stāvoklis bija arī ar partorgiem (nomainījušies 46%) un ciemu izpildkomiteju priekšsēdētājiem (nomainījušies 64%), kā arī latviešu un latviešu valodas pratēju nepietiekamo skaitu.⁵

Acīmredzot tieši J. Jurgena runas neformālais raksturs, mēģinājums izskaidrot vienkāršā valodā, kādam jābūt pagasta izpildkomi-

⁴ Viens (bet ne tuvu ne vienīgais) šāds gadījums notika 1946. gada septembrī Alūksnes pagastā, kad izpildkomitejas priekšsēdētājs Vladimirs Timofejevs, mēģinot atņemt graudus, nošāva “Vengersku” māju saimnieku Jāni Ceplīti. Alūksnes apriņķa partijas komiteja uzskatīja, ka nošautais pats bijis vainīgs, un rajona prokurors Krūms, kurš bija notikušā liecinieks, atteicās ierosināt krimināllietu. Izmeklēšana sākās tikai pēc pieciem mēnešiem, kad nošautā māsa bija uzrakstījusi sūdzību PSRS ģenerālprokuroram un viņš savukārt bija uzdevis republikas prokuroram Aleksandram Mišutinam izmeklēt šo lietu. LK(b)P CK Partijas kontroles kolēģijas sekretārs Pēteris Plēsums atzina, ka Alūksnes apriņķa partijas komiteja varas pārsniegšanai pagastos vispār nepievērš lielu uzmanību un pašā pilsētā esot bijuši iekārtoti divi cietumi, kur ieslodzīti zemnieki uz 1–2 diennaktīm par nodevu nepildīšanu. (*LVA, PA-101–10–44, 143., 144., 306., 307. lp.*)

⁵ *LVA, PA-101–10–1, 65., 66., 69. lp.*

tejas priekšsēdētājam, izraisīja sūdzību Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) CK Latvijas biroja vadītājam, faktiskajam Maskavas gubernatoram Latvijā Vasilijam Rjazanovam, kurš sanāksmē bija piedalījies, bet valodas nezināšanas dēļ acīmredzot nebija sapratis, par ko ir runa. Diemžēl mūsu rīcībā ir tikai vēstules kopija, tādēļ nav iespējams identificēt tās autorus. VK(b)P CK Latvijas birojs, kas šajā laikā faktiski bija augstākā pārvaldes institūcija republikā, reaģēja momentāni. V. Rjanzova vietnieka Sergeja Zeļenova ziņojumā J. Jurgena runa tika novērtēta kā “buržuāziski nacionālistiska”. Protams, tā tāda nebija, tomēr tie momenti, uz kuriem norāda S. Zeļenovs, liecina ne tik daudz par J. Jurgena uzskatiem, cik par to, kas tad īsti tajā neapmierināja Maskavas uzraugus un ko tie tajā saskatīja.

Šķiet, ka galvenais J. Jurgena “nodarījums” bija tas, ka runā izpaudās tendences un noskaņojumi, kas bija raksturīgi daudziem Latvijas partijas darbiniekiem, tajā skaitā arī visaugstākajā līmenī, pirmajos pēckara gados, un tos īsi varētu definēt sekojoši: Latvijas sovetizācijas procesā jāņem vērā vietējās īpatnības. Tas balstījās uz reālistisku situācijas novērtējumu: zemniecība neatbalsta padomju varu. Ja nebūs atbalsta zemniecībā, neizdosies likvidēt arī bruņoto pretestību un nodrošināt padomju režīma stabilitāti, kas bija nepieciešams priekšnoteikums lauksaimniecības kolektivizācijai. Lai gūtu atbalstu, ir nepieciešami kompetenti vietējā līmeņa funkcionāri, kas spētu pārliecināt zemniecību, taču tieši viņi bija visvājākais posms. Pēc definīcijas viņiem vajadzēja būt komunistiem, bet komunistu skaits laukos vispār bija niecīgs, turklāt liela daļa pagasta līmeņa darbinieku bija ieradušies no citām PSRS republikām. Labi vēl, ja viņi bija latvieši pēc tautības un prata latviešu valodu, taču ne mazums bija cittautieši, kas valodu nezināja un nevarēja saprasties ar zemniekiem. Kā jau teikts, daudzi no vietējā līmeņa funkcionāriem izglītības, organizatorisko prasmju un morālo īpašību ziņā nebija piemēroti saviem amatiem un nekādā ziņā nespēja radīt pozitīvu priekšstatu par padomju varu.

Šie uzskati nebija pretrunā ar to nesēju pārliecību, ka padomju vara un tās politika ir pareiza. Viņi vienkārši uzskatīja, ka Latvijas situācija ir specifiska un ar to ir jārēķinās. Tomēr viņi līdz galam

neapzinājās, cik krasā pretrunā reālistiskā pieeja bija ar J. Staļina dogmām par šķiru cīņu laukos un to, kā jāvirzās uz kolektivizāciju. Dogmatiskais skatījums dalīja zemniecību budžos (kulakos), vidējos zemniekos un trūcīgajos zemniekos. Ar pirmo grupu nekāda sadarbība nebija iespējama, tā bija “jāizspiež” (ekonomiski sagraujot un politiski izolējot no pārējās zemnieku sabiedrības), turklāt tā pēc definīcijas bija naidīga kolektivizācijai, bija “bandītisma” sociālā bāze. Sadarbība bija iespējama tikai ar t.s. darba zemniekiem, tātad vidējiem un trūcīgajiem zemniekiem, kuri tika uzlūkoti par padomju varas atbalsta bāzi. Tādējādi J. Jurgena (un ne tikai viņa) galvenais grēks bija tas, ka viņš uzskatīja, ka laukos var un vajag balstīties uz zemniekiem, kas ir gatavi sadarboties un kas bauda vietējās sabiedrības atzinību, neatkarīgi no tā, cik hektāru saimniecību viņi apstrādā.

VK(b)P CK Latvijas biroja vadības pienākums bija sekot, lai republikā neizpaužas uzskati, kas būtu pretrunā ar padomju ideoloģiju un Maskavas līniju, un V. Rjazanova vadībā tā to darīja ar lielu degsmi. 1946. gada vasara ir laiks, kad Maskavas politikā sākas būtisks pavērsiens uz cīņu pret jebkādam “liberālisma” nosliecēm visās dzīves jomās. Protams, tas ir tikai pieņēmums, taču iespējams, ka Maskavas politikas izmaiņas sakrita ar paša V. Rjazanova uzskatiem, jo viņš vispār ar lielām aizdomām skatījās uz Latvijas PSR vadību, viņaprāt, nacionālistiskas tendences piemita arī pirmajam sekretāram Jānim Kalnbērziņam, Ministru Padomes priekšsēdētājam V. Lācim, nemaz nerunājot par Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāju A. Kirhenšteinu, kura izteikumi un uzvedība visai bieži izgāja ārpus padomju funkcionāram piedienīgiem rāmjiem.

VK(b)P CK Latvijas birojam (un Maskavai) būtībā nepieņemams bija uzskats, ka ir iespējamas sovetizācijas/kolektivizācijas vietējās variācijas. Vismaz vārdos visam bija jānorisinās atbilstoši shēmai, kas bija aprobēta PSRS kopš 1929. gada un kurā arī reālistam bija maz vietas. Tādēļ izteikumi, kas tai neatbilda, izraisīja asu pretreakciju.

J. Jurgens bija tikai viens no šīs politikas upuriem, bet ne vienīgais – par tādiem kļuva arī Ministru Padomes lietu pārvaldnieks Jānis Kļaviņš, Jēkabpils apriņķa partijas komitejas pirmā sekretāre

Milda Birkenfelde (Dzērvīte) un citi. Interesanti, ka J. Jurgens un J. Kļaviņš bija t.s. Krievijas latvieši. Faktiski tāda bija arī M. Birkenfelde, kura kopš 1923. gada dzīvoja PSRS, lai gan 1929. gadā bija nosūtīta uz Latviju pagrīdes darbā un te arī nokļuva cietumā. Var pieņemt, ka J. Jurgens un J. Kļaviņš, kas tika apsūdzēts par mēģinājumu atdot saimniecību kādam “kulakam”, kuru viņš par tādu neuzskatīja, tāpat kā daudzi citi Krievijas latvieši, kas labi atcerējās kolektivizāciju PSRS “vecajās” republikās, vēlējās izvairīties no tiem ekscēsijām, kas tur notika. Agrākie nopelni viņiem un “vecajai pagrīdniecei” M. Birkenfeldei radīja cerību, ka viņu vārdos ieklausīsies. Tomēr izrādījās, ka vecie nopelni neskaitās, lai gan J. Jurgena gadījumā tie tomēr viņam palīdzēja. Iespējams, republikas vadībai nācās ziedot J. Jurgenu, lai atsistu tālākus uzbrukumus, tomēr viņš joprojām bija ietekmīgs partijas funkcionārs. Atcelšana no CK sekretāra amata un ar to saistīta automātiska izslēgšana no CK biroja sastāva bija būtisks kritiens viņa karjerā, tomēr tas beidzās ar samērā mīkstu piezemēšanos pietiekami augstā postenī – LVU rektora krēslā.

J. Jurgena runas atreferējums avīzē “Cīņa” 1946. gada 13. jūlijā

“...LK(b)P CK sekretārs b. Jurgens sīki analizēja pagastu izpildkomiteju lielos pienākumus, kādus tām uzliek sociālistiskā valsts. Viņš aizrādīja, ka grūtības darbā lielā mērā rada tas, ka mūsu padomju republika vēl jauna un ļaudis nezina tās likumus, nepazīst vēl pašu padomju iekārtu.

Tālāk b. Jurgens norādīja, ka jāveic liels darbs tautas audzināšanā marksisma-ļeņinisma garā. Viņš deva norādījumus, kā izpildkomitejām iegūt autoritāti iedzīvotāju vidū. CK sekretārs asi kritizēja dažu izpildkomiteju nederīgos un kaitīgos darba paņēmienus, kā arī bezdarbību un izlaidību. Izpildkomiteju darbā nedrīkst pieļaut nekārtības un rupjības. Neder priekšsēdētāji un locekļi, kas nodevušies žūpībai un ļoti bieži nodzer savu godu, brāļojas ar dažādiem pretpadomju elementiem, ņem kukuļus, pieļauj noziedzības un tautas acīs kompromitē padomju varu. Viss pagasts redz ik katru priekšsēdētāja soli un spriež par to. Tāpēc priekšsēdētājam rūpīgi jāsarģā sava autoritāte.

Biedrs Jurgens mācīja izpildkomiteju priekšsēdētājiem, kā audzināt sev palīgus – aktīvu. Aktīvs neaug sēdēs, kā daži domā. Tas jāorganizē un jāaudzina konkrētā darbā. Nav taisnība, ka pagastu un ciemu izpildkomitejās var darboties tikai bijušie laukstrādnieki. Šai darbā jāiesaista ikviens godīgs darba cilvēks, kurš saprot, ka padomju iekārta atbilst arī viņa interesēm.

Strādājiet tā, kā tas pienākas darba tautas pārstāvjiem, tad arī visi darba ļaudis pulcēsies ap izpildkomitejām, – b. Jurgens aizrādīja izpildkomiteju priekšsēdētājiem...”

K. Sieks. Pagastu izpildkomiteju priekšsēdētāju republikāniskā sanāksme. *Cīņa*, 13.07.1946.

VK(b)P CK PĀRSTĀVIM

b. RJAZANOVAM V. F.

Saistībā ar tūlītēju Staļina piecgades un kārtējo uzdevumu īstenošanu, piemēram, piena piegādēm, pag[astu] un ciema padomju darbu vajag konstruēt pa jaunam, kā tas norādīts žurnālā “Partijas celtniecība” u.c. un kā to pagastu izpildkomiteju priekšsēdētāju apspriedē pasvītroja referenti un labi visu to apgaismoja.

Taču to visu izjauca CK sekretāra b. Jurgena nenopietnā un nepareizā uzstāšanās, kurš visa tā vietā sāka tieši pretēji ļoti daudz gari un plaši runāt par to, ka priekšsēdētāji ļoti un ļoti daudz strādā un dara, iznāca tā, ka priekšsēdētājiem nevajag īpaši daudz censties, vēl jo vairāk pārkārtot savu darbu, kā norādīja referenti. Šajā brīdī nevajadzēja auditoriju cienāt ar nevajadzīgiem un nenopietniem jociņiem, tas nav nopietni. Tā ir liela politiska kļūda. Stenogrāfistes noteikti visu fiksēja.

Paraksti

Pareizi: [Novikova]

LVA, PA-101-9-42 (185). Tulkojums no krievu valodas.

Slepeni

VK(b)P CK LATVIJAS BIROJA PRIEKŠSĒDĒTĀJAM

b. RJAZANOVAM V. F.

Par Latvijas K(b)P CK sekretāra b. JURGENA J. J. uzstāšanos republikas pagastu izpildkomiteju priekšsēdētāju apspriedē

Republikas pagastu izpildkomiteju priekšsēdētāju apspriedē, kas ar Latvijas K(b)P CK un LPSR Ministru Padomes lēmumu tika sasaukta 1946. g. 11.–12. jūlijā, Latvijas K(b)P CK vārdā uzstājās LK(b)P CK trešais sekretārs b. Jurgens. B. Jurgens tā vietā, lai mobilizētu zemāko padomju orgānu vadītājus laukos svarīgāko kārtējo republikas lauksaimniecības piegādu plāna uzdevumu risināšanai un pareizi politiski orientētu padomju orgānus laukos cīņā ar kulaciskajiem un buržuāziski nacionālistiskajiem elementiem un ar viņu bruņoto pagrīdi, teica politiski kaitīgu runu, nepareizi orientēja zemākos padomju varas orgānus laukos un deva iemeslu latviešu buržuāziskajiem nacionālistiem uzskatīt, ka Latvijas K(b)P CK solidarizējas ar viņiem vairāku republikas dzīves politisko jautājumu traktējumā.

1. B[iedrs] Jurgens savas runas pirmo daļu konstruēja uz to republikā [pastāvošo] grūtību uzskaitījuma, ar kurām nākas saskarties pagasta izpildkomitejas priekšsēdētājam.

Jurgens tās traktē sekojoši:

a) “1941. gadā strādāt bija vieglāk, tad visu varēja nopirkt, jo viss bija, bet tagad jūs zināt, ka ne tikai mūsu republika ir izpostīta, lieli postījumi ir notikuši arī citās republikās” (CK sekretāram vajadzēja pateikt, kas tās izpostīja). Un tālāk b. Jurgens min piemēru par tagadējo stāvokli Baltkrievijā: “Es jums pastāstišu nevis anekdoti, bet taisnību. Baltkrievija ir galīgi sagrauta. Jūnija mēnesī tikai divus rajonus spēja apgērbt, bet līdz tam cilvēki dzīvoja mežā un ģērbās ādās, kā kādreiz Robinzons Kruzo.”

Iznāk, ka visi Baltkrievijas iedzīvotāji, izņemot divus rajonus, staigā pliki un dzīvo mežos.

Kā CK sekretārs atbildīgā apspriedē drīkst runāt tādas kaitīgas blēņas, no kurienes, no kādiem avotiem b. Jurgens ņēma šādas ziņas. Latvijā naidīgi nacionālistiski elementi izplata šādas baumas, ka

tauta citās padomju republikās ir plika, mirst badā utt., u.t.jpr. Taču tā vietā, lai atmaskotu šos melus, pastāstītu, kā baltkrievu tauta paš-aizliedzīgi pārvar patiešām nepieredzētas grūtības un ir sasniegusi lielus panākumus saimniecības atjaunošanā, un tādējādi mobilizētu latviešu tautu, kura nav pārdzīvojusi to, ko [pārdzīvoja] baltkrievu tauta, – Latvijas K(b)P CK sekretārs apspriedē propagandē nacionālistiskus melus par Baltkrieviju.

B[iedrs] Jurgens pilnīgi nepareizi traktē jautājumu par spekulāciju republikā un būtībā aicina necinīties ar to, atzīstot to par neizbēgamu un nelabojamu parādību republikas dzīvē. Viņš paziņo: “Jūs zināt, ka ražojam mēs ļoti maz, un jūs zināt, kad ir maz, lai kādus soļus nespertu, lai cik arī nevērstos pie tiesas un prokurora, – vienmēr būs spekulācija” (stenogr. 2. lpp.). Tā nav ļeņiniska jautājuma nostādne, bet gan sīkburžuāziska ekonomista viedoklis. Ļeņins aicināja vienlaicīgi ar ražošanas organizēšanu cīnīties ar spekulāciju.

23. sējumā rakstā par cīņu ar badu Ļeņins norādīja, ka buržuāzija noārda cietās cenas, spekulē, grauj valsts varu ar kukuļiem, uzpirkšanu, ļaunprātīgi atbalstot visu, kas dzen postā padomes, ka vajag organizēt karagājienu pret spekulantiem, kulakiem, ekspluatatoriem (*mirojedi*), dezorganizētājiem. Ļeņins tieši saka, ka spekulācijas nesēji – darba tautai naidīgs elements. To lieliski zina arī b. Jurgens, ne tikai no teorijas, bet arī no mūsu cīņas prakses ar spekulāciju republikā, un tomēr viņš izskaidro spekulāciju pie mums nevis ar to, ka kulaciskie elementi laukos spekulē ar sviestu un citām precēm, ka tirgotāji un citi šķiriski svešie elementi pilsētā iespraucas mūsu padomju tirdzniecības aparātā un izlaupa sociālistisko īpašumu un spekulē tirgū, bet gan ar to, ka strādnieki it kā sava nabadzīgā stāvokļa dēļ fabrikās un rūpniecās izlaupa sociālistisko īpašumu. Jurgens saka: “Produkts nav izgājis ražošanas ciklu, taču tas jau ir centrālajā tirgū... Savā ziņā tas ir saprotams, jo fabriku strādnieki dzīvo daudz grūtāk nekā zemnieki, viņi saņem tikai to, ko saņem uz kartītēm, bet uz kartītēm pārāk daudz nesanāk” (2. lpp.)

Šāds CK sekretāra paziņojums zemāko padomju varas orgānu vadītāju republikas apspriedē ir bezatbildīgs un kaitīgs, tas ne tikai apmelo mūsu strādniekus, bet arī noskaņo ar spekulāciju neapmierinātos zemniekus pret strādniekiem.

3. Trešo grūtību republikas darbā b. Jurgens saskata tur, ka Latvijā ir jauna iekārta, padomju iekārta un zemnieki nezina mūsu iekārtu un nezina, kur žēloties, kad notiek nepareizības. (Tieši tā Jurgens saka, sk. 2.–3. lpp.)

Tā ir nevis grūtību izskaidrošana, bet gan padomju iekārtas apmelošana. Tātad, ja būtu vecā, pazīstamā, Ulmaņa buržuāziski fašistiskā iekārta, kuru zemnieki pazīst un pie kuras viņi it kā ir pieraduši, nebūtu šo grūtību, kas izriet no padomju iekārtas pastāvēšanas fakta Latvijā.

4. B[iedrs] Jurgens apvaino latviešu tautu un būtībā sludina buržuāziski nacionālistisku skatījumu uz latviešu tautas darbību un būtību. Viņš saka: “4. grūtība mums ir tāda, ka mūsu tauta nav tā tauta, kas bija 1905., 1917., 1919. gadā. Tāda revolucionāra noskaņojuma, kāds bija tolaik, tagad nav.”

Kā var ne tikai CK sekretārs, bet pat savu tautu cenošs bezpartijisks godīgs latvietis tā izteikties par savu tautu?!

Latviešu tauta nodibināja pie sevis padomju varu 1940. gadā, pārdzīvoja vācu okupācijas grūtos gadus un nepārdevās vāciešiem, bet varonīgi cīnījās kopā ar visu padomju tautu pret vāciešiem – paverdzinātājiem un uzvarēja viņus. Latviešu tauta sekmīgi atjauno savu izpostīto saimniecību un savu nacionālo kultūru, un PSRS Augstākā Padome ir apbalvojusi simtiem latviešu ar PSRS ordeņiem. PSRS Augstākās Padomes vēlēšanās latviešu tauta parādīja savu uzticību padomju varai – Ļeņina–Staļina lietai, bet Latvijas K(b)P CK sekretārs pļāpā par to, ka latviešu tautai trūkst revolucionārisma.

Interesanti pajautāt: ko Jurgens saprot ar revolucionārismu? Kā viņš pats izskaidro revolucionārisma trūkumu latviešu tautā? Viņš saka: “Viens otrs ļoti labi dzīvoja Ulmaņa laikā, viņa dēls, meita bija celti godā, pats arī; mēs izvedām zemes reformu, lai arī ar trūkumiem, dažiem Ulmaņa piekritējiem atgriezām zemi, apcīrpām. Sakiet, vai viņš var labi skatīties uz padomju varu, viņš smejas, bet sirdī viņam nakts. Mums nevienam nepatīks, ja atņem.” Bet atņēma taču kulakiem, vāciešu pakalpiņiem, kāds tam sakars ar latviešu tautu, un kāpēc, pēc Jurgena domām, latviešu tautai pazudis revolucionārais noskaņojums, kad vāciešu pakalpiņiem un kulakiem

apgrieza zemi un nodeva to jaunsaimniekiem, – dīvaina revolucio-
nārisma izpratne.

Protams, no kulaku, buržuāzisko nacionālistu un vāciešu pakalpiņu viedokļa padomju varas pasākumi Latvijā un zemes reforma u.c. nav labi pasākumi, viņi melo un saka, ka latviešu tauta pārdevusies boļševikiem, zaudējusi brīvību un nav kļuvusi revolucionāra. Taču tas ir ienaidnieka viedoklis, kāpēc to propagandē Latvijas Kompartijas CK sekretārs.

B[iedrs] Jurgens nepareizi orientēja padomju orgānus cīņā ar nacionālistisko pagrīdi, ar tās bandītisko darbību. Viņš paziņoja, ka cīņā ar bandītismu mēs “ja mēs turētu katrā mežā armiju, lai iznīcinātu pēdējo bandītu, bet mēs domājam arī (kas domā – Latvijas K(b)P CK vai tikai b. Jurgens?), lai cik tas arī nebūtu bēdīgi, taču viņi tomēr ir mūsu latvieši, varbūt viņi sapratīs, iznāks no meža, bet, kas neiznāks, nāksies iznīcināt.” (4. lpp.)

Vai tā ir politiski pareiza partijiska pieeja cīņā ar bandītismu, nē, tā ir buržuāziski nacionālistiska pieeja. “Mēs viņus iznīcinātu, bet mēs arī domājam, lai cik tas nebūtu bēdīgi, viņi tomēr ir mūsu latvieši un varbūt viņi iznāks.”

Tā vietā, lai izskaidrotu pagastu izpildkomiteju pārstāvjiem, ka bandītu vidū ir divas grupas – vieni ir tautas ļaunākie ienaidnieki, kas ir notraipījuši savas rokas ar tautas asinīm, un neatkarīgi no tā, kas viņi ir – krievi, latvieši, poļi –, Padomju uzdevums ir saliedēt darba zemniekus un aicināt tautu tos iznīcināt bez žēlastības.

No otras puses, lielākā viņu daļa, no tiem, kas tagad atrodas mežos, – tie ir cilvēki, kuriem ir kaut kādi noziegumi pret tautu un padomju varu, kā arī vienkārši iebaidīti bandīti, kas ir ļāvuši sevi apmānīt tautas ļaunākajiem ienaidniekiem, aizvilkt sevi uz šā postošā ceļa. Šī grupa – un viņu ir vairākums – var rēķināties ar to, ka padomju vara piedos viņu noziegumus, ja viņi iznāks paši ar ieročiem rokās, iznīcinās savus barvežus un ar godīgu darbu izpirks savu vainu pret padomju varu un latviešu tautu. Tikai tā drīkst runāt boļševiks.

Tā vietā b. Jurgens prezentēja kaitīgas nacionālistiskas blēņas, kas tikai dezorganizē padomju orgānus cīņā ar bandītismu.

B[iedrs] Jurgens dod nepareizu politisku līniju padomju orgāniem laukos viņu darbā un attiecībās ar dažādiem latviešu lauku iedzīvotāju slāņiem.

Jurgens saka: “Galvenais, lai mēs varētu labi un viegli strādāt, ir iekarot personīgu autoritāti visos zemniekos, lai viņi jūs cienītu un klausītu jums.” (4. lpp.)

Tas ir buržuāzisks lozungs. Latviešu laukos blakām darba zemniekam ir arī kulaks un bandīts, un bijušais aktīvais vāciešu pakalpiņš, un bandītu pabalstītājs. Šie elementi sabotē padomju pasākumus, nogalina padomju cilvēkus, visādi traucē mūsu lietai, ved niknu šķiru cīņu ar Padomēm.

Vai godīgs padomju darbinieks drīkst censties iekarot personīgu autoritāti šajos padomju varai naidīgajos elementos, ja šis b. Jurgena dotais kaitīgais lozungs izplatīsies un tiks pielietots praksē – mēs pazudināsim mūsu jaunos padomju orgānus laukos, pazaudēsim lauku darba cilvēku uzticību un nokļūsim kulaku un buržuāzisko nacionālistu gūstā.

Tā vietā, lai aicinātu padomju darbiniekus saliedēt ap padomju orgāniem visu darba zemnieku masu un iekarot autoritāti šajā masā, celt viņus cīņai ar kulaciskajiem bandītiskajiem elementiem, kas traucē pildīt Latvijas PSR tautas saimniecības attīstības piecgadu plānu, Jurgens aicina apvienot visus un iekarot autoritāti visos.

Kā tad b. Jurgens rekomendē iekarot autoritāti visos zemniekos? Viņš izvirza 3 tēzes:

1. Nesit ar dūri pa galdu,
2. Nedzer šņabi,
3. Nepiesavinies svešu mantu.

Tā ir ksendza, nevis Latvijas Kompartijas CK sekretāra valoda.

B[iedrs] Jurgens nekur savā runā nesaka, ka patiesu autoritāti padomju darbinieks darba cilvēku masā var iekarot pirmām kārtām ar uzticību savai Padomju Dzimtenei – Ļeņina–Staļina partijai, ar godīgu attieksmi pret savu pienākumu, ar pašreizējīgu darbu visu piecgades plāna saimnieciski politisko uzdevumu izpildē, ar stingru padomju likumu ievērošanu un iedzīvotāju audzināšanu godīgi pildīt viņu saistības pret Padomju valsti, ar darba tautas interešu aizsardzību un cīņu ar visāda veida kaitīgiem elementiem, sabotieriem, dezorganizētājiem, kulakiem.

B[iedrs] Jurgens varēja ar mūsu republikas faktiem par piena sa-
gādi, labības nodošanu, Padomju Latvijas saimniecības un kultūras
atjaunošanu parādīt, ko nozīmē iekarot autoritāti un cieņu darba
tautā. Taču viņš to nedara.

B[iedrs] Jurgens būtībā dezorganizēja Padomju varas zemākos
orgānus laukos ar savu kaitīgo paziņojumu, pasakot: “Daudzi domā
tā: mani nozīmēja par pagasta izpildu komitejas priekšsēdētāju.
Es pats esmu galva, un nevienam nav tiesību mani aiztikt. Nemiet
vērā – jūs neesat īsta padomju vara, jūs esat iecelti – neviens jūs nav
ievēlējis.” (8. lpp.) Ja ticam Jurgenam, Latvijā nav Padomju varas, tā,
pēc viņa domām, nav īsta. Vai Latvijas K(b)P CK sekretārs var runāt
tik briesmīgas lietas? Tā taču runā latviešu buržuāziskie nacionālisti,
apgalvojot, ka boļševiki uzurpējuši varu Latvijā. Jurgens ir izglītots
cilvēks, un viņš nevar nezināt par demokrātiskā centrālisma prin-
cipu, kas ir mūsu organizatoriskās struktūras pamatā. Kādēļ Jurgens
runā būtībā pretpadomju valodā.

B[iedra] Jurgena runā ir vēl vairākas juceklīgas un nepareizas
tēzes, piemēram: lozungs “Nebaidieties no zemes”! (6. lpp.)

Tikai vienā vietā savā runā b. Jurgens dod vairāk vai mazāk pa-
reizu novērtējumu, kā jāpiemēro padomju tiesu likumi.

B[iedra] Jurgena uzstāšanās republikas pagastu izpildkomiteju
priekšsēdētāju apspriedē ir politiski kaitīga, un tā nepareizi orientē
zemākos padomju orgānus svarīgākajos republikas dzīves politiski
saimnieciskajos jautājumos. Šī uzstāšanās ir nodarījusi lielu kaitē-
jumu Padomju varas nostiprināšanai Latvijā un pēc sava satura ir
buržuāziski nacionālistiska.

Uzskatu par nepieciešamu apspriest šo uzstāšanos Latvijas K(b)P
CK biroja sēdē un veikt nepieciešamos pasākumus, lai nepieļautu
līdzīgas parādības nākotnē un lai labotu šīs uzstāšanās nodarīto po-
litisko kaitējumu Padomju varai.

VK(b)P CK Latvijas biroja
priekšsēdētāja vietnieks

[paraksts] (Zelēnovs)

LVA, PA-101-9-42, 186.-193. lp. Tulkojums no krievu valodas.

Avotu publikāciju un komentāru sagatavoja Daina Bleiere

ZINĀTNES DZĪVE

KONFERENCE “JOHANA AUGUSTA MASKOVA GRĀMATAI PAR BRĪVO LATVIEŠU TIESĪBĀM 250 GADU”

2014. gada 25. aprīlī Latvijas Universitātes Mazajā aulā ar Vēstures un filozofijas fakultātes atbalstu notika konference “Johana Augusta Maskova grāmatai par brīvo latviešu tiesībām 250 gadu: no 17.–18. gs. latviešu centienu un cīņu vēstures”. J. A. Maskovu, Pēterburgas Zinātņu akadēmijas līdzstrādnieku, savā ziņā enciklopēdiskas ievirzes darba sarakstīšanai par latviešu pirmtiesībām attiecībā pret ienācējiem/iekarotājiem vāciešiem bija nolīdzis Rīgas brīvo latviešu līderis Jānis (Johans) Šteinhauers. Manuskripta teksts tika pabeigts 1764. gada 25. aprīlī. Tā nolūks bija, no vienas puses, dokumentāli parādīt latviešu tiesību vēsturisko un juridisko pamatotību, no otras puses, pievērst lielāku ievērību nepieciešamībai īstenot latviešu tiesības praksē. Konferenci organizēja Juris Prikulis (konferences iniciators; Baltijas–Ziemeļu valstu pētījumu centrs), Muntis Auns (LU Latvijas vēstures institūts), Ella Buceniece (LU Filozofijas un socioloģijas institūts) un Gvido Straube (LU Vēstures un filozofijas fakultāte).

Konferenci ar ievadvārdiem atklāja LU Vēstures un filozofijas fakultātes dekāns Dr. hist. Andris Šnē.

Dr. phil. J. Prikulis referātā “J. A. Maskova grāmatas un tās laikmeta jaunatklāšana Jāņa Strauberga, Melitas Svarānes un citu vēsturieku pētījumos” raksturoja J. A. Maskova darba tapšanas apstākļus un manuskripta turpmāko likteni, kā arī izcēla J. Strauberga pētījumu “Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas 18. g. s.” (1936) kā apvērsumu priekšstatos par 18. gadsimta Rīgas latviešu sabiedrību.

Dr. hist., prof. G. Straube ziņojumā “J. A. Maskova grāmatas pārtulkošanas, teksta komentēšanas un publicēšanas aktuāli aspekti” raksturoja J. A. Maskova apjomīgā, ap 400 lpp. lielā darba saturu, ko veido dažādu dokumentu noraksti un to analīze, un sniedza tā avotkritisku vērtējumu. Referents piebilda, ka jau 1987. gadā Latvijas Zinātņu akadēmija pieņēma lēmumu par J. A. Maskova darba tulkošanu latviski un izdošanu, taču dažādu apstākļu dēļ iecere joprojām nav

īstenojusies (līdz šim G. Straube un filoloģe Ināra Ķemere pārtulkojuši ap 80% teksta).

Dr. hist. M. Auns sniedza pārskatu par 17.–18. gadsimta brīvo latviešu sabiedrības atspoguļojumu historiogrāfijā, īpaši akcentējot J. Strauberga un M. Svarānes devumu. Referents pauža viedokli, ka Rīgas brīvo latviešu mērķis panākt tiesību vienlīdzību ar vāciešiem vērtējams ne vien kā sociāla, bet arī kā nacionāla kustība, jo tajā izpaudās centieni panākt konkrētas etniskas grupas statusa paaugstināšanu.

Cesvaines novadpētnieka Bruno Podiņa uzstāšanās “Vēl viens iespējamais latvietis vecajā Tērbatas Universitātē” bija veltīta Vidzemes mācītāja Zaharija Pīla (1668–1733) dzīves gājumam un viņa eventuālai izcelsmei no latviešiem.

Dr. phil. E. Buceniece referātā “Reliģiskās apgaismības sociālais aspekts Latvijā: Georgs Heinrihs Loskils” aplūkoja līdz šim Latvijā maz pētīto hernhūtieša G. H. Loskila (1740–1814) mantojumu apgaismības kontekstā, izmantojot galvenokārt viņa 1790. gadā latviski izdoto darbu “Garīgas dziesmas Dievam par godu un slavu”. Konteksta iezīmēšanai referente sniedza ieskatu mūsdienu Rietumu filozofu akcentētajās vēsturiskās apgaismības aktualitātēs, pievēršoties jautājumam par publiskās un privātās sfēras attiecībām un norādot, ka tieši hernhūtismā Latvijā pirmoreiz saskatāmas modernā publiskuma iezīmes.

Dr. philol. Pauls Daija referātā “Apgaismība un kultūrpārnese 18. gs. Latvijā” norādīja, ka apgaismības nozīme latviešu 18. gadsimta literatūras sekularizācijā ir aplūkojama kontekstā ar tautas apgaismības kustību vācvalodīgajās zemēs un kultūrpārnesi Vācijā un Baltijas reģionā. Izsekojot formām, kādās tautas apgaismības idejas īstenojās latviešu valodas telpā, ir iespējams runāt par koloniālās situācijas nozīmi šajā procesā. Latviešu laicīgās literatūras veidošanās interpretācija sociālās vēstures un postkoloniālisma perspektīvā piedāvā plašāku skatījumu uz latviešu un vācbaltiešu vēsturiskajām attiecībām, atklājot gan konfliktus, gan mijiedarbi. Referents rosināja kritiski pārskatīt “savējos un svešajos” balstītu attieksmi pret latviešu un vācbaltiešu kontaktiem.

Dr. hist. Gundars Ceipe referātā “Brāļu draudze – latviešu sabiedrības atraisītāja un organizētāja (posms līdz 1765. gadam)” raksturoja brāļu draudzes kustību kā fenomenu, kas veicināja latviešu pašapziņas

veidošanos, pašorganizēšanos, pārnovadu un starptautisko sakaru attīstību, kā arī plašā nozīmē mainīja viņu attieksmi pret apkārtējo. Pēc referenta domām, brāļu draudžu kustības jautājums joprojām ir “perifērisks” un tam netiek pievērsta vajadzīgā uzmanība.

Konferences laikā raisījās diskusijas gan par dažādu vēstures norišu interpretāciju, gan par nepieciešamību aktualizēt konferences tematiku, tajā skaitā atgriežoties pie J. A. Maskova darba publicēšanas un komentēšanas ieceres.

Muntis Auns, Juris Prikulis

7. SĒLIJAS KONGRESS VIESĪTĒ

2014. gada 30. maijā Viesītes kultūras pilī notika kārtējais – 7. Sēlijas kongress, ko sarīkoja Viesītes novada pašvaldība sadarbībā ar Latvijas Zinātņu akadēmiju, Daugavpils Universitāti (DU) un jaundibināto *Sēļu klubu*, aktīvi līdzdarbojoties Sēlijas novadu apvienībai (tā izveidota 2012. gada nogalē Pašvaldību savienības ietvaros).

Šis bija visai zīmīgs notikums Sēlijas (Augšzemes) reģiona kultūras dzīvē, jo pirmoreiz šo kongresu organizēja un tā tematiku noteica ne tik daudz “no augšas”, Latvijas Zinātņu akadēmijas vai Daugavpils Universitātes paspārnē, cik ar pašu sēliešu, Sēlijas kultūrdarbinieku un *Sēļu kluba* spēkiem. Kongress bija plaši apmeklēts (250 dalībnieku), un tā darbība izvērsās ne tikai plenārsēdēs, bet arī paneļdiskusijās triju darba grupu (Sēlijas kultūrvēsture; Sēlijas aktualitātes; Paudžu pēctecība) ietvaros. Turklāt jāuzsver, ka pats kongress faktiski risinājās nevis vienā dienā, bet jau iepriekšējos astoņus mēnešus, veidojot novadpētnieku darba skati “Pētījumi Sēlijas novados”, kuru aizsāka pēc Viesītes muzeja “Sēlija” ierosmes jau 2013. gada 26. oktobrī, turpināja Neretā, Aknīstē, Ilūkstē, Jaunjelgavā, Ābeļos (Jēkabpils novadā) un citos Sēlijas centros. Šis darbs rezultējās ar plašu izstādi kongresa dienā Viesītes kultūras namā, kas izpelnījās kongresa dalībnieku dzīvu interesi, tajā savu veikumu apliecināja ne tikai daudzi pieredzes bagāti novadpētnieki, bet, kas īpaši svarīgi, notika arī vietējo skolēnu pētniecības darbu prezentācija. Šo diskusiju vadīja LU Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants Edgars **Plētiens**, kurš par novadpētnieku veikumu ziņoja kongresā.

Kongresu ar īsu uzrunu atklāja Viesītes novada domes priekšsēdētājs, Sēlijas asociācijas prezidents Jānis **Dimitrijevs**, pēc kura konceptuālu uzrunu sacīja Sēlijas asociācijas goda prezidents un LZA Senāta priekšsēdētājs Jānis **Stradiņš**.

Jau pagājušā gadsimta 80. gados Sēliju kā vienotu kultūrvēsturisku reģionu sāka izcelt Valdemārs Ancītis, Lūcija Ūzāne, Arkādijs Kasinskis, Aivars Kalve, arī ģeogrāfs, vēlāk politiķis Valdis Šteins. Etnogrāfijā pirms tam labākajā gadījumā runāja par Augšzemi, bet vispārējā apziņā vismaz Sēlijas dienvidu katolisko daļu nereti iekļāva Latgalē. Kā savpatīgs kultūrvēsturisks reģions Sēlija atdzima *Trešās atmodas* gados, rodoties Tautas frontes vietējām nodaļām un domai par Latvijas valstisko neatkarību. 1989. gada 23. jūnijā radiožurnāliste Ingrīda Stroda sniedza radiointerviju kopu "Novadu savdabības. Bet kā ir Sēlijā?", un nedēļu vēlāk Rīgas Mākslas darbinieku namā notika pirmā plašākā publiskā saruna par Sēlijas un sēļu problēmām, Rīgā tika dibināts *Sēļu klubs* Dabas muzeja direktora – dzimuša sēlpilieša Viļa Krūmiņa vadībā. Tā darbība gan samērā drīz apsika, taču Imanta Ziedoņa dibinātais Latvijas Kultūras fonds Daugavas programmas ietvaros 1995. gadā aizsāka *Sēlijas sarunas*, tika izsludināts *Sēļu gads* Paula Stradiņa, Aleksandra Grīna, Jāņa Veseļa un Jāņa Akuratera jubileju sakarā. 1995. gada nogalē Jānis Stradiņš ar nu jau mūžībā aizgājušo docentu Sigismundu Timšānu Ilūkstē nodibināja Sēlijas asociāciju.

Drīz vien nonācām pie Sēlijas kongresiem un Sēlijas sarkanbalzālā karoga, ko Heraldikas komisija 2000. gadā apstiprināja kā Sēlijas asociācijas karogu, atļaujot to lietot kultūrvēsturiskos, ar Sēliju saistītos pasākumos. Pirmais Sēlijas (sākotnēji Sēļu) kongress notika 1999. gada 21.–22. maijā Aknīstē un Viesītē. 7. kongress notiek atkal Viesītē, kuras loma ir izšķirīga tās kultūras pils un te 2000. gadā dibinātā Sēlijas muzeja dēļ. Taču jāatzīmē, ka Sēlijas ideja guvusi atbalstu ne tikai Viesītē vien. Visus gandarīja fakts, ka pērn Pašvaldību savienības ietvaros tika dibināta septiņu Sēlijas novadu apvienība un 2013. gada vispārējos dziesmu svētkos visi Sēlijas novadu (Jēkabpils, Aknīstes, Ilūkstes, Neretas, Viesītes, Jaunjelgavas, Salas) kori pirmoreiz izgāja atsevišķā kolonnā ar Sēlijas karogu. Tā bija liecība, ka vienota Sēlija nav ne Zemgale, ne Latgale, bet īpašs Latvijas kultūrvēsturisks reģions. Tas aptver 4134 kvadrātkilometru teritoriju un 36 105 iedzīvotājus (bez Jēkabpils pilsētas, kas ierindota lielo pilsētu kategorijā), tātad 6,4% Latvijas teritorijas un 1,6% iedzīvotāju.

Pesimistiskās noskaņas, kas vīdēja gaisā ap 2008.–2009. gadu saimnieciski finansiālās krīzes, skolu slēgšanas un neviennozīmīgu administratīvi teritoriālo pārkārtojumu laikā, šķiet nedaudz pierimušas, kopējā gaisotne ir daudz mundrāka, reģiona kultūrspēki pašreiz ir iekustināti un vietējās kultūrvēsturiskās identitātes uzturēšanas ieinteresētība pastāv.

Kongress varētu kļūt par zināmu pavērsieni Sēlijas kultūras, izglītības un varbūt pat saimnieciskās vides sakārtošanā. Protams, viss nav vienkārši, īpaši saimnieciskā ziņā. Cilvēki aizplūst no reģiona, noveco, daudzviet vērojams sabrukums, nabadzība, ceļi ir slikti, nav lielu cerību uz investīcijām un plašāku tūrismu, tiek slēgtas skolas, pārāk intensīvi izcirsti meži. Nacionālās attīstības plāns būtībā neparedz Sēlijas novadu saimniecisko izrāvienu līdz 2020. gadam, Sēlija nav iekļauta prioritārajos attīstības scenārijos. Taču pieredze rāda, ka ļoti daudz var sasniegt ar pašiniciatīvu, ar Eiropas naudas izcīnīšanu un saprātīgu izlietošanu. Latgales piemērs rāda, ka nav neiespējami, vismaz vārdos, izcīnīt papildus atbalstu no valsts (kas jau tiek sniegts Ilūkstes novadam), un sadarbība ar Daugavpils Universitāti varbūt var veicināt vismaz Sēlijas dienvidu daļas dabas un kultūras vērtību apzināšanu, ja būs abpusēja interese, jo Daugavpils Universitāte ir ne tikai reģionāla Latgales, bet arī Sēlijas universitāte.

Ievadvārdos izteiktās domas pirmajā priekšlasījumā konkretizēja Sēlijas novadu apvienības priekšsēdētājs, Jaunjelgavas novada domes priekšsēdētājs Guntis **Libeks**, kas sniedza ļoti pārdomātu un reālistisku Sēlijas novadu attīstības scenāriju līdz 2020. gadam.

Kopš Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas Sēlijas kultūrvēsturiskajā novadā ir notikušas būtiskas ekonomiskās un sociālās pārmaiņas, ne allaž pozitīvas. Teritorijas saimnieciskā attīstība, iedzīvotāju ienākumi un nodarbinātības līmenis krietni atpaliek no valsts vidējā, kam iemesls ir neattīstīta infrastruktūra, ilgstošas sociālās problēmas un nepietiekams izglītības līmenis. Pēdējos gados negatīvās attīstības tendences ir sekmējusi valsts politika izglītības, veselības aprūpes un valsts pārvaldes iestāžu centralizācijā, darba vietas koncentrējot lielajās pilsētās un likvidējot tās mazpilsētās. Sekas ir novadu depopulācija un ekonomiskā atpalicība, draudi Sēlijas identitātei un kultūras mantojuma saglabāšanai. Plānotajā Eiropas Savienības struktūrfondu izlietojuma programmā 2014.–2020. gadam Sēlijas teritorija definēta kā “lauku attīstības telpas sastāvdaļa”, kas uzņēmējiem un pašvaldībām

ļauj izmantot tikai lauku teritoriju attīstībai pieejamos ļoti ierobežotos līdzekļus.

Par vispārējām tendencēm investīciju programmu veidošanā pašvaldībām runāja VARAM parlamentārais sekretārs Einārs **Cilinskis**.

Ļoti emocionālu, uz savas dzimtas un personisko pieredzi balstītu priekšlasījumu sniedza LZA goda loceklis Dainis **Īvāns** par Daugavu kā Pārsēlijas un Sēlijas vienotāju, rosinot pārrunas par Daugavas labā krasta Sēliju – Pārsēliju. Ieskatu Sēlijas vispārējās problēmās sniedza arī Daugavpils Universitātes rektors akadēmiķis prof. Arvīds **Barševskis**, īpaši pievēršoties krāsu un formu harmonijai Sēlijas dabā, tās neparasti bagātai kukaiņu pasaulei un dabas daudzveidībai.

Plenārreferātus dažādiem Sēlijas kultūrvēstures aspektiem veltīja arī citi Daugavpils Universitātes mācībspēki – prof. Vilma **Šaudiņa** Sēlijai mainīgajā lingvistiskajā skatījumā, docente Ingrīda **Kupšāne** Dvietes vīnogu selekcionāra Paula Sukatnieka mantojumam (sakarā ar viņa simtgadi). J. Jaunsudrabiņa muzeja “Riekstiņi” vadītāja Ilga **Līduma** referēja par Neretas literātiem Veltu Tomu, Zinaīdu Lazdu un Jāni Veseli kā Jaunsudrabiņa līdzgaitniekiem, bet fotomākslinieks Pēteris **Korsaks** – par slavenā fotogrāfa Mārtiņa Buclera darbību Sēlijā.

Kultūrvēstures darba grupā par DU Mutvārdu vēstures centra ekspedīcijas rezultātiem Sēlijā 2004.–2011. gadā referēja prof. Irēna **Saleniece** (DU), par ģeogrāfisko nosaukumu standartizāciju Sēlijā – Rēzeknes Augstskolas docētāja Zane **Cekula** un par Augšzemes bērniem J. Jaunsudrabiņa prozā – doc. Rudīte **Rinkeviča** (DU). Sēlijas aktualitātēm veltītajā darba grupā vairākus referātus par jaunatnes izglītības problēmām, īpaši fizikas un matemātikas jomā, nolasīja profesors Valfrīds **Paškevičs** (DU), asociētie profesori Edmunds **Tamanis** un Armands **Gricāns** (DU). Šie ziņojumi apliecināja, ka DU patiešām ir arī Sēlijas reģionāla universitāte. Par ekotūrisma perspektīvām Sēlijā runāja Dr. geogr. Ēriks **Leitis** no LU, bet māksliniece, Sēlijas plenēru organizētāja Ligita **Caune** runāja par novadpētnieku Arkādiju Kasinski un viņa vārdā iedibināto balvu. Savukārt viena no kongresa galvenajām organizētājām – Sēlijas muzeja galvenā speciāliste Ilma **Svilāne** izsmeļoši stāstīja par pašas organizēto (varētu arī sacīt – atjaunoto) *Sēļu klubu*, tā aktivitātēm un iecerēm. Viņa ir šī kluba valdes priekšsēdētāja.

7. Sēlijas kongress tika rīkots Gotharda Frīdriha Stendera (Vecā Stendera) 300. jubilejas gadā, ko pēc mūsu ierosmes UNESCO Ģene-

rālā asambleja (Parīzē) izsludināja par starptautiski atzīmējamu gadu. Kaut arī kongresa laikā izbraukums uz “Stendera vietām” Sunākstē ne-notika, jāatzīmē, ka maijā rīkotajās talkās, ko organizēja Jāņa Dimitrijeva vadībā, tika iekārtota Stendera “Bilžu ābece taka” no mācītāju kapiem līdz mācītājmājas parkam. Šajā sakarā jāizceļ gan Nacionālās bibliotēkas direktora Andra Vilka ierosme, gan medicīnas profesoru Pētera Stradiņa un Valda Pīrāga gādība, izvietojot ābece burtu zīmes, Stendera zīmējumus un pantiņus rindā un atveidojot tos paliekamā materiālā.

Lielu interesi izraisīja Vecā Stendera 1765. gadā konstruētās koka veļas mašīnas atdarinājums senlaicīgā veidolā, ko īpaši kongresam un Viesītei Carnikavā veidojis smalkamatnieks Edvīns Guršons pēc kardiokirurga prof. P. Stradiņa ierosmes. Otrs šāds atdarinājums dāvāts arī Nacionālajai bibliotēkai atklāšanas reizē.

Sēlijas kongresa materiālos publicēta prof. Māras **Grudules** prezentācija “Stendera veļas mašīnas vēsturē”, un septembrī Rīgā, Jelgavā, Viesītē un Sunākstē tika noturēta starptautiska zinātniska konference “G. F. Stenders un apgaismība Baltijā Eiropas kontekstā”. Kongresā Mg. phil. Ligita **Ābolniece** (Jēkabpils) sniedza G. F. Stendera reliģiskās dzejas raksturojumu, bet G. **Viegliņa-Valliete** referēja par Raini kā votu, sēļu un zemgaļu pēcteci. Tas bija kā ievadījums Raiņa un Aspazijas gadam, par kādu sakarā ar šo dižo dzejnieku 150 gadu jubileju izsludināts 2015. gads. Šajā sakarā interesanti liktos dokumentāli noskaidrot, vai Raiņa vecāki – Dore un Krišjānis Pliekšāni 1843. gadā laulājušies Sunākstes Stenderu baznīcā (Raiņa mātes vecāki togad rentējuši Eķengrāves muižu).

Kā redzams, Sēlijas kongress saturiski bijis bagāts, raisījušās arī dzīvas diskusijas par novadu attīstību nākotnē. Pašreiz šis reģions uztverams vairāk kā kultūrvēsturisks, ne lingvistisks kopums, tā robežas mainījušās. Rezolūcijā kongress aicināja “politiskās partijas, kas piedalās 12. Saeimas vēlēšanās, Saeimu un valdību – atteikties no diskriminējošas attieksmes pret Sēlijas kultūrvēsturisko novadu, respektējot tā tiesības uz līdzvērtīgu attīstību; Ministru kabinetam sniegt līdzekļus un iespējas Sēlijas saimnieciskai pastāvēšanai un attīstībai, kas veicinātu ražošanas attīstību un nodarbinātību, Sēlijas kultūras un identitātes saglabāšanu; izveidot Sēlijas plānošanas reģionu un noteikt attīstības centrus Sēlijā; iekļaut valsts autoceļu attīstības programmā vairāku reģionālās nozīmes autoceļu pilnīgu atjaunošanu; Sēlijas

novadu apvienībai Latvijas–Lietuvas pārrobežu sadarbības programmas veidot kopīgus Sēlija (Latvija) – Augštaitija (Lietuva) projektus.”

Kongresa noslēgumā pasniedza Sēlijas pašvaldību apvienības un LZA goda rakstus un pateicības rakstus labākajiem skolotājiem – novadpētniekiem un skolēnu pētniecisko darbu uzvarētājiem. Tāpat tika pasniegta Arkādija Kasinska balva un Sēlijas asociācijas goda biedru diplomu. Par Sēlijas asociācijas goda biedri ievēlēja Ilze Lūduma (Jaunsudrabiņa muzejs) 2013. gadā, kā arī jau 2012. gadā – Ilūkstes novada Domes priekšsēdētājs Stefans Rāzna un M. Buclera muzeja vadītājs pazīstamais Sēlijas novadpētnieks Gunārs Spīdainis. Šie diplomu vēl tika piešķirti LZA vārdā, taču, ievērojot Sēlijas identitātes meklējumu sarosīšanos pašā Sēlijā, Jānim Dimitrijevam tika uzticēta Sēlijas asociācijas funkciju pārņemšana no Latvijas Zinātņu akadēmijas vietējo Sēlijas kultūrdarbinieku pārziņā.

Nākamo – astoto Sēlijas kongresu rosināts sasaukt 2016. gadā Jaunjelgavā.

Jānis Stradiņš

PIRMĀ PASAULES KARA SIMTGADEI VELTĪTA KONFERENCE LATVIJAS KARA MUZEJĀ

2014. gada 26.–27. jūnijā Rīgā, Latvijas Kara muzejā, norisinājās starptautiska konference “Sabiedrība, karš un vēsture: Pirmā pasaules kara militārās, politiskās un sociālās norises Baltijas reģionā (1914–1918)”, kuru rīkoja Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte un Latvijas Kara muzejs ar LR Aizsardzības ministrijas un Francijas institūta Latvijā atbalstu. Konferencē ar referātiem uzstājās zinātnieki un militāri politiskās vēstures speciālisti no desmit valstīm (Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, ASV, Somijas, Šveices, Vācijas, Krievijas, Francijas un Polijas), pievēršoties gan Pirmā pasaules kara pētniecības problemātikai, gan jautājumiem par karadarbību, politiskajām norisēm Baltijas jūras telpā un kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanu. Kopumā konferences divās dienās nolasīti 29 referāti, darbs norisā divās valodās (latviešu un angļu), kā arī visiem interesentiem bija iespēja sekot līdzi konferences pirmās dienas referātiem interneta tiešraidē.

Konferenci ar apsveikuma vārdiem atklāja Latvijas Kara muzeja direktore Aija Fleija, iepazīstinot klātesošos ar Pirmā pasaules kara simtgades piemiņas pasākumiem muzejā. Konferences dalībniekiem apsveikumu bija nosūtījis Valsts prezidents Andris Bērziņš, kā arī aizsardzības ministrs Raimonds Vējonis, kuru klātienē pārstāvēja parlamentārais sekretārs Andrejs Panteļejevs. Tāpat klātesošos uzrunāja LU Vēstures un filozofijas fakultātes dekāns Andris Šnē, LU rektors Mārcis Auziņš un LU Latvijas vēstures institūta direktors Guntis Zemītis, kurš uzsvēra Pirmā pasaules kara nozīmi Latvijas tautas vēsturē.

Konferences darbs noritēja četrās sekcijās. Pirmo sekciju ("Bruņotie spēki un karadarbība Baltijas reģionā") ar referātu atklāja LU asociētais profesors Ēriks Jēkabsons, pievēršoties Pirmā pasaules kara izpētes problemātikai Latvijā. Ē. Jēkabsons vērsa klātesošo uzmanību uz negatīvo tendenci Pirmā pasaules kara un Latvijas Neatkarības kara norises skatīt ļoti šauri – mūsdienu Latvijas valsts robežās, kas sarežģī pilnvērtīgu Latvijas vēstures izpratni. Taču, no otras puses, Latvija vērtējams kā izcils piemērs, lai "izprastu Pirmo pasaules karu visā tā sarežģītībā" – īpatnējā ekonomiskā stāvokļa, nacionālo attiecību un citu faktoru dēļ. Pirmā pasaules kara pētniecība dažādu apstākļu iespaidā nav bijusi pilnvērtīga, un tā paver vēsturniekiem jaunas pētniecības perspektīvas, kuras ir iespējams realizēt, pastiprināti strādājot ārvalstu (Krievijas, Vācijas) arhīvos un sadarbojoties ar citu valstu vēsturniekiem.

Ē. Jēkabsona ziņojumu papildināja vēsturnieks Valdis Bērziņš, kura referāts bija veltīts līdz šim maz zināmiem aspektiem par karadarbību Rīgas līcī Pirmā pasaules kara gados. Ēriks Sibuls (*Eric Sibul*, Baltijas Aizsardzības koledža, Igaunija) iepazīstināja ar britu zemūdeņu kaujas operācijām Baltijas jūrā, savukārt Ivo Jūrve (*Ivo Juurvee*, Tartu Universitāte, Igaunija) aprakstīja pirmos Krievijas armijas radioelektroniskās izlūkošanas mēģinājumus Baltijas jūras reģionā. Īpaši jāizceļ Baltijas Aizsardzības koledžas dekāna Džeimsa Koruma (*James S. Corum*, Igaunija) referāts par vācu militāro kampaņu Latvijas teritorijā (Kurzemē un Zemgalē) 1915. gadā. Dž. Korums padziļināti pievērsās kavalērijas nozīmei Kurzemes un Zemgales ieņemšanā un uzsvēra loģistikas aspektu būtiskumu Austrumu frontē Pirmā pasaules kara gados, kam līdz šim iznākušajā vēstures literatūrā nav pievērsta pietiekama uzmanība.

Lietuvas un Polijas pētnieki iepazīstināja ar militāro vienību veidošanos Lietuvā un baltkrievu bruņoto vienību izveidi Krievijas armijas

sastāvā 1917. gadā. Vīgants Vareikis (*Vyngantas Vareikis*, Klaipēdas Universitāte, Lietuva) lietuviešu militāro formējumu izveidi aplūkoja vācu okupācijas politikas kontekstā, pievēršoties militārās pārvaldes realizētās politikas mērķiem Lietuvā. V. Vareikis secināja, ka par pirmajām lietuviešu bruņotajām vienībām kara gados var uzskatīt “partizānus”, kuri pievienojās izbēgušajiem Krievijas armijas karagūstekņiem un uzbruka vācu karavīriem, kā arī militārās pārvaldes amatpersonām. Vislielākā “bruņotu bandu” aktivitāte Lietuvā bija novērojama tieši 1917. gadā, kad norisinājās arī uzbrukumi civiliedzīvotājiem.

Vācu okupācijas problemātikai Pirmā pasaules kara gados pievērsās arī Latvijas Kara muzeja vēsturnieks Klāvs Zariņš, kurš analizēja militārās pārvaldes kultūras un izglītības politiku Kurzemē un Zemgalē. Minētos referātus papildināja Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja speciālistes Innas Gīles un atvaļinātā pulkveža Jāņa Hartmaņa priekšlasījumi par vēlāko Latvijas armijas ārstu pieredzi Krievijas armijā un ar Svētā Jura krustu apbalvotajiem (par kaujām 1914. gadā) latviešu karavīriem.

Konferences otrajā sekcijā (“Karš un politika”) tika aplūkots daudzveidīgs jautājumu spektrs. Žiljēns Geslēns (*Julien Gueslin*, Pārizes I Universitāte, Francija) aprakstīja Francijas militāro klātbūtni Baltijā un Francijas attieksmes pret Baltijas valstīm evolūciju līdz neatkarības procesiem 1918.–1919. gadā. Interesantu un diskusiju raisošu ieskatu par Krievijas diplomātiju Pirmā pasaules kara gados un Krievijas valsts politiskās elites attieksmi pret karu sniedza Maskavas Universitātes Vēstures fakultātes pētnieces Marija Pavlova (*Maria Pavlova*, Krievija) un Natālija Volodina (*Natalia Volodina*, Krievija). Olavi Arenss (*Olavi Arens*, Ārmstronga Atlantijas Universitāte, ASV) aplūkoja ASV politiku attiecībā uz Baltijas valstu izveidošanos, kurā sadūrās dažādas ģeopolitiskās intereses. Pirmās dienas noslēdzošo referātu prezentēja *Nord-Ost* institūta vēsturnieks Detlefs Henings (*Detlef Henning*, Vācija), kurš analizēja Pirmā pasaules kara beigās notikušos procesus Latvijā un padomju pārvaldes veidošanos 1918.–1919. gadā. Pēc nolasītajiem referātiem sekoja diskusija, kurā aktīvi iesaistījās arī klātesošie interesenti. Konferences pirmajā dienā dalībniekiem bija iespēja gida pavadībā apskatīt Latvijas Kara muzejā 2014. gada 15. maijā atklāto izstādi “Karš ienāca mūsu mājā. 1914–1918”, kurā atspoguļota Latvijas civiliedzīvotāju ikdienas dzīve Pirmā pasaules kara gados.

Konferences otro dienu, atklājot trešo sekciju ("Karš un sabiedrība"), ar referātu sāka Jans Kusbers (*Jan Kusber*, Johana Gūtenberga Maincas Universitāte, Vācija), kurš ieskicēja Rīgas kā Baltijas metropoles nozīmi un tās iedzīvotāju pieredzi Pirmā pasaules kara gados. J. Kusbers raksturoja Krievijas administrācijas noteiktos ierobežojumus Rīgā, evakuācijas norisi, Kurzemes un Zemgales bēgļu stāvokli un vācu iedzīvotāju dzīves apstākļus, īpaši 1917. gada rudenī, kad Rīgu ieņēma Vācijas karaspēks, ko daudzi vācbaltieši sagaidīja ar nevilnotu prieku. Vācbaltiešu problemātikai pievērsās arī LU Vēstures un filozofijas fakultātes docents Raimonds Cerūzis un Bāzeles Universitātes pētnieks Jirgens fon Ungerns-Šternbergs (*Jürgen von Ungern-Sternberg*, Šveice). J. fon Ungerns-Šternbergs savā referātā analizēja Vācijā dzīvojošās vācbaltiešu inteligences attieksmi pret karu. Viņa ziņojumu būtiski papildināja R. Cerūzis, kurš uzsvēra sarežģīto stāvokli, kurā atradās vācbaltieši, karam sākoties, un savā referātā izcēla kopumā trīs vācbaltiešu grupas, kurās var nosacīti iedalīt abās frontes pusēs esošos vācbaltiešus. Pirmajā grupā ietilpa Krievijai lojālie vācbaltieši, no kuriem liela daļa karoja Krievijas armijā. Otru grupu veidoja vācbaltieši, kuri bija Krievijai nelojāli un vairums no kuriem Baltijas teritoriju bija pametuši 19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā. Savukārt trešajā grupā ietilpa vācbaltieši, kuriem bija iespēja izvēlēties un kuri mēdza mainīt savu lojalitāti. R. Cerūzis norādīja, ka liela daļa no viņiem kara sākumā atradās Vācijā (devušies studēt u.c. iemeslu dēļ) un bija spiesti izvēlēties, kurā pusē nostāties. Daudzi savu nostāju mainīja pēc 1917. gada politiskajiem notikumiem, jo boļševisms "saistījās ar visāda veida tiesisko, kulturālo un politisko barbarismu".

Kari Alēniuss (*Kari Alenius*, Oulu Universitāte, Somija), papildinot J. Kusbera referātu, atspoguļoja līdz šim mazāk zināmu aspektu Somijas vēsturē – diskusiju par igauņu bēgļiem un igauņu evakuāciju uz Somiju 1915. gadā. Ļoti saistošu referātu prezentēja LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors Ilgvars Butulis, kurš pievērsās "vācu briesmu" propagandas analīzei latviešu presē 1914.–1916. gadā.

Līdz šim maz pētītam Pirmā pasaules kara aspektam savā referātā pievērsās Tartu Universitātes vēsturniece Līsi Eglite (*Liisi Eglit*, Igaunija), analizējot igauņu karavīru pieredzi Pirmajā pasaules karā, kā arī igauņu karagūstekņu pieredzi Centrālā bloka valstu nometnēs, balstoties uz atmiņām, dienasgrāmatām un vēstulēm. L. Eglite norādīja, ka vēstules, dienasgrāmatas un atmiņas uzskatāmas par vērtīgiem

vēstures avotiem, kas atklāj ne tikai pieredzi frontē, bet arī laikmeta sociālpolitisko kontekstu; tas novērojams arī igauņu karavīru pieredzē, kuru nacionālajās jūtās pret Krievijas impēriju un Igauniju novērojama pakāpeniska maiņa dažādu sociālu, politisku un militāru faktoru ietekmē jau kopš 1915. gada.

Konferences trešās sekcijas otro daļu sāka Jevgēnija Nazarova (*Evgeniia Nazarova*, Krievijas Zinātņu akadēmijas Vispārējās vēstures institūts, Krievija), savā referātā atspoguļojot Pirmā pasaules kara ietekmi uz Latvijas nacionālās skolu sistēmas tapšanu un attīstību. Par Pirmo pasaules karu un Baltijas tautu nacionālās simbolikas veidošanos stāstīja Cēsu vēstures muzeja speciālists Tālis Pumpuriņš, savukārt LU Vēstures un filozofijas fakultātes docents Mārtiņš Mintauris iepazīstināja klātesošos ar kultūras mantojuma stāvokli Latvijā pēc Pirmā pasaules kara. M. Mintauris norādīja, ka sabiedrībā pastāvēja interese par Latvijas kultūras mantojuma aizsardzību un saglabāšanu pirmajos valsts pastāvēšanas gados, taču efektīvs valsts institūciju kontroles mehānisms kultūras pieminekļu aizsardzībai vēl neeksistēja, jo pašas institūcijas atradās tikai tapšanas stadijā.

Pirmā pasaules kara pētniecības problēmām un aktualitātēm Eiropas historiogrāfijā pievērsās LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētā profesore Lilita Zemīte, kura analizēja jaunākās tendences kara vēstures pētniecībā. L. Zemīte norādīja, ka vēsturnieki no jauna atgriežas pie jautājuma, kas izraisīja karu. Liela daļa jaunāko politiskās vēstures darbu ir veltīta kara pirmajam gadam vai mēnešiem, kas norāda uz tendenci kara izcelšanos skatīt īsākā laika nogrieznī. Līdz ar to L. Zemīte uzsvēra, ka “Pirmais pasaules karš nav negadījums, bet gan pieņemto lēmumu rezultāts”, un norādīja, ka mūsdienu vēsturnieku darbos dominē uzskats, ka kara izcelšanās izrietēja no šauras personu grupas – atbildīgo valstsvīru – lēmumiem, kas tika pieņemti pēdējā pirmskara mēneša laikā.

Konferences ceturtā, noslēdzošā sekcija bija veltīta Pirmā pasaules kara vēstures avotiem. Latvijas Kara muzeja direktora vietnieks pētnieciskajā darbā Juris Ciganovs iepazīstināja ar Latvijas Kara muzeja krājuma izmantošanas iespējām Pirmā pasaules kara pētniecībā, savukārt Latvijas Nacionālā arhīva speciāliste Marta Grīviņa stāstīja par Pirmā pasaules kara liecībām Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva foto dokumentos. M. Grīviņas referātu papildināja bagātīgs vizuālais materiāls. Par līdz šim mazāk zināmu pētniecības aspektu –

Pirmā pasaules kara arheoloģiju referēja LU Vēstures un filozofijas fakultātes dekāns Andris Šnē.

Ar konferences noslēdzošo referātu uzstājās Latvijas Kara muzeja filiāles “Ziemassvētku kauju muzejs” vadītājs Dagnis Dedumietis, kurš stāstīja par Pirmā pasaules kara piemiņas vietām Latvijā – objektiem, kas joprojām glabā liecības par karu. D. Dedumietis norādīja, ka Latvijā ir saglabājušās daudzas vietas, kur atradušās Pirmā pasaules kara laikā veidotas fortifikācijas būves (tranšejas, satiksmes ejas, zemnīcas u.c.). Ļoti labi fortifikācijas būves ir saglabājušās latviešu strēlnieku Ziemassvētku kauju vietās, kur purvainās augsnes dēļ zemi nav bijis iespējams izmantot lauksaimniecībā un tādā veidā, purvu susināšanas rezultātā uzaugušais mežs ir pasargājis daudzas liecības. Īpašu klausītāju interesi saistīja D. Dedumieša stāstītais par jaunajām metodēm Pirmā pasaules kara mantojuma apzināšanā. Lai efektīvāk realizētu kultūrvēsturiskā mantojuma aizsargāšanu, ir uzsākts projekts tā dokumentēšanai ar mūsdienu tehnoloģijām. D. Dedumietis norādīja, ka Ziemassvētku kauju vietās Tīreļpurvā veikta lāzerskenēšana no lidmašīnas, kas ļāvusi iegūt precīzu zemes reljefa trīsdimensionālu mērījumu. Rezultātā ir iespējams precīzi noteikt Pirmā pasaules kara laikā izbūvēto fortifikācijas elementu, kā arī citu būvju atrašanās vietas. Mērījumu dati ļauj identificēt intensīvākās artilērijas apšaudes vietas, šādā veidā papildinot mūsu zināšanas par kauju norisi.

Pēc divām intensīvām darba dienām visiem konferences dalībniekiem bija iespēja doties ekskursijā uz Latvijas Kara muzeja filiāli “Ziemassvētku kauju muzejs”, kur viņi gida pavadībā tika iepazīstināti ar muzeja ekspozīciju un atjaunotajiem Pirmā pasaules kara fortifikācijas elementiem. Brauciens bija lieliska iespēja turpināt konferencē aizsāktās diskusijas neformālākā vidē. Noslēgumā A. Šnē pauda cerību, ka arī turpmāk LU Vēstures un filozofijas fakultāte un Latvijas Kara muzejs sadarbosies, organizējot zinātniskas konferences ar starptautisku ekspertu piedalīšanos. Īpašu nozīmi tas iegūs turpmākajos gados, kad tuvosies simtgade kopš Latvijas Republikas proklamēšanas.

Ar konferencē nolasītajiem referātiem būs iespējams iepazīties arī rakstiskā veidā – Latvijas Kara muzeja gadagrāmatas XV sējumā, kuru plānots izdot 2014. gada nogalē.

Klāvs Zariņš

VALSTISKUMA ATTĪSTĪBA LATVIJAS TERITORIJĀ
NO VISSENĀKAJIEM LAIKIEM LĪDZ VALSTS
DIBINĀŠANAI 1918. GADA 18. NOVEMBRĪ

Pārskats par Gunta Zemīša zinātnisko darbību laika posmā no 2004. līdz 2014. gadam, nolasīts Latvijas Zinātņu akadēmijas Senāta sēdē 2014. gada 7. oktobrī.

Šā gada 7. oktobrī biju aicināts iepazīstināt Latvijas Zinātņu akadēmijas Senātu ar pārskatu par savu zinātnisko darbību pēdējos desmit gados.

Rezumējot desmitgadē paveikto, var izdalīt divas pamatlīnijas – simbolikas problēmas Latvijas aizvēsturē, kam veltīta monogrāfija,¹ un vēlā dzelzs laikmeta problēmas – īpaši lībiešu² un zemgaļu,³ daļēji

¹ Guntis Zemītis (2004). *Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

² Guntis Zemītis (2011). Liivlased. Vanim ajalugu (10.–16. sajand). In: *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, p. 75–104; Guntis Zemītis (2013). Lībieši. Senākā vēsture (10.–16. gadsimts). No: *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Rīga: Līvō Kultūr sidām, 95.–132. lpp.; Guntis Zemītis (2009). The “Divine Trial” in the 12th Century Turaida in Historical Context. In: *Archeologia Baltica*, 11. Klaipeda: Klaipeda University Institute of Baltic Sea Region, pp. 270–274; Guntis Zemītis (2013). Krimuldas Raganas depozīta rotas; Ornaments of the Krimuldas Ragana Hoard. No: *Krimuldas Raganas depozīts. Gaujas lībiešu sudraba rotas un monētas, 10.–13. gadsimts: Katalogs = The Krimuldas Ragana Hoard. Silver Ornaments and Coins of the Gauja Livs, 10th–13th centuries: The Catalogue*. Rīga: Zinātne, 14.–41. lpp.; Guntis Zemītis (2009). Baltijas jūras somu vēsturiskie likteņi Latvijā (9.–20. gadsimts). No: *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā*. Rīga: Turaidas muzejrezervāts, 7.–22. lpp.

³ Guntis Zemītis (2004). Gaideļu–Viduču kapulauka vieta Jaunsvirlaukas un Salgales (Sidrabenes) pagasta arheoloģisko pieminekļu kontekstā. No: *Pētījumi zemgaļu senatnē*. Rīga, 181.–196. lpp. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 10); Guntis Zemītis (2004). Izrakumi Jaunsvirlaukas Gaideļu–Viduču kapulaukā. No: *Arheologu pētījumi Latvijā 2002. un 2003. gadā*. Rīga, 46.–50. lpp.

arī kuršu⁴ un vendu⁵ senākā vēsture. Plašāka tēma, kas arī iekļaujas vēlā dzelzs laikmeta problemātikā un balstās uz maniem izrakumiem Daugmales senvietu kompleksā – pilskalnā, senpilsētā un divos kapulaukos (1986–1996, 1986–1989 kopā ar Arni Radiņu), bijusi ekonomisko un tirdzniecības centru – agrīno pilsētu izveide Latvijas teritorijā 10.–12. gadsimtā.⁶ Vēlā dzelzs laikmeta un agro viduslaiku problēmas, to skaitā par agrīno valstiskumu, aplūkotas vairākos citos rakstos.⁷

Tomēr pārskata ziņojumam esmu izvēlējis plašāku tēmu “Valstiskuma attīstība Latvijas teritorijā no vissenākajiem laikiem līdz Latvijas valsts proklamēšanai 1918. gadā”. Šai tēmai esmu pievērsies, darbojoties vairākos zinātniskajos projektos: “Latvijas iedzīvotāju kultūra 9.–13. gs. Baltijas ekonomisko un politisko notikumu kontekstā” (2006.–2008. g. projekta vadītājs), “Materiālās un garīgās kultūras attīstības tendences 9.–13. gs.” (izpildītājs 2009. g.), Valsts pētījumu programma “Nacionālā identitāte”. Projekts Nr. 4 “Cilvēks, sabiedrība, identitāte, valstiskums: vēstures un kultūras aspekti” (projekta vadītājs 2010.–2014. g.),⁸ šīs pašas programmas 1. projekta “Latvieši un Latvija. Nacionālās identitātes saglabāšana un stiprināšana” ietvaros esmu bijis viens no projekta izpildītājiem – rakstu

⁴ Guntis Zemītis (2011). Couronian Military Tactics during the Viking Age and Early Middle Ages (10th–13th century). *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, issue 22, pp. 20–25.

⁵ Guntis Zemītis (2009). Vendu jautājums un arheoloģijas avotu iespējas tā risinājumā. *Akadēmiskā dzīve*, 46, 92.–101. lpp.

⁶ Guntis Zemītis (2005). Frühe stadtähnliche Siedlungen und erste mittelalterliche Städte Lettlands im 12.–13. Jahrhundert. In: *Civitas Cholbergiensis: Transformacja kulturowa w strefie nadbałtyckiej w XIII w.* Kołobrzeg, S. 127–134; Guntis Zemītis (2007). 10th–12th Century Daugmale – the Earliest Urban Settlement along the Lower Daugava and Forerunner of Riga. In: *Cultural Interaction between East and West: Archaeology, artefacts and contacts in Northern Europe*. Stockholm: Stockholm University, pp. 279–284.

⁷ Guntis Zemītis (2010). Komunikācija Latvijā 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā pēc Indriķa Livonijas hronikas ziņām. No: *Acta Prosperiatas: Biznesa augstskolas Turība zinātniskie raksti*, 1, 53.–75. lpp.

⁸ Guntis Zemītis (2013). Cilvēks, sabiedrība, identitāte, valstiskums: vēstures aspekti. No: *Letonikas piektais kongress: Plenārsēžu materiāli*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 152.–169. lpp.

autors⁹ un atbildīgais redaktors.¹⁰ Man bijusi dota iespēja paust vēsturnieku viedokli Latvijas Republikas Satversmes preambulas izveidei veltītā konferencē “Latvijas valsts pamatu atspoguļojums izvērstā Satversmes preambulā – ideja un iespējamais saturs”, kuru 2013. gada 25. oktobrī rīkoja Saeima un Saeimas Juridiskā komisija sadarbībā ar Latvijas Universitāti. Uzskatu arī, ka šobrīd esmu viens no tiem, kurš ir atbildīgs par to, kādā virzienā attīstās vēstures zinātne Latvijā. Šo manu atbildību vēl vairāk stiprina pagodinājums kandidēt uz Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenā locekļa statusu.

Jautājums par valsts izveidi ieņem centrālo vietu katras valsts politiskajā vēsturē.

Valsts nodibināšana noslēdz vēsturiski ilgu procesu, kura gaitā izveidojas valsts pamatelementi – teritorija, tauta, formējas publiskā vara. Ne tauta, ne teritorija nerodas reizē ar proklamēšanas brīdi. Tas ir garš process, kura skaidrošana paliek vēsturnieku ziņā.

1918. gada 18. novembrī Tautas padome svinīgā sēdē Rīgas pilsētas Otrajā teātrī pasludināja sevi par augstākās varas nesēju Latvijā. Latvijas Pagaidu valdības vārdā Kārlis Ulmanis kā tās Ministru prezidents pasludināja par nodibinātu Latvijas valsti kā demokrātisku republiku.¹¹ Taču šī nebūt nebija vienīgā iespēja. Vēsturiskie apstākļi, kādi bija izveidojušies Latvijā, piedāvāja vēl vairākas alternatīvas.

Vēsturnieks Heinrihs Strods ir norādījis uz trim Latvijas valstiskuma alternatīvām – nacionālu Latvijas valsti un valsti, kas saistīta vai nu ar Krieviju, vai Vāciju.¹²

⁹ Guntis Zemītis (2013). Latviešu etniskās simbolikas pamati: attīstība no aizvēstures līdz mūsdienām. No: *Latvieši un Latvija*, I sēj.: Latvieši. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 274.–301. lpp.; Guntis Zemītis (2013). Agrinā valstiskuma veidošanās problemātika Latvijas teritorijā. No: *Latvieši un Latvija*, II sēj.: Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 13.–51. lpp.

¹⁰ Tālavs Jundzis, Guntis Zemītis (red.) (2013). *Latvieši un Latvija*, II sēj.: Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija; Tālavs Jundzis, Guntis Zemītis (red.) (2013). *Latvieši un Latvija*, III sēj.: Atjaunotā Latvijas valsts. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija.

¹¹ Sk.: Izraksts no Tautas padomes sēdes protokola par Latvijas valsts pasludināšanu (2003). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 142.–151. lpp.

¹² Heinrihs Strods (1994). Drei Alternativen der Staatlichkeit Lettlands in den Jahren 1917–1920. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 25, 2, p. 174.

Savukārt Valdis Blūzma laika posmā no 1917. gada līdz 1920. gada sākumam, kad Latvijas Republika nodrošināja savu suverēno varu visā latviešu etnogrāfiskajā apgabalā, likvidējot visas citas alternatīvās varas, atzīmē četras hronoloģiskā secībā realizētas Latvijas valstiskuma alternatīvas un divas nerealizētas, tātad kopumā – sešas.¹³ Tomēr tas nemaina trīs galvenos pamatvirzienus: viens, kas balstījās uz latviešu tautas pašnoteikšanās tiesībām un tika realizēts latviešu etnogrāfiskajās robežās, otrs – mēģinājums realizēt valstiskumu tajās robežās, kuras bija veidojušās vēstures gaitā un galarezultātā aptvēra Krievijas impērijas Baltijas guberņas – Igauniju, Vidzemi, Kurzemi, bet nebalstījās uz tautas pašnoteikšanās tiesībām, un trešais – boļševiskais jeb lielnieciskais modelis, kas balstījās uz šķiru cīņas doktrīnu un valsti uzskatīja tikai par līdzekli šķiru apspiešanai. Pēc šīs doktrīnas, valstij vajadzēja atmirt pēc vispasaules revolūcijas uzvaras.

Gan realizētais valstiskums – demokrātiska republika, gan iespējamās alternatīvas bija vēsturisko apstākļu veidotas. Katrai no tām bija sava priekšvēsture.

Vai Latvijas valsts tapa kā latviešu valsts vai Latvijas tautas valsts? Vai tā balstījās uz latviskajām vērtībām, kuras bija veidojušās un pastāvējušas neatkarīgi no citu varu uzspiestajām vērtībām, vai tā bija to vērtību summa, kura Latvijas teritorijā bija veidojusies gadsimtu gaitā?

Šis jautājums nav zaudējis savu nozīmi arī mūsdienās. Tas nav tikai historiogrāfijas jautājums vien – tas ir jautājums par nācijas identitāti un tām vērtībām, kurām gribam palikt uzticīgi nākotnē. Saasinātā formā tas izpaudās diskusijā par Satversmes preambulu.

Trim iespējamiem Latvijas attīstības scenārijiem atbilst arī trīs vēsturnieku skatījumi uz Latvijas vēsturi.

Pirmie profesionālie vācbaltiešu vēsturnieki – Aleksandrs fon Rihters,¹⁴ Oto fon Rutenbergs,¹⁵ Ernsts Serafims,¹⁶ Leonīds Arbuzovs,

¹³ Valdis Blūzma (2013). Latvijas valstiskuma alternatīvas revolucionāro pārmaiņu laikmetā. No: *Latvieši un Latvija*, II sēj.: Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā, 225.–260. lpp.

¹⁴ Christoph Melchior Alexander von Richter (1857–1858). *Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen, bis zur ihrer Vereinigung mit demselben*. Riga.

¹⁵ Otto Freiherr von Rutenberg (1855–1860). *Geschichte der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland von der ältesten Zeit bis zum Untergange ihrer Selbstständigkeit*. Riga: W. Egelmann.

¹⁶ Ernst Seraphim (1897–1904). *Livländische Geschichte von der "Aufseglung" des Landes bis zur Einverleibung in das russische Reich*. Riga.

seniors,¹⁷ u.c. rakstīja Krievijas impērijas “vācisko provinču” – Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes vēsturi, kura sākās ar “uzzēģelēšanas brīdi”. Tā bija zemes vēsture (*Landgeschichte*), bet vietējās tautas – igauņi, libieši, latvieši – vācbaltiešu vēsturnieku uztverē nebija šīs zemes vēstures veidotāji. Lai gan nevar noliegt šo vēsturnieku veikto nozīmīgo avotu pētniecības darbu, kopīga tendence bija attēlot zemes vēsturi, gandrīz pilnīgi nepieskaroties tās iedzīvotāju vairākuma vitālajām problēmām.¹⁸ Jautājumā par to, kas bija šīs zemes pirmiedzīvotāji, vācbaltiešiem lielu šaubu nebija – par tādiem atzina vietējās tautas, tiesa, libiešus uzskatīja par pirmiedzīvotājiem, latviešus – par vēlākiem ienācējiem, bet valstiskuma attīstība, viņuprāt, sākās ar Livonijas laiku, precīzāk – ar bīskapa Alberta darbības laiku (1199–1229). Saistībā ar Latvijas valstiskumu būtiska nozīme bija Augusta Bīlenšteina pētījumam,¹⁹ kurā rekonstruēta Latvijas vēsturiskā teritorija un iezīmētas Latvijas etnogrāfiskās robežas. 1918. gada 18. novembrī Latvijas valsts tika proklamēta etnogrāfiskajās robežās²⁰ – būtībā tajās, kuras bija konstatējis A. Bīlenšteins.

Jautājuma politiskā aktualitāte bija tāda, ka vēsturē tika meklēti pierādījumi pretenzijām uz zemes pārvaldīšanu.

Pretējs skatījums, aplūkojot vēsturi no zemes pamatiedzīvotāju pozīcijām, rakstot nevis zemes, bet tautas vēsturi (*Volkgeschichte*), iezīmējās jau 18. gs. otrajā pusē Franču revolūcijas iespaidā. Tā kā izglītotu latviešu vēsturnieku tolaik vēl nebija, pirmie, kuri pamanīja latviešu tautu, bija vācieši – Pauls Einhorns un Johans Gotfrīds Herders, bet vēstures skatījumu no latviešu tautas pozīcijām iezīmēja Garlībs Merķelis darbā “*Die Vorzeit Livlands*” (“Vidzemes senatne”).²¹

Rakstot tautas vēsturi, latviešu vēsturnieki meklēja un arī atrada pamatojumu tam, ka valstiskuma pirmsākumi rodami jau pirms vācu

¹⁷ Leonid Arbusow, sen. (1890). *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*. Rīga.

¹⁸ Arnolds Spekke (1948). *Latvijas vēsture: Latvju tautas likteņcīņas Eiropas krustceļos*. Stokholma: Miķelis Goppers, 13. lpp.

¹⁹ August Bielenstein (1892). *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

²⁰ Andrejs Dītrihs Lēbers (red.) (2000). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 153. lpp.

²¹ Garlieb Helwig Merkel (1798–1799). *Die Vorzeit Livlands*. Berlin: Voss.

kristīgās misijas un tai sekojošajiem krusta kariem. Salīdzinoši objektīvu vērtējumu deva pirmais latviešu izcelsmes vēsturnieks Jānis Krodznieks (Krīgers), kurš rakstīja, ka mūsu senči atradās vēl tai laikmetā, kad dzimta nebija zaudējusi savu varu un nozīmi, kad valsts iestādes tikko sāka rasties un līdzināt sev ceļu uz jaunām politiskām formām, kādas pastāvēja Rietumos un arī krieviem bija nodibinājušas.²²

Īpaša uzmanība agrīnajam valstiskumam tika pievērsta Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā, kad vēstures procesu attēloja kā spirāli: sākumā bija "brīvā Senlatvija" ar karaļiem un varoņiem, tad sekoja brīvības zaudēšana un tās atgūšana pēc neatkarības izcīnīšanas, bet jo īpaši "atdzimšana atjaunotā latviskā Latvijā" pēc 1934. gada 15. maija. Pēc šādas shēmas tika rakstītas mācību grāmatas,²³ bet pamatojums tika iegūts akadēmiskos rakstos. Raksturīga tendence bija Baltijas somu kultūras nozīmes pazemināšana, uzsverot senlatviešu "iekarojumus", kā arī pārākumu valstiskās organizācijas ziņā.

Šis skatījums atbilda tā laika uzstādījumam, kuru bija izteicis vācu arheologs Gustafs Kosinna (*Kossinna*), pēc kura domām, katra stingri norobežota arheoloģiskā kultūra atbilst noteiktam etnosam. Savukārt etnoss ir nemainīgs laika gaitā. Senatnē tas varēja būt sadalīts atsevišķās ciltīs, kuras vēlāk apvienojās vienotā tautā. Šī tauta varēja migrēt, tāpēc bija svarīgi atrast "pirmdzimteni" un konstatēt ienākšanas brīdi. Visa vēsture no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām bija latviešu vēsture.²⁴

Pēc padomju okupācijas 1940. gadā latviešu vēsturniekiem nācās pielāgot Latvijas vēsturi marksisma-ļeņinisma dogmām, kas arī vēstures procesu tēloja kā spirāli. Saskaņā ar marksisma-ļeņinisma doktrīnu vēsture iesākas ar bezšķiru pirmatnējo kopienu un noslēdzas ar bezšķiru sabiedrību (komunismu). Valsts, pēc šī uzstādījuma, kalpo tikai kā ierocis šķiru apspiešanai un radās līdz ar privātīpašuma izveidošanos.²⁵ Visa vēstures gaita ir vērsta uz "atbrīvošanos no ekspluatatoru

²² Jānis Krodznieks (1912). *Iz Baltijas vēstures*, I. Rīga: Rīgas Latviešu biedrība, 21. lpp.

²³ Aleksandrs Grīns (1935). *Latvijas vēsture pamatskolām, papildskolām un pašmācībai*. 2. iespiedums. Rīga: Zemnieka domas.

²⁴ Francis Balodis, Augusts Tentelis (red.) (1938). *Latviešu vēsture*. Rīga: Valters un Rapa.

²⁵ Frīdrihs Engelss (1970). *Ģimenes, privātīpašuma un valsts izcelšanās: sakarā ar L. H. Morgana pētījumiem*. Rīga: Liesma.

jūga” un privātīpašuma likvidāciju. Krievu ietekme vienmēr tika tēlota kā pozitīva, pat ja tā saistījās ar uzspiestu meslu kundzību.

Latvijas senākā vēsture tika aplūkota saistībā ar krievu tautu un senkrievu valsti.²⁶ Jēdziens “karaļvalsts” tika aizstāts ar “valstiskie veidojumi” un to pirmsākumi saistīti ar Austrumlatviju.²⁷

Latviešu trimdas vēsturnieki visumā saglabāja to pašu skatījumu, kāds bija Latvijas Republikā līdz neatkarības zaudēšanai.²⁸

Pēc neatkarības atjaunošanas Latvijas vēsturnieki sastapās ar problēmu – turpināt pirmskara periodā aizsāktu vēstures pētniecību, koncentrējot uzmanību uz latviešu tautas vēsturi, vai rakstīt zemes vai – precīzāk – reģiona vēsturi, Latvijas vēstures notikumus skatot tikai Eiropas vēstures kontekstā. Šī viedokļu sadursme izpaudās arī vēsturnieku diskusijā – mācīt Latvijas vēsturi kā atsevišķu priekšmetu vai ne. Politisko režīmu ietekme uz vēstures skatījumu tika apzināta zinātniskajā konferencē “Latvijas vēstures institūts un 75 gadi Latvijas vēsturē un politikā” 2011. gada maijā.²⁹ Par to, kādu vēsturi mēs gribam rakstīt, tika diskutēts arī Latvijas vēsturnieku I kongresā 2011. gada 15.–17. septembrī. Kongresa noslēguma dokumentā teikts: “Latvijas vēstures pētniecība veicina nacionālās identitātes apzināšanos un veido tās vērtības, uz kurām balstās Latvijas valstiskums, taču mūsu pienākums ir piedalīties arī Eiropas kopīgās vēstures apziņas veidošanā.”³⁰

²⁶ Jānis Zutis (1956). Agrais feodālisms. No: Aleksandrs Drīzulis (red.). *Latvijas PSR vēsture: sāsināts kurss*. 2., pārstrādāts un papildināts izdevums. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 15. lpp.; Aleksandrs Drīzulis (red.) (1986). *Latvijas PSR vēsture: no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām*. Rīga: Zinātne, 24.–37. lpp.

²⁷ Voldemārs Kalniņš (1972). *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 14. lpp.

²⁸ Vilis Biļķins (1953). *Viestards kā zemgaliešu valstsvīrs*. New York: Latviešu kultūras institūts; Arveds Švābe (1962, 1963). *Straumes un avoti*, 1., 2. sēj. Linkolna: Pilskalns; Spekke. *Latvijas vēsture: Latvju tautas likteņcīņas Eiropas krustceļos*; u.c.

²⁹ Guntis Zemītis (2010). Latvijas vēstures institūtam 75. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 135.–153. lpp.; Guntis Zemītis (2011). Nacionālā identitāte un valstiskums Latvijas vēsturē (sakarā ar Latvijas vēstures institūta 75. gadadienu). *Zinātnes Vēstnesis*, 6, 7.

³⁰ Inesis Feldmanis, Jānis Taurēns (red.) (2014). *Latvijas vēsture krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos (Latvijas vēsturnieku I kongresa materiāli)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 423. lpp.

Uzkrājoties avotu materiālam, īpaši par aizvēstures periodu, kļuva skaidrs, ka jautājums nav tikai par to, “kuri šeit ieradās agrāk” – balti vai Baltijas somi. Arheologi bija atklājuši jaunas kultūras, daudz agrākas par ķemmes–bedrišu un auklas keramikas kultūrām – svidru, Kundas, Narvas, kuru saistība ar konkrētu etnosu, kura galvenā pazīme ir valoda, nav nosakāma. Arheoloģisko kultūru izplatība, sevišķi jau akmens laikmetā, tālu pārsniedz Latvijas robežas. Tas liek skatīties uz problēmu plaša reģiona kontekstā.

Līdzīgi tas ir arī citos vēstures periodos. Tomēr vēstures saikne ar nacionālo identitāti nav noliedzama. Nācija tiek raksturota kā noteikts cilvēku kopums, kam ir sava vēsturiskā teritorija, kopīgi mīti un ar vēsturi saistītas atmiņas, vienota tautas masu kultūra, kopīga ekonomika un visiem sabiedrības locekļiem vienādas likumīgas tiesības un pienākumi.³¹ Lai gan mūsdienās pastāv viedoklis, ka nācija nav nekas vairāk kā 19. gadsimta intelektuāļu konstrukcija,³² kas savā būtībā ir bīstama, jo valsts nācijas idejas pilnīgošanas rezultāts var novest pie postošām sekām, kas savu traģiskāko izpausmi guva holokaustā.³³ Laikā, kamēr pastāv nācijas (un tuvākā nākotnē to izzušana nav prognozējama), nācijas vēsturiskās apziņas saglabāšana ir būtisks nosacījums tās pastāvēšanai. Ne velti okupācijas režīmi vienmēr ir manipulējuši ar vēsturi, pārrakstot to, nodzēšot vecos priekšstatus un to vietā veidojot jaunus. Nācijas un nacionālās vēstures noliegums ir tuvs marksistiskajam uzskatam “strādniekiem nav tēvzemes.”³⁴

Skatot vēsturi no latviešu tautas, vēlāk nācijas pozīcijām, neizbēgami saduramies ar jautājumu – vai Latvijas valstiskuma pirmsākumi rodami jau pirms vācu kristīgās misijas sākuma, un vai galarezultātā tas varēja novest pie tāda valstiskuma izveides, kas apvienotu pamatā mūsdienu Latvijas teritorijā dzīvojušās baltu maztautas.

³¹ Entonijs D. Smits (1997). *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB, 49. lpp.

³² Ulrich Beck, Edgar Grande (2004). *Das kosmopolitische Europa. Gesellschaft und Politik in der Zweiten Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

³³ Klāvs Sedlenieks (2013). Preambulas ideja: sabiedrības viedokļi. *Jurista Vārds*, 43 (794), 15.–18. lpp.

³⁴ Kārlis Markss, Frīdrihs Engelss (2008). *Komunistiskās partijas manifests*. Rīga: Zvaigzne ABC, 23. lpp. (Komunistiskās partijas manifests sarakstīts un pirmo reizi publicēts 1848. gadā).

Pēc neatkarības atjaunošanas par agrīnā valstiskuma problēmām rakstījis Ēvalds Mugurēvičs un Jānis Apals,³⁵ valstiskuma pirmsākumus meklējot Kurzemē. Ir pārskatīta arī vēlā dzelzs laikmeta hronoloģija, iezīmējot to robežas no 9. līdz 12. gadsimtam, agrāk pieņemtā 10.–12. gadsimta vietā. Ar to tiek atzīta Latvijas teritorijas saistība ar procesiem Ziemeļeiropā vikingu laikmetā, kā arī nozīmīga loma ieradīta pirmajām liecībām par valstiskuma veidošanos Kurzemē 9. gadsimtā, kas iezīmē jauna attīstības posma sākumu. Ē. Mugurēvičs, tāpat kā Indriķis Šterns, atzīmējis, ka augstākais, ko maztauta varēja sasniegt, bija nodibināt savu vienotu valsti.³⁶

Par agrīno valstiskumu rakstījuši arī tiesību vēsturnieki Valdis Blūzma un Jānis Lazdiņš.³⁷ V. Blūzma laika posmā no 9. līdz 12. gadsimtam saskata pat konstitucionālo tiesību elementus baltu tautu un lībiešu agrīno valstu iekārtā.³⁸

Andrejs Vasks, Baiba Vaska un Rita Grāvere Latvijas aizvēsturei veltītā grāmatā atzīst, ka visas pazīmes liecina, ka vēlajā dzelzs laikmetā Latvijā bija radušies valstiskie veidojumi ar spēcīgām militārās demokrātijas tradīcijām. 12. gadsimtā tie sāka pārveidoties par feodālām valstiņām. Rietumlatvijas attīstība bijusi tuvāka Skandināvijas modelim, kur vēl feodālisma apstākļos 12. un 13. gadsimtā pastāvēja brīvie zemnieki – karavīri un tautas sapulces – tigi.³⁹ Agrīnā valstis-

³⁵ Jānis Apals, Ēvalds Mugurēvičs (2001). *Vēlais dzelzs laikmets (agrie viduslaiki), 800.–1200. g. No: Latvijas senākā vēsture, 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 377. lpp.; Ēvalds Mugurēvičs (1999). *Novadu veidošanās un robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus).* No: Andris Caune (sast.). *Latvijas zemju robežas 1000 gados.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 54.–90. lpp.

³⁶ Mugurēvičs. *Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus), 58. lpp.*

³⁷ Jānis Lazdiņš, Valdis Blūzma (1998). *Paražu tiesības Latvijas teritorijā līdz XIII gs. No: Latvijas tiesību avoti: teksti un komentāri, 1. sēj.: Seno paražu un Livonijas tiesību avoti. 10. gs.–16. gs.* Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 19. lpp.

³⁸ Valdis Blūzma (2008). *Konstitucionālo tiesību elementi Senlatvijas teritorijā līdz Livonijas periodam. Latvijas Vēsture, 1, 67.–72. lpp.; 2, 5.–12. lpp.*

³⁹ Andrejs Vasks, Baiba Vaska, Rita Grāvere (1997). *Latvijas aizvēsture, 8500. g. pr.Kr. – 1200. g. pēc Kr.* Rīga: Zvaigzne ABC.

kuma pastāvēšanu ar mantotu varu latgaļu sabiedrībā atzinis arī Arnis Radiņš.⁴⁰

Izmantojot jaunākās Rietumu arheologu un sociālantropologu atziņas, sociālās attiecības un valstiskuma problēmu Austrumlatvijā aplūkojis Andris Šnē,⁴¹ kura darbs izvirzīja šī brīža polemikas galveno jautājumu agrā valstiskuma sakarā – vai Latvijas teritorijā līdz 13. gadsimtam jau bija valstis ar valdniekiem, varas mantošanu, publisko varu, vai arī šī laika sabiedrība ir raksturojama kā “vadonaiba” (angļu *chiefdom*, vācu *Herrschaft*).

Lai gan rakstīto avotu klāsts, kurā atrodamas ziņas par agrīno valstiskumu, palicis praktiski nemainīgs, nākusi klāt jauna lietisko avotu bāze – 20. gs. otrajā pusē tika uzkrāts ievērojams arheoloģiskais materiāls, kas dod iespēju daudz plašāk spriest par tādiem agrīnā valstiskuma veidošanai nepieciešamiem aspektiem kā sabiedrības sociālā noslāņošanās, ideoloģijas maiņa, politiskās varas centru veidošanās utt. Maz aprobēta tēma bijusi arī agro pilsētu veidošanās periodā pirms vācu kristīgās misijas.⁴²

Jauna skatījuma meklējumi turpinājās, arī sagatavojot rakstu krājumu “Latvieši un Latvija”, kur valstiskuma un valsts problēmām veltīts II un III sējums.

Aktuāla nozīme ir jautājumam par attiecībām ar pareizticīgo pasauli un Austrumu kristietības iespaidu. 11./12. gadsimtā pie latgaļu zemju robežām nostiprinājās pareizticīgas bīskapijas – Polockas, Pleskavas, Smoļenskas. Savukārt Rietumu kristietība 11. gadsimtā sasniedza Kurzemi.⁴³ Baltu un Baltijas somu zemes bija nonākušas divu civilizāciju sadursmes zonā.

Kristietībai kā varas ideoloģiskajam pamatam bija būtiska loma agrīnā valstiskuma veidošanās procesā. Pareizticības ietekmes

⁴⁰ Arnis Radiņš (1999). *10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi*. Rīga: N.I.M.S., 131.–153. lpp.

⁴¹ Andris Šnē (2002). *Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga: Intelekts.

⁴² Zemītis. Frühe stadtähnliche Siedlungen und erste mittelalterliche Städte Lettlands im 12.–13. Jahrhundert, S. 127–134; u.c.

⁴³ Ēvalds Mugurēvičs (1993). Priekšvārds. No: *Indriķa hronika*. Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. Rīga: Zinātne, 8.–9. lpp.

izvērtēšanai pēdējos gados pievērsies Roberts Spirģis,⁴⁴ tā skarta arī šī pārskata autora darbos.⁴⁵ Tomēr – vismaz līdz zināmam laikam – bija iespējama arī valstiskuma attīstība, paliekot ārpus kristīgās pasaules aizsega. Šī ceļa iespējamību pierāda Lietuva, kas laikā no 1295. līdz 1345. gadam izveidoja pagānisku impēriju.⁴⁶

No šīs tautas vēstures pozīcijas raugoties, krusta karš, kas pret Austrumbaltijas tautām sākās 1195./1196. gadā ar pāvesta Celes­tīna III (1191–1198) lēmumu un noslēdzās 1290. gadā, kad zemgaļi nodedzināja savas pilis un lielā skaitā devās uz Lietuvu, nozīmēja tikai brīvības zaudēšanu un tai sekojošus “700 verdzības gadus”, kuru laikā tika apkarota latviešu senā ticība⁴⁷ un dzīvesziņa. Šādā skatījumā viena no traģiskākajām epizodēm ir Jersikas izpostīšana 1209. gadā, kad krustneši iekaroja vienas no valstiski visaugstāk organizētās latgaļu zemes centru – Jersiku.⁴⁸ Tomēr krusta kara sekas bija daudz tāl­ejošākas. Krusta kara laikā formējās robeža Rietumu un pareizticības civilizācijām, kam bija paliekoša nozīme latviešu tautu vēsturiskajos likteņos.

Livonija veidoja Rietumu kultūras telpu Eiropas ziemeļaustrumos, kur tās austrumu robeža bija arī robeža starp Rietumu un pareizticīgo kristiešu civilizācijām. Jersikas iekarošana 1209. gadā un Tālavas Tāli­balda dēlu atteikšanās no pareizticības un padošanās Rīgas bīskapam 1214. gadā,⁴⁹ kā arī vēlāka kuršu un zemgaļu pakļaušana iekļāva visu

⁴⁴ Roberts Spirģis (2012). Kristieši pirms krusta kariem Latvijas teritorijā? Kristietības izplatība Daugavas lībiešu zemēs 11.–12. gs. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 26. laid. Rīga: Zinātne, 113.–142. lpp.; u.c.

⁴⁵ Guntis Zemītis (2005). Arheoloģiskās un rakstīto avotu liecības par pagānismu un kristietību Turaidas apkārtnē 12. gs. No: *Kristietības ienākšana Līvzemē: Zinātniskā konference, veltīta Krimuldas baznīcas astoņsimtgadei, 2005. gada 9. jūnijā*. Turaidas muzejrezervāts, 35.–37. lpp.; Guntis Zemītis (2011). Meinarda izvēle Ikšķile – nejaušība vai likumsakarība. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 5.–18. lpp.; u.c.

⁴⁶ S. C. Rowel (1994). *Lithuania Ascending: A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295–1345* (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought: Fourth Series).

⁴⁷ Ernests Brastiņš (1936). *Mūsu dievestības tūkstošgadīgā apkarošana*. Rīga: Labietis.

⁴⁸ *Indriķa hronika*, XIII: 4.

⁴⁹ Turpat, XVIII: 3.

mūsdienu Latvijas teritoriju un tās iedzīvotājus Rietumu kristīgās civilizācijas sastāvā. Pēc Semjuela Hantingtona (*Huntington*) atziņas, tā joprojām ir divu civilizāciju robeža.⁵⁰ Latvijas zemju piederība Rietumu civilizācijai veidoja tās vērtības, uz kurām Latvija balstās mūsdienās. Neapzinot šīs vērtības, mēs neatradīsim atbildi uz jautājumu – kādēļ Latvija tika dibināta kā demokrātiska republika. Latvijas teritorijā norisinājās visi tie paši procesi, kas Rietumeiropā, – maztautas konsolidējās tautībās, 16. gadsimtā izveidojās arī vienota latviešu tauta, lai gan runāt par latviešu identitāti šajā laikā acīmredzot nevar. Tās vietā bija ciema, novada, labākajā gadījumā kurzemnieka vai vidzemnieka identitāte.

Rietumi jau viduslaikos veidojās plurālistiski – kārtas, ordeņi, gildes un cunftes iezīmēja Rietumu sabiedrības mozaīku. Katras kārtas, katras cunftes pienākumi un tiesības bija strikti nodalītas. Šeit meklējami pirmsākumi likuma varai, kas bija augstāka par varu, kas balstījās uz izcelšanos, bagātību un spēku. Arī Livonijā izveidojās kārtas pēc Rietumeiropas parauga – garīdzniecība, bruņniecība, 14. gadsimtā noformējās zemnieku kārta. Livonijas kārtas ne tikai dzīvoja pēc atšķirīgām tiesībām, tās lietoja arī atšķirīgas valodas – garīdzniecības oficiālā valoda bija latīņu, bruņinieku – vācu, zemnieku kārta runāja sākotnēji vietējo maztautu – kuršu, latgaļu, sēļu, zemgaļu, vēlāk latviešu valodā, igauņu un libiešu novados lietoja šīs valodas. Rietumos veidojās pārstāvniecības orgāni – mantāgi, landtāgi, ģenerālštati, parlaments. Īpaši nodalījās pilsētu iedzīvotāji – birģeri, kuri, neskatoties uz atšķirīgu sociālo stāvokli, bija vienlīdzīgi likuma priekšā. Vienādas tiesības nabagajiem un bagātajiem ir Rietumu civilizācijas vērtība, kas lika pamatus vēlākajai pilsoniskajai brīvībai.⁵¹

Livonijas kārtu pārstāvniecību – landtāgu izveidoja Rīgas arhibīskaps Johans VI Ambundi (1418–1424). Sākot ar 1422. gada Valkas landtāgu, landtāgi sāka sanākt katru gadu.⁵² Livonijas landtāgs bija

⁵⁰ Semjuels Hantingtons (2012). *Civilizāciju sadursme. Pasaules kārtības pārveide*. Rīga: Jumava.

⁵¹ Turpat, 67.–71. lpp.

⁵² Benno Ābers (1933–1934). Landtāgs. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 10. sēj. Rīga: A. Gulbis, 19 961.–19 972. sl.

visas teritorijas zemes kungu un kārtu saeima, Vācijā tam atbilda reihstāgs.⁵³

1435. gadā landtāgs spēja juridiski formulēt Livonijas konfederācijas uzbūvi, kas gan bieži bija formāla.

Livonijas pastāvēšana pasargāja latviešu tautu no draudošajiem asimilācijas procesiem, kas varēja sekot gadījumā, ja Livonija sabruktu pieaugušā Maskavas valsts spiediena rezultātā. Palielot Rietumeiropas tiesību sistēmā, latviešu tauta attīstījās vienā telpā ar pārējām šī reģiona tautām, neskatoties uz to, ka latvieši pārsvarā bija zemnieku kārtai piederīgie.

Savukārt reformācija, kura Livonijā uzvarēja jau 16. gs. pirmajā pusē, pakāpeniski veidoja priekšstatu par idejisko plurālismu un reliģisko toleranci, kas raksturīga vēlākai Rietumeiropas kultūrai.⁵⁴

Livonijas sabrukums Livonijas kara rezultātā pavēra iespējas trim alternatīvām – palikt Rietumu civilizācijas sastāvā, nonākt pareizticīgās Maskavas varā vai, saglabājot piederību Rietumu kristietībai, nonākt Austrumeiropas tiesiskajā telpā. Pēc Livonijas sabrukuma 1561. gadā Livonijas pēdējais ordeņmestrs Gothards Ketlers (mestrs 1559–1562) un Livonijas kārtas, izņemot Rīgu, padevās Polijas karalim Sigismundam II Augustam (1548–1572). Gothards Ketlers kļuva par Livonijas provinces vietvaldi (1562–1566) un Kurzemes un Zemgales hercogu (1562–1587). Kurzemes un Zemgales hercogiste, lai gan nemitīgi balansējot starp sava laika lielvarām – Poliju, Zviedriju, vēlāk arī Krieviju, saglabāja patstāvību līdz 1795. gadam, kad tika iekļauta Krievijas impērijā, bet Livonijas provincē Polijas politika nepārprotami tika virzīta uz šīs provinces pakāpenisku integrāciju Polijas sastāvā. Tiesa, pilnīgu integrāciju tā sasniedza tikai Inflantijā (Latgalē) 17. gs. otrajā pusē.

Lai gan Polija–Lietuva bija piederīga Rietumu kristietībai, feodālās attiecības tajā veidojās citādāk nekā Rietumeiropā. Lietuvas tiesību

⁵³ Arveds Švābe (1932). *Latvijas tiesību vēsture*, 1. daļa. Pēc 1931./32. m.g. LU lasītām lekcijām atreferējis stud. iur. A. Širons. Rīga: LU Studentu padomes grāmatnīca, 138. lpp.

⁵⁴ Valdis Blūzma (2006). Laikmeta vispārējs raksturojums. 16. gs. otrās pusēs un 17. gs. valstiskie veidojumi Latvijas teritorijā, to tiesiskais statuss un likvidācijas cēloņi 18. gs. ritējumā. No: *Latvijas tiesību avoti: teksti un komentāri*, 2. sēj.: Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). Rīga: Juridiskā koledža, 13.–14. lpp.

kopojums “Lietuvas statūts”, kas laikā no 1677. līdz 1840. gadam bija spēkā arī Latgalē, ietvēra gan krievu, gan bizantiešu, gan Romas katoļu normas. Tās bija Austrumeiropas tiesības, kas tomēr atšķīrās no Rietumeiropas tiesībām. Maksa par Livonijas autonomiju bija saistīta ar vācu muižnieku privilēģiju nostiprināšanos (Sigismunda Augusta privilēģija 1561. gadā), bet no tālākas vēsturiskās perspektīvas tā attaisnojās. Var teikt, ka Vidzemes zemnieki samaksāja augstu cenu par savu piederību Rietumu civilizācijai. Zīmīgu liecību par to sniedz arī vēlākais Latgales statuss Krievijas impērijā, jo Latgale vairs netika iekļauta Baltijas guberņu sastāvā, lai gan savulaik bija piederējusi pie Livonijas.⁵⁵ Rezultātā izmainījās Latgales iedzīvotāju etniskais sastāvs, uz to tika attiecinātas Krievijas civiltiesības, zemnieki vēlāk tika atbrīvoti no dzimtbūšanas un tos neskāra 19. gs. vidus agrārā reforma.

Savukārt Kurzemes un Zemgales hercogistes vairāk nekā 200 gadu ilgā vēsture bija iedvesmojošs piemērs tam, ka, izmantojot gudru ārpolitiku, valsts, kura aizņēma tikai daļu Latvijas teritorijas, spēja ne vien pastāvēt starp lielvarām, bet arī gūt labus saimnieciskos sasniegumus.

Pilsoniskais nacionālisms arī ir Rietumu civilizācijas produkts, kas sakņojas grieķu demokrātijā, Romas republikāniskajā tradīcijā, viduslaiku pilsētu pilsoņu tiesībās. 17. un 18. gadsimtā dabisko tiesību skola radīja sabiedriskā līguma doktrīnu, ka dabiskā brīvībā dzīvojošu cilvēku kopums dibina valsti, noslēdzot sabiedrisko līgumu, un nosaka sabiedrības iekārtu.⁵⁶

Latvijas valsts tika proklamēta, īstenojot tautu pašnoteikšanās principu. Ideja par tautu tiesībām uz pašnoteikšanos dzima Rietumos, tā iezīmējās jau Lielbritānijas Ziemeļamerikas koloniju neatkarības cīņās un Franču revolūcijas laikā. Pirmā pasaules kara gados šī ideja tika plaši atzīta un laika gaitā kļuva par nozīmīgu starptautisko tiesību normu.⁵⁷ Latvija tika proklamēta etnogrāfiskajās robežās – robežās, kurās dzīvoja latviešu tauta, bet latviešu nācija bija veidojusies

⁵⁵ Turpat, 23. lpp.

⁵⁶ Kārlis Dišlērs (1939). *Satversmes vara*. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 19. sēj. Rīga: A. Gulbis, 37 772. sl.

⁵⁷ Antonio Cassese (1995). *Self-Determination of Peoples. A Legal Reappraisal*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 11–66.

Rietumu civilizācijas iespaidā. Tā balstījās uz pilsoniskajām vērtībām, kas ietvēra sevī arī cieņu pret nacionālajām minoritātēm un citas reliģijas piederīgajiem. Aiz Rietumu civilizācijas robežas pilsoniskas, demokrātiskas valstis neizveidojās. Šodien tā ir arī Eiropas Savienības austrumu robeža, aiz kuras Krievijā, Baltkrievijā, Ukrainā demokrātijas attīstība notiek ar grūtībām. Protams, var piebilst, ka arī tādas parādības kā fašisms, nacisms un komunisms ir Rietumu civilizācijas produkts. Tās, īpaši jau sociālisma idejas, atradušas auglīgu augsni arī Latvijas sabiedrībā (šeit nav runa par komunistiskās PSRS okupācijas rezultātā uzspiesto sabiedrisko iekārtu un ideoloģiju). Tomēr, kā aizrādījis S. Hantingtons, šīs mācības Rietumos neiedzīvojās, bet komunismu izmantoja PSRS un Ķīna, lai grautu Rietumus.⁵⁸

Nobeigumā jāatzīst, ka tieši tāpat, kā nebija iespējams izveidot Latvijas valsti bez latviešu tautas, tāpat nav iespējams saprast Latvijas vēsturi, neizprotot latviešu tautas vēsturi. Savukārt tautas vēsture nav saprotama, ja to neskata kontekstā ar Rietumu civilizācijas vēsturi.

Guntis Zemītis

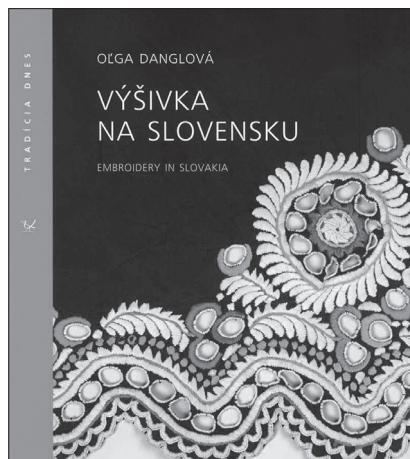
---

⁵⁸ Hantingtons. *Civilizāciju sadursme. Pasaules kārtības pārveide*, 51.–52. lpp.

RECENZIJAS

Olga Danglová. Výšivka na Slovensku. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2009, 267 s. (Olga Danglova. Izšuvumi Slovākijā)

Tā kā līdz šim Latvijā vēl nav veikts fundamentāls pētījums un izdota latviešu tautas izšuvumu vēsture, mums ir svarīga katra cittautu etnogrāfu pieredze tautas mākslas, tai skaitā izšuvumu izpētē. Lielu ieguldījumu izšuvumu vēstures pētniecībā Eiropā ir devuši Slovākijas etnogrāfi, kas pie minētās zinātniskās problēmas strādā jau otrā paaudzē. Slovākijā viena no vadošām tautas izšuvumu pētniecēm ir Olga Danglova (dzim. 1941), kas ir daudzu pētījumu autore un līdzautore, kā arī nozīmīgu izdevumu atbildīgā redaktore. Savā pētnieces darbā viņa ir strādājusi pie tādām tēmām kā tautas māksla, modernizācijas procesi laukos globalizācijas laikmetā u.c., bet pamatinterese vienmēr ir bijusi piesaistīta bagātajai slovāku izšuvumu vēsturei.

2009. gadā Tautas mākslas darinājumu centrs sadarbībā ar Slovākijas Zinātņu akadēmijas Etnoloģijas institūtu un Valsts kultūras centru Bratislavā ir izdevis apjomīgu Olgas Danglovas monogrāfiju “Izšuvumi Slovākijā”. Monogrāfija ir par slovāku tautas (zemnieku) izšuvumu kultūru, kas savus ziedu laikus piedzīvo 19. gs. – 20. gs. sākumā. Minētais laiks un muzejos saglabātais plašais etnogrāfiskais materiāls arī noteicis darba hronoloģiskos ietvarus. Grāmatas apjoms ir 267 lpp., tā ir bagātīgi ilustrēta ar kvalitatīviem krāsainiem fotoattēliem un izšuvumu dūrienu tehniskiem zīmējumiem (kopskaitā 326 attēli). Tā kā gandrīz viss monogrāfijas teksts ir tulkots angļu valodā, tas pieejams plašam lasītāju lokam pasaulē.

Izdevuma struktūra ir kārtota tā, lai lasītājam vispirms sniegtu priekšstatu par pētāmā laika sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem valstī, kas ietekmēja tautas izšuvumu materiāla, krāsas un izpildījuma tehniku attīstību, pēc tam autore pievēršas detalizētai slovēņu izšuvumu analīzei, dodot izšuvumu dūrienu tipoloģiju, rādot tehniku daudzveidību un to reģionālo izplatību, kā arī skaidrojot lokālo variantu izcelsmi un turpmāko attīstību. Monogrāfija sastāv no apjomīga ievada, divām lielām nodaļām un kopsavilkuma.

Citizemju izšuvumu pētniekiem ļoti nozīmīga ir monogrāfijas ievaddaļa, kurā autore skata izšuvumu attīstības vēsturi Slovēnijā uz Eiropas kultūras vēstures fona. Pētījumu autore sāk ar koncentrētu vēsturisku ekskursu Slovēnijas tautas mākslas vēsturē, aplūko procesus un notikumus, kas ietekmēja izšuvumu mākslas attīstību valstī. Balstoties uz saglabāto bagātīgo etnogrāfisko materiālu, viņa analizē priekšmetus, kurus izšuva, raksta par to, kāpēc izšūšana kļuva par sieviešu nodarbi, par radošā procesa nozīmi daudzo izšuvumu kompozīcijas variantu radīšanā, īpaši akcentē ceremoniālo tekstiliju rotāšanas tradīcijas un to nozīmi zemnieku godos, kā arī norāda uz auduma struktūras un rotājošā raksta (ornamenta) saistību.

Runājot par ornamentu, autore uzsver, ka ģeometriskais ornaments ir pieskaitāms pie izšūšanas attīstības agrākā posma, tā veidošanas pamatā bija ritms un simetrija, ko noteica izšujamā auduma labi skaitāmā struktūra. Sākot ar 18. gs. beigām, ekonomisko, sociālo un estētisko faktoru ietekmē arī Slovēnijas teritorijā ienāk jauni materiāli (kokvilna, zīds, tīls, batists) un iespējas nokrāsot daudz krāsainākus izšujamos diegus. Minēto faktoru ietekmē mainās arī zemnieku izšuvumu stils.

O. Danglova pieskaras arī tādām svarīgām jautājumam kā Eiropas mākslas stilu ietekme uz zemnieku izšuvumiem. Autore min vairākus vēsturiskos faktus, kas ļauj izteikt pieņēmumu, ka jau kopš 16.–17. gadsimta itāļu un vācu ornamentu grāmatas atstāja zināmu ietekmi uz slovēņu zemnieku izšuvumiem. Interesanti, ka vēl 20. gadsimtā Slovēnijas laukos izšuvējas atgriežas pie renesanses un baroka ornamentāliem risinājumiem un tos radoši izmanto savos darinājumos uz sev pieejamā auduma un izšujamiem diegiem. Bieži pat vērojama tendence, ka lauku izšuvējas apvienoja dažādu stilu (jūgendstila, renesanses u.c.) ornamenta elementus, tādā kārtā radot bagātīgu

kompozīcijas variantu klāstu, kas vēlāk kļuva tradicionāls konkrētā apdzīvotā vietā.

I nodaļa “Izšūšana, skaitot diegus” ir veltīta izšuvumu tehnikām, kuru izpildījums balstās uz diegu skaitīšanu, proti, tie ir ģeometriski raksti. Nodaļas sākumā autore dod pamatdūrienu tehniskos atrisinājumus, kam seko 19.–20. gs. slovāku tautas izšuvumos raksturīgāko dūrienus uzskaitījums, analīze un izsmelošs vizuālais materiāls.

O. Danglova raksta par:

- izšuvumiem uz īpaši veidota pamatauduma savilkuma (gofrēs);
- krustdūrienu ar daudziem lokāliem variantiem, kuri atšķiras gan pēc krāsām, gan raksta;
- divvirzienu izvilckumu baltiem un krāsainiem diegiem izšūtajos darbos, kur redzam ziedu, augu un dzīvnieku motīvus;
- griezto darbu izšuvumu ar ļoti daudzkrāsainu risinājumu;
- caurajām vīlēm, kas izšūtas baltiem un krāsainiem diegiem;
- grieztā raksta paveidu *gatry*, kas dod smagnēju mežģīņu efektu;
- izšuvumu uz tikla baltiem un krāsainiem diegiem;
- dažāda veida klājdūrieniem, ar kuriem izšuj visdažādākās kompozīcijas ar tendenci blīvi noklāt pamataudumu.

Iespēju robežās katrai no šīm tehnikām autore dod vēsturisko izcelsmi, uzskaita priekšmetus, kurus ar konkrēto tehniku rotāja, un tekstu bagātīgi ilustrē ar tipiskākajiem slovāku lokālo variantu paraugiem. Jāpiebilst, ka fotoattēliem paraksti ir tikai slovāku valodā, bet, tā kā attēlā akcents likts uz izšuvuma tuvplānu, bieži nav skaidrs, kas tas ir par priekšmetu (apgērba daļa vai telpu tekstilija) un kura apgērba daļa ir rotāta.

II nodaļa “Brīvā zīmējuma izšuvums”. Lai izpildītu šīs grupas izšuvumus, nav strikti jāseko pamatauduma struktūrai, proti, nav jāskaita diegi, bet kompozīcijā jāvadās pēc paredzētā zīmējuma. Šāda veida izšuvumi slovāku materiālā izpildīti gan krāsainiem, gan baltiem, gan zelta un sudraba diegiem. Sistematizējot brīvā zīmējuma izšuvumus, autore galvenokārt ņem vērā izšuvuma kompozīciju, otrajā plānā atstājot dažādo pamatauduma un izšujamo diegu materiālu, bet īstas konsekvences te nav. Domājams, autorei svarīgi bijis pēc iespējas daudzpusīgāk parādīt slovāku izšuvumu lokālos variantus. Šīs grupas izšuvumos ir lietotas ļoti dažādas, bieži kopā saliktas, it kā

nesavienojamas tehnikas – blīvi klājošie klājdūrieni ar caurām vīlēm vai ažūriem broderī izšuvumiem.

Brīvā zīmējuma izšuvuma kompozīcijas autore grupē šādi:

- kompozīcijas, kurās apvienoti skaitāmā un brīvā zīmējuma raksti;
- apļa kompozīcijas, izšūtas spodrdūrieniem;
- miniatūru izšuvumi (stilizēti dabas motīvi), izpildīti blīvā, pamatu klājošā izšuvumā;
- Viktorijas laika (brīvā zīmējuma) izšuvumi;
- ziedu motīvu un mozaikas veida kompozīcijas, izšūtas spodrdūrieniem;
- izšuvumi ar zīda diegiem (baltā, dzeltenā krāsā);
- ažūri, caurumiņiem veidoti (broderī) izšuvumi (dzeltens, oranžs, daudzkrāsains);
- ziedu motīvi grieztajā rakstā (baltā un divu – trīs krāsu savienojumā);
- putnu motīvu daudzkrāsaini izšuvumi klājdūrienu tehnikās;
- melno priekšautu apakšmalu krāsainie izšuvumi (dažādās tehnikās);
- ziedu, putnu, miniatūru kompozīcijas, izšūtas kātu un ķēžu dūrieniem (ar norādi uz vācu izšuvumu ietekmi);
- balto darbu izšuvumi (apvienotas vairākas tehnikas: broderī, kātu, ķēžu dūrieni, tilla izšuvums). Balto darbu izpildījumā autore izdala 5 grupas: spodrdūriens + ķēžu + kātu dūriens; broderī vai izšuvums ar maziem aplīšiem; izvilkuma darbi (parastās caurās vīles un divvirzienu izvilkumi); grieztie raksti; tilla izšuvumi un aplikācijas uz tilla auduma;
- stilizēti ziedu motīvi, izšūti ar zeltu (aizgūts no 18. gs.) blīvā spodrdūrienā;
- izteikti naturāli dabas motīvi, izpildīti labai pietuvinātā zīmējumā un krāsās un izšūti dažādās tehnikās.

Šinī nodaļā autore analizē 25 dažādus lokālos izšuvumu variantus.

Izdevuma galvenā vērtība ir tā, ka autore iepazīstina lasītāju ar 19. gs. – 20. gs. sākuma slovāku tautas izšuvumu attīstības virzību un sasniegumiem. Izmantojot sev zināmos vēstures avotus, autore skaidro

dažādo izšūšanas tehniku attīstību saistībā ar Eiropas mākslas stiliem, norādot, kādi priekšnosacījumi veicināja konkrēto dūrienu ienākšanu slovāku zemnieku izšuvumos, kādi priekšmeti tika izšūti un kādos gadījumos tie tika lietoti.

Iespējams, katrā zemē atšķirīgie monogrāfijas noformēšanas noteikumi rada lasītājam arī dažus jautājumus. Pie kādiem gala secinājumiem ir nonākusi pati autore, diemžēl grūti teikt, jo nesaprotamu iemeslu dēļ izdevējs nav devis ne ievadvārdu, ne kopsavilkuma tulkojumu. Tāpat grāmatas beigās ir ievietots prāvs izmantotās literatūras saraksts, tikai tekstā nekur neredz atsauces. Tāpat apgrūtināta ir attēlu uzskaitē, jo attēli nav numurēti, arī tekstā uz attēliem nav nekādu norāžu.

Neskatoties uz iepriekš minēto, O. Danglovas monogrāfija ir ļoti nozīmīgs Slovākijas etnogrāfiskā materiāla apkopojums Eiropas kultūras kontekstā, kas var kalpot par izcilu salīdzināmo materiālu arī latviešu etnogrāfiem, nākotnē strādājot pie izšuvumu vēstures jautājumiem: skaidrojot kultūras sakaru/ietekmju ceļus, parādot Latvijas vietu vispārējā Eiropas kultūras attīstības ķēdē, nosakot tradīciju un jauninājumu proporcijas dažādos laika posmos Latvijas kultūrvēsturiskajos apgabalos.

Aija Jansone

IN MEMORIAM

DR. HIST. ARTŪRS HENIŅŠ
(14.07.1932.–17.09.2014.)

Pašā vasaras nogalē, tikai pirms diviem mēnešiem kā pārkāpis 82 gadu sliekšni, mūžības ceļā devies vēsturnieks, žurnālists, rakstnieks Dr. hist. Artūrs Henrišs. Viņš dzimis 1932. gadā Skrundā, 1952. gadā absolvējis Kuldīgas vidusskolu. Tā paša gada rudenī Latvijas Universitātē uzsāka vēstures studijas, kuras sekmīgi beidza 1957. gadā. Tūlīt arī sākās viņa žurnālista gaitas. Vienā preses izdevumā – laikrakstā “Cīņa”, kas vēlāk kļuva par “Neatkarīgo Cīņu” un tad pārveidojās par “Neatkarīgo Rīta Avīzi”, – Henrišs nostrādāja gandrīz 40 gadus. Kā avīžnieks rakstīja par dažādām tēmām, bet sevišķi daudz par vēsturi. Līdztekus darbam avīzes redakcijā Henrišs izstrādāja un 1975. gadā sekmīgi aizstāvēja vēstures zinātņu kandidāta disertāciju, par kuru 1992. gadā Latvijas vēstures institūta Habilitācijas un promocijas padome viņam piešķīra vēstures doktora grādu. Strādājot “Neatkarīgajā Rīta Avīzē”, Henrišs sagatavoja publicēšanai divu Latvijas vēsturei nozīmīgu personu – ģenerāļa Jāņa Baloža un Sociāldemokrātu partijas līdera Friča Mendera memuārus. Par katru no šiem atmiņu stāstiem

viņš sniedza izsmeļošu ievadu, kas palīdzēja avīzes lasītājiem izprast laikmetu un memuāru rakstītāja personību.

Pēc ražīgi nostrādātajiem avīznieka gadiem aizejot pensijā, Henriņš pievērsās rakstniecībai un lika lietā savu stāstnieka talantu. Lasītāju interesi saistīja jau viņa pirmais vēsturiskais romāns “Es, smilšu kalnu jātnieks” (2002), kurā stāstīts par Rīgas priekšpilsētām iepriekšējos gadsimtos. Uz ilggadējām rūpīgām vēstures avotu studijām balstīti, tapuši divi viņa vēsturiskie romāni par dēkaini latviešu strēlnieku virsnieku – pulkvedi Voldemāru Ozolu (“Čiekurkalna Volda akselbantes” un “Tur pērkons nikni jodus dzenā”). Iecerēto trešo grāmatu par Ozolu autors vairs nepaspēja pabeigt. Savai dzimtajai pilsētai Skrundai veltīts gan vēsturiskais romāns “Teiksma par Kursas Dižmežu” (2005), gan divas novadpētnieciska rakstura aprakstu grāmatas. Tajās stāstīts par šīs pilsētiņas pagātņi daudzu gadsimtu garumā un par tās apkārtni Lejaskurzemē. Pateicībā par šiem darbiem novadnieki autoru izvēlējuši par Skrundas goda pilsoni.

Lai gan jau no studiju gadiem Henriņš bija kļuvis rīdzinieks, ar Skrundu viņš saites netika sarāvis visu mūžu. Pensijas gados katra vasara tika pavadīta dzimtas mājās Skrundā. Te viņš arī aizgāja viņšaulē un savu mūžīgo dusas vietu atrada Skrundas kapos.

Visi līdzcilvēki, kam vien dzīvē bijusi saskare ar Arturu Henriņu, pieminēs viņu kā gudru, savu profesiju teicami pārzinošu speciālistu un reizē arī kā klusu, aizvien laipnu un izpalīdzīgu vīru. Ar kolēģi Henriņu ciešāka saskare man veidojās tikai beidzamajos gados, kad vācu materiālus grāmatai par ģenerāli Jāni Balodi. Tad arī es iepazinu viņa sirds dāsnumu un vēlēšanos otram nesavtīgi palīdzēt.

Lai viegla dzimtenes smiltis sedz Tevi, dižais Skrundas dēls!

Andris Caune

AUTORI/AUTHORS

- Muntis Auns** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Bērziņš** – vēsturnieks, Dr. habil. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Daina Bleiere** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātņu katedra
- Andris Caune** – arheologs, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, Valsts emeritētais zinātnieks
- Ježijs Gžibovskis** (*Jerzy Grzybowski*) – vēsturnieks, PhD, Varšavas Universitāte (Polija)
- Aija Jansone** – etnogrāfe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Uldis Neiburgs** – vēsturnieks, Dr. hist., Latvijas Okupācijas muzejs
- Juris Prikulis** – vēsturnieks, politologs, Dr. phil., Baltijas–Ziemeļu valstu pētījumu centrs
- Jānis Stradiņš** – ķīmiķis, zinātnes vēsturnieks, Dr. habil. chem., Dr. hist. h.c., prof., LZA īstenais loceklis, Latvijas Zinātņu akadēmija, LU Latvijas vēstures institūts
- Andrejs Vasks** – arheologs, Dr. habil. hist., LU Latvijas vēstures institūts, LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Guntis Vāveris** – vēsturnieks, Mg. hist., Latvijas Valsts vēstures arhīvs
- Gunita Zariņa** – antropoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Klāvs Zariņš** – vēsturnieks, Mg. hist., Latvijas Kara muzejs
- Guntis Zemītis** – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts